

MASTERTHESIS PRAKTISCHE THEOLOGIE

MISSIONAIR MIRAKEL OF KERKELIJKE CURIOSITEIT?

EEN VERKENNEND ONDERZOEK NAAR HET FENOMEEN B.LOFT

Auteur

Naam: J.C. (Joren) IJzerman, MA

Studentnummer: 1200895

E-mail: j.c.ijzerman@pthu.nl

Telefoon: +31 (0) 6 21 67 59 21

Begeleider

Dr. R. (Rein) Brouwer

Beoordelaar

Dr. M. (Miranda) Klaver

Protestantse Theologische Universiteit, locatie Amsterdam

30 april 2019

Verklaringenblad masterthesis

Naam student: Joren Cleerman

Titel masterthesis: "Missionair mirakel of herbergijke curiositeit"

VERKLARING VAN ORIGINALITEIT

Hierbij verklaar ik dat bovengenoemde masterthesis uit origineel werk bestaat. De thesis is het resultaat van mijn eigen onderzoek en is alleen door mijzelf geschreven, tenzij anders aangegeven. Waar informatie en ideeën uit andere bronnen zijn overgenomen, wordt dat expliciet, volledig en op passende wijze vermeld in de tekst of in de noten. Een bibliografie is bijgevoegd.

Plaats, datum:

Hardinxveld-Giessendam,
20 mei 2019

Handtekening:

TOESTEMMINGSVERKLARING

Hierbij stem ik ermee in dat bovengenoemde masterthesis na goedkeuring beschikbaar wordt gesteld voor opname in de bibliotheekcollectie en dat de metadata beschikbaar worden gesteld aan externe organisaties en/of door de PThU worden gepubliceerd.

Verder verleen ik (de bibliotheek van) de PThU

☒ wel

☐ niet

toestemming voor het opnemen van de volledige tekst in een via internet of anderszins openbaar toegankelijke database. (Deze toestemming betreft alleen de openbaarmaking van de masterthesis, zonder verdere overdracht of inperking van het auteursrecht van de student.)

Plaats, datum:

Hardinxveld-Giessendam,
20 mei 2019

Handtekening:

INHOUD

1. Inleiding.....	4
1.1 Situatieschets.....	4
1.2 Focus en opzet van het onderzoek.....	5
1.2.1 Probleemstelling.....	5
1.2.2 Doelstelling.....	6
1.2.3 Vraagstelling.....	7
1.2.4 Opbouw van de thesis.....	7
1.3 Relevantie van het onderzoek.....	8
1.4 Methodologische overwegingen	9
1.5 Praktisch-theologische overwegingen	10
1.5.1 Praktisch.....	10
1.5.2 Theologisch	11
2. Achtergronden bij B.LOFT – Ontstaan en ontwikkeling.....	13
2.1 Het geboortemoment	13
2.2 De uitgangspunten	13
2.3 Ontwikkelingen.....	14
2.4 Conclusie.....	16
3. De theologie van B.LOFT – ‘Leven na de genadeklap’.....	17
3.1 Het betoog	17
3.1.1 Ellende – De gevangenis van het transactionele leven	17
3.1.2 Verlossing – Bevrijd door genade.....	19
3.1.3 Dankbaarheid – Een leven uit genade	20
3.2 Analyse	20
3.2.1 God	20
3.2.2 Verzoening.....	21
3.2.3 Jezus.....	22
3.2.4 Uitverkiezing.....	23
3.3 Conclusie.....	23
4. De events van B.LOFT – Vormgeving en boodschap.....	25
4.1 Vormgeving	26
4.1.1 Het gebruik van de ruimte.....	26
4.1.2 De opbouw van de events	26
4.2 Inhoud.....	28
4.2.1 De inhoudelijke lijn van de events	28

4.2.2 Visie op de mens	30
4.2.3 Visie op de maatschappij	30
4.2.4 Visie op God.....	31
4.3 Conclusie	33
5. B.LOFT en de ‘Emerging Church Movement’ – Een comparatieve beschouwing.....	34
5.1 De ‘Emerging Church Movement’	34
5.1.1 Het ontstaan van een netwerk.....	34
5.1.2 Deconstructie en de lokale kerk.....	35
5.1.3 De ECM in Nederland	36
5.2 B.LOFT in gesprek met de ‘Emerging Church Movement’	37
5.2.1 Missionair-contextueel	38
5.2.1.1 Missionair	38
5.2.1.2 Contextueel.....	39
5.2.2 Samenkomsten	41
5.2.3 Theologie.....	42
5.2.4 Gemeenschapsvorming.....	44
5.3 Conclusie	46
6. Conclusies	47
6.1 Een kwalificatie van het fenomeen B.LOFT	47
6.2 Reflectie op de resultaten.....	48
6.2.1 Vragen aan B.LOFT.....	49
6.2.2 Vragen rond kerk-zijn.....	51
6.3 Reflectie op het onderzoek	52
Bijlage.....	54
Bibliografie.....	57

1. INLEIDING

1.1 SITUATIESCHETS

Het is half vijf op zondagmiddag en de deuren van het kerkgebouw 'De Bron' gaan open. Samen met mij stromen honderden mensen – met name jongeren en jongvolwassenen – naar binnen, langs twee medewerkers die ons welkom heten. In een mum van tijd zijn de zeshonderd stoelen in de ruimte voor het grootste deel gevuld. In het komende half uur zal iedere plaats in deze zaal bezet zijn en zullen de laatkomers doorverwezen worden naar een bijzaaltje, waar zo'n honderd bezoekers de samenkomst via een live-verbinding kunnen volgen. Vanavond om zeven uur, wanneer de tweede bijeenkomst is, zal een vergelijkbaar tafereel zich afspelen.

Even voor vijf uur dimmen de lichten en begint op de wand achter het podium een aftelfilmpje te spelen. Rustige elektronische muziek en idyllische 'stock footage'-beelden begeleiden het aftikken van de vijf minuten tot de samenkomst begint. Met het verschijnen van de woorden 'B♥LOFT' en 'Imagine' gaat het event van start. De host bestijgt het podium en heet ons welkom bij het laatste event van dit seizoen van B.LOFT, dat de titel 'Imagine' draagt. Hij introduceert het thema van deze bijeenkomst: 'Infinite Friendship'. Zelf houdt hij het kort en al snel kondigt hij het eerste filmpje aan. We gaan kijken naar een uitvoering van het nummer 'You've Got a Friend in Me' uit de film 'Toy Story'.

Hierna neemt de spreker van de avond het over. Hij denkt met ons na over het thema vriendschap. Als opmaat voor zijn verhaal laat hij een fragment zien van de Vlaamse psychiater Dirk de Wachter, die betoogt dat liefde tussen mensen ontstaat wanneer het leven moeilijk is en dat we ons daarom – in tegenstelling tot wat onze maatschappij ons leert – niet tegenover elkaar groot moeten houden, maar onze kwetsbaarheid juist moeten delen. De spreker onderschrijft deze stelling van harte en gaat hier tijdens de samenkomst verder op in aan de hand van de documentaire 'I'll Push You'. Hierin worden twee vrienden gevolgd die samen de 'Camino' afleggen, een loodzware pelgrimstocht van 800 kilometer door Noord-Spanje naar Santiago de Compostella. Het bijzondere daaraan is dat één van de twee een progressieve spierziekte heeft en in een rolstoel door de ander geduwd moet worden. De spreker gebruikt verschillende fragmenten uit de documentaire als kapstok voor zijn verhaal en confronteert ons met diverse vragen: hoe reageren wij als onze vrienden een beroep op ons doen? Hoe ver zijn wij bereid om voor hen te gaan? Maar ook: wat durven wij van onze vrienden te vragen? In hoeverre willen wij hen belasten met onze moeilijkheden? Kunnen we afhankelijk zijn? Na een klein uur, tegen het eind van het event, brengt de spreker God in. De vriendschap die we in deze documentaire hebben gezien, is de vriendschap die God ons aanbiedt. Hij wil ons op onze levensreis voortduwen. Waar we ook zitten, Jezus wil naar ons toekomen om ons naar huis te dragen – als we hem dat toestaan. God is dus voor ons tot het uiterste gegaan. Dit punt onderstreept de spreker door kort de gelijkenis van het verloren schaap te vertellen en vervolgens een videoclip van het nummer 'Reckless Love' te tonen – een lied van het Amerikaanse worshipcollectief Bethel Music, dat gebaseerd is op die gelijkenis. Hij spoort ons aan om ons over te geven aan Gods roekeloze liefde. Ten slotte nodigt hij ons in alle vrijblijvendheid uit om met hem mee te doen als hij een kort gebed uitspreekt. Daarin dankt hij God – die hij 'Papa' noemt – voor zijn vriendschap. Ook vraagt hij hem om ons te helpen onszelf niet te goed te voelen voor zijn vriendschap en voor anderen een vriend te zijn in wie zijn liefde zichtbaar is.

Na een woord van dank en afscheid is het event voorbij en verlaten we de zaal weer. In de foyer is er nog gelegenheid om een kopje koffie te drinken en na te praten, eventueel met leden van de organisatie, die herkenbaar zijn aan hun keycards. De koffie stroomt rijkelijk, al gaat iedereen relatief snel weer zijns weegs. Bij de uitgang vraagt een prullenbak die dienst doet als fooienpot ons om een vrijwillige bijdrage.

1.2 FOCUS EN OPZET VAN HET ONDERZOEK

De bovenstaande beschrijving is een voorbeeld van de samenkomsten die sinds 2012 worden georganiseerd onder de naam B.LOFT. Tijdens het kerkelijk jaar vinden deze samenkomsten eens per maand op zondag plaats in het gebouw van de Gereformeerde Kerk vrijgemaakt in het Zuid-Hollandse Hardinxveld-Giessendam. Als regelmatige bezoeker van de events en als theoloog ben ik al een tijd lang gefascineerd door dit fenomeen. Ik wil de ruimte die deze thesis biedt dan ook graag gebruiken om mij er verder in te verdiepen.

1.2.1 PROBLEEMSTELLING

Er zijn verschillende facetten van het fenomeen B.LOFT die vragen oproepen en die het dan ook waard zijn om onderzocht te worden. Ikzelf werd aanvankelijk vooral getriggerd door de hoge bezoekersaantallen. In een tijd waarin de kerken leeglopen, is het opvallend dat B.LOFT samenkomsten weet neer te zetten die uitgesproken christelijk zijn en waar toch per maand zo'n 1200 tot 1400 mensen naar toe komen. Ligt het aan het gebruikte format? Wat maakt de events dan zo aantrekkelijk? Of worden mensen aangesproken door de boodschap? Wat vinden ze dan precies bij B.LOFT? In het verlengde daarvan: in hoeverre komt dat wat men er vindt overeen met hetgeen de organisatoren willen meegeven? Dat roept vervolgens de vraag op naar de doelstellingen van de organisatie. Waarom is B.LOFT opgezet? In ieder geval is duidelijk dat God een belangrijke rol speelt. Dat betekent dat de organisatoren bepaalde ideeën over God hebben. Wat voor ideeën zijn dat? In andere woorden: wat is de theologie van B.LOFT? Vertoont die theologie ook verbanden met de leer van de GKv? De events van B.LOFT vinden immers plaats in het gebouw van de plaatselijke Gereformeerde Kerk vrijgemaakt ('de Bron') dus het is waarschijnlijk dat er lijntjes tussen die twee lopen. Maar hoe sterk is die connectie?

Geen van de vragen uit deze opsomming – die verre van uitputtend is – is tot nu toe op systematische wijze beantwoord. Als onderzoeksobject is B.LOFT nog volledig onontgonnen terrein.¹ Gegeven de beperkte schaal waarop B.LOFT opereert, is dit weinig verbazingwekkend, maar het betekent wel dat er nog nauwelijks iets over het fenomeen bekend is. Dientengevolge ligt het voor de hand om met dit onderzoek in te zetten bij het meest basale niveau en de vraag te stellen wat B.LOFT überhaupt voor iets is. Dat blijkt namelijk nog niet zo eenvoudig vast te stellen.

Kijkend naar het event in de situatieschets, vallen in elk geval de parallellen met een kerkdienst op. Zo kan het betoog van de spreker worden gezien als een soort preek, wordt er gebeden en vindt het geheel plaats in een kerkgebouw. Tegelijkertijd moge duidelijk zijn dat het niet gaat om een reguliere kerkdienst. Het veelvuldig gebruik van (seculiere) populaire cultuur, de afwezigheid van samenzang en het haast terloopse en parafraserende bijbelgebruik zijn daar de belangrijkste aanwijzingen voor. Zodoende worden de typisch kerkelijke elementen tot een minimum beperkt, terwijl er actief gepoogd wordt aan te sluiten bij de belevingswereld van de Westerse, 21ste-eeuwse mens. Dat blijkt ook uit de inhoudelijke focus van het event. De insteek is een algemeen herkenbaar thema, namelijk vriendschap, en de meeste tijd wordt besteed aan de bespreking daarvan. Het gevolg hiervan is dat het event laagdrempelig blijft voor mensen die niet of nauwelijks in een kerk komen. De opzet van de events is dus impliciet missionair van aard. Deze missionaire focus wordt onmiskenbaar in de oproep die de spreker aan het eind van zijn betoog aan de bezoekers doet om zich aan God over te geven.

¹ Op de site van het praktijkcentrum van de GKv staat wel een artikeltje, gebaseerd op een verslag van drie middelbare scholieren die voor een schoolopdracht een event hadden bezocht. Dit mag echter de naam 'onderzoek' – zeker in de academische zin van het woord – niet dragen. Zie: <https://www.praktijkcentrum.org/films-als-metafoor-en-de-bijbel-als-spiegel>; laatst bezocht op 29 april 2019.

Deze eerste verkenning suggereert dus dat B.LOFT primair een christelijk missionair fenomeen is, dat zich kenmerkt door een sterke focus op de hedendaagse context. Een blik op de website bevestigt dit. Daar staat vermeld dat B.LOFT er is om 'na te denken over relevante thema's en eerlijk naar jezelf, naar anderen en naar de maatschappij te kijken. Dit met als doel om een eerlijk beeld te krijgen van het leven in deze tijd, zodat je de juiste keuzes kunt maken over de invulling van je leven.'² De onderliggende geloofsovertuiging – die vermoedelijk ook functioneert als norm voor die juiste keuzes – is het vertrouwen 'op het bestaan van God die deze liefde [om wie je bent en niet om wat je presteert – JIJ] aan ons kan geven. God wil namelijk onder alle omstandigheden met ons omgaan en een deel van ons leven uitmaken. Het maakt dus niet uit wie je bent, waar je bent, of wat je doet. Het enige wat telt is dat jij je geliefd en geaccepteerd kan voelen zonder dat jij er iets voor hoeft te doen.'³ Dit is waar het hele fenomeen om draait: 'Geïnspireerd door deze visie wil B.LOFT vertellen dat jij geliefd bent en dat dit besef mag bijdragen aan een verandering in jouw leven. [...] Dit gebeurt door korte evenementen waar een spreker, aan de hand van actuele thema's, op een aansprekende manier jouw gedachten prikkelt en je uitdaagt.'⁴

Toch is dit allemaal vrij summier. Allereerst omdat het hierboven geschetste beeld nog weinig concrete invulling heeft gekregen. Daardoor blijven veel vragen over. Hoe ver gaat men in het aansluiten bij de context en hoe verhoudt zich dat tot het meer kritische aspect dat doorklinkt in het 'eerlijk naar de maatschappij kijken'? Op welke wijze wordt het idee van Gods liefde theologisch uitgewerkt? Wat zegt de strategie 'mensen vertellen dat ze geliefd zijn' over de missionaire visie? Bovendien is er nog veel onduidelijk over de aard van B.LOFT als zodanig. Is het alleen een serie losse samenkomsten of is er ook sprake van gemeenschapsvorming voorbij de events? Kan er in die zin gesproken worden van een kerk? En is er sprake van inbedding in een bredere kerkelijke traditie? Zonder een goed antwoord op deze vragen is het niet mogelijk om B.LOFT goed te begrijpen.

1.2.2 DOELSTELLING

Vanuit de bovenstaande probleemstelling volgt als vanzelf een duidelijke doelstelling voor dit onderzoek, namelijk om tot een goed begrip van B.LOFT te komen. Daarvoor zijn twee zaken nodig. In de eerste plaats een uitgebreide beschrijving van B.LOFT. Het is zaak om tot een zo helder en compleet mogelijk beeld van het fenomeen te komen. Vervolgens moet dit beeld echter ook geduid worden. Begrip ontstaat immers pas wanneer zaken in een breder kader worden geplaatst. De uitdaging is echter om tot een geschikt kader te komen. Aangezien B.LOFT een missionair initiatief is, ligt het voor de hand om het te plaatsen in het bredere missionaire veld. Het probleem dat daarbij oprijst, is dat dat veld zeer uitgestrekt is en dit onderzoek niet de ruimte biedt om dat helemaal te beschrijven (als dat überhaupt mogelijk is). Het is dus zaak om het veld af te bakenen.

Daarvoor biedt de observatie dat B.LOFT als missionair initiatief buitengewoon contextgevoelig is een goed aanknopingspunt. Dit label – 'missionair-contextueel' – komt namelijk vaker voor in de literatuur over nieuwe missionaire initiatieven en wordt daar toegepast op de 'Emerging Church Movement', kortweg ECM.⁵ De ECM bestaat uit een grote verscheidenheid aan kerken, groepen en gemeenschappen, die volgens Robert Doornenbal gekarakteriseerd kunnen worden als 'dynamic and flexible (or "liquid"), contextual and mission-minded, creative and focused on

² <http://www.iambloft.nl>; laatst bezocht op 29 april 2019.

³ Ibid.

⁴ Ibid.

⁵ Henk de Roest, "Ecclesiologies at the margin," in *The Routledge Companion to the Christian Church*, ed. Gerard Mannion and Lewis S. Mudge (London and New York: Routledge, 2008), 259-60 spreekt over de ECM als bestaande uit 'missional-contextual ecclesial groups'.

relations and community.’⁶ Hieronder vallen ook de uit Groot-Brittannië afkomstige ‘Fresh Expressions of Church’, die in Nederland hun doorvertaling hebben gevonden naar de pioniersplekken van de Protestantse Kerk in Nederland.⁷ Door een helder beeld te scheppen van deze beweging – waarover veel academische literatuur bestaat – ontstaat er een duidelijke referent waarmee B.LOFT vergeleken kan worden. Die vergelijking kan vervolgens als basis dienen om een duidelijke kwalificatie van het fenomeen B.LOFT te geven.

1.2.3 VRAAGSTELLING

Op basis van de probleem- en doelstelling kom ik tot de volgende onderzoeksvraag: *Hoe kan het fenomeen B.LOFT worden gekwalificeerd in het licht van een vergelijking met de ‘Emerging Church Movement’?*

Om deze vraag te kunnen beantwoorden moet een aantal stappen worden gezet. Zoals hierboven al werd aangegeven, is dat in de eerste plaats een grondige beschrijving van B.LOFT. Daarvoor focus ik me op drie aspecten, namelijk de doelstellingen, de theologie en de uitingsvorm van het fenomeen. Dit leidt als vanzelf tot een drietal deelvragen. Wat zijn de doelstellingen achter B.LOFT? Wat is de theologische visie van B.LOFT? Hoe zijn de events van B.LOFT opgezet? Bij elkaar moeten deze aspecten een vrij compleet beeld geven.

Vervolgens moet deze beschrijving in gesprek worden gebracht met de ‘Emerging Church Movement’. Hiervoor is een beschrijving van de ECM nodig, maar met het oog op de gedifferentieerde aard van de ECM en de beperkte ruimte van deze thesis, kies ik ervoor om die beschrijving zo veel mogelijk te beperken tot de directe vergelijking met B.LOFT. Daarom kan deze exercitie gezien worden als de uitwerking van één enkele deelvraag, namelijk: Hoe verhoudt B.LOFT zich tot de ‘Emerging Church Movement’?

1.2.4 OPBOUW VAN DE THESIS

Normaal gesproken is de hoofdstukindeling van een thesis gestructureerd volgens de deelvragen. In grote lijnen is dat hier ook het geval, maar zeker met betrekking tot de beschrijving van B.LOFT bleek het meer voor de hand te liggen om de hoofdstukken primair te onderscheiden aan de hand van het type onderzoek dat eraan ten grondslag ligt (hierover meer in paragraaf 1.4). Hierdoor kan het voorkomen dat een hoofdstuk elementen van verschillende deelantwoorden bevat. Mijns inziens is dat echter niet bezwaarlijk, aangezien de deelvragen niet meer dan een middel zijn tot een doel, namelijk om tot een helder beeld van het fenomeen B.LOFT te komen.

Concreet resulteert dit in de volgende opbouw. In de rest van deze *inleiding* komt de relevantie van het onderzoek aan bod en zullen enkele methodologische en praktisch-theologische overwegingen besproken worden. Vervolgens komt de verkenning van B.LOFT. Hier besteed ik drie hoofdstukken aan. In *hoofdstuk 2* schets ik aan de hand van interviews met enkele sleutelfiguren uit de organisatie de achtergronden bij B.LOFT. De vraag naar de doelstellingen zal hier het duidelijkst aan bod komen. *Hoofdstuk 3* bestaat uit een analyse van het boek *Leven na de genadeklap*, dat gezien kan worden als het theoretisch fundament en als zodanig een goed beeld geeft van de theologische visie van B.LOFT. De verkenning sluit in *hoofdstuk 4* af met een bespreking van de daadwerkelijke events. Hierbij kijk ik naar de vorm – en dus de opzet – maar ook naar de inhoud, om zo te zien hoe de doelstellingen en theologie in de praktijk tot uitdrukking komen. In *hoofdstuk 5* wordt de ‘Emerging Church Movement’ gepresenteerd als referent waarmee B.LOFT in gesprek

⁶Robert Doornenbal, *Crossroads. An Exploration of the Emerging-Missional Conversation with a Special Focus on ‘Missional Leadership’ and Its Challenges for Theological Education* (Delft: Eburon, 2012), 3.

⁷ Zie bijvoorbeeld: <https://www.lerenpionieren.nl/voor-beginners>; laatst bezocht op 29 april 2019.

wordt gebracht. Een vergelijking op de belangrijkste punten zal duidelijk maken hoe deze twee zich tot elkaar verhouden. Dit loopt uit op de *conclusie*, waarin ik een voorstel zal doen voor een kwalificatie van B.LOFT en zodoende ook antwoord zal geven op de onderzoeksvraag. De thesis sluit af met een discussie van de resultaten en een reflectie op het onderzoek, met daaraan gekoppeld enkele suggesties voor vervolgonderzoek.

1.3 RELEVANTIE VAN HET ONDERZOEK

Het is belangrijk om te erkennen dat dit onderzoek een zeer specifieke casus betreft. Dat roept onvermijdelijk de vraag op naar de relevantie. Wie heeft er baat bij dat dit onderzoek wordt gedaan en waarom? Op die vraag is een aantal antwoorden te geven.

Allereerst moet ik mijn eigen belang verdisconteren. Zoals ik eerder aangaf, ben ik al een tijd gefascineerd door B.LOFT. Ik zie dat de events zeer goed bezocht worden, hoor verhalen van mensen die erdoor geïnspireerd raken en merk dat ik als gelovige er zelf ook door getriggerd wordt. Tegelijkertijd probeert de theoloog in mij te achterhalen hoe ik dit fenomeen moet begrijpen en – in het verlengde – wat ik ervan moet vinden. Dat is dan ook mijn persoonlijke doel met deze thesis.

Verder is dit onderzoek uiteraard relevant voor B.LOFT zelf. Het levert een belangrijke bijdrage levert aan het zelfverstaan. De organisatoren hebben mij te kennen gegeven een opbouwend-kritische blik van buitenaf te verwelkomen, omdat die hen kan helpen bij reflectie op de huidige praktijk en daarmee bij het maken van keuzes voor de toekomst.

De relevantie van dit onderzoek blijft echter niet beperkt tot de direct betrokkenen. Als missionaire praktijk staat B.LOFT namelijk niet op zichzelf. Sinds de jaren '90 van de vorige eeuw heerst er een missionair klimaat in Europa, dat onder meer heeft geresulteerd in de opkomst van talloze nieuwe initiatieven en vernieuwende vormen van kerk-zijn – ook in Nederland.⁸ Door de vergelijking met de ECM, die exemplarisch is voor deze missionaire opleving, wordt B.LOFT in dit bredere missionaire veld geplaatst. Zodoende levert dit onderzoek een bescheiden bijdrage aan de kennis over de ontwikkelingen daarbinnen. Ook kan het inspiratie geven aan degenen die zelf een nieuw initiatief willen starten. Het grote succes van B.LOFT – in elk geval qua bezoekersaantallen – suggereert dat het de moeite van het bestuderen waard is. De nieuwe missionaire praktijken zijn bovendien een stimulans geweest voor bezinning op de aard en de roeping van de kerk in deze tijd en context.⁹ Voor die discussie kan een eigenzinnig fenomeen als B.LOFT interessante nieuwe input leveren.

Tenslotte is B.LOFT is een soort culturele graadmeter. In vergelijking met veel andere christelijke initiatieven trekken de events grote aantallen bezoekers, waaronder opvallend veel jongeren of jongvolwassenen. Blijkbaar weet men hen zeer effectief aan te spreken. Dat is interessant, want enerzijds groeien zij op in een postmodern denkklimaat en anderzijds komen verreweg de meeste van hen uit de regio rond Hardinxveld en daarmee uit de bijbelbelt, waarin nog veel modern en zelfs premodern denken terug te vinden is. Wanneer duidelijk wordt waar de eigenheid van B.LOFT in is gelegen, geeft dat dus ook inzicht in de belevingswereld en behoeftes van deze groep jonge mensen.

⁸ Stefan Paas, *Vreemdelingen en priesters. Christelijke missie in een postchristelijke omgeving* (Zoetermeer: Boekencentrum, 2015), 17.

⁹ Een goed voorbeeld hiervan is: Michael Moynagh (with Philip Harrold), *Church for Every Context. An Introduction to Theology and Practice* (London: SCM Press, 2012).

1.4 METHODOLOGISCHE OVERWEGINGEN

In dit onderzoek wordt gezocht naar begrip van een specifiek fenomeen, namelijk B.LOFT. Dat maakt het een vorm van kwalitatief onderzoek.¹⁰ Dit heeft belangrijke consequenties, onder anderen voor de methodologie.¹¹ Kwalitatief onderzoek gaat uit van een interpretatief paradigma, waarin wordt aangenomen dat men geen toegang heeft tot een 'pure' realiteit, maar dat kennis over de werkelijkheid altijd onderhevig is aan constructie en interpretatie.¹² Dit resulteert in een onderzoeksmethodiek waarin verschillende interpretaties worden verzameld (inclusief die van de onderzoeker) om tot een dieper verstaan van het fenomeen in kwestie te komen.¹³ Juist hierom is het goed om gebruik te maken van een 'multi-method research approach'.¹⁴

Voor de beschrijving van B.LOFT heb ik inderdaad meerdere onderzoeksmethodes aangewend. Allereerst het interview. Ik heb twee sleutelfiguren uit de organisatie van B.LOFT geïnterviewd. Het primaire doel hiervan was om een beeld te krijgen van het ontstaan en de achterliggende motivaties. Hiervoor bleken semigestructureerde interviews het meest geschikt.¹⁵ Er waren bepaalde thema's die ik wilde verkennen (ontstaansgeschiedenis, motivaties, doelstellingen, etc.), maar de geïnterviewden moesten de ruimte krijgen om daar hun eigen verhaal bij te vertellen. De interviews zijn uitgevoerd, opgenomen en uitgewerkt met instemming van de deelnemers.¹⁶

Een tweede onderzoeksmethode is die van de inhoudsanalyse.¹⁷ Bij het achterhalen van de theologie van B.LOFT heb ik gekeken naar het boek *Leven na de genadeklap*, dat is geschreven door Arie de Rover – één van de geïnterviewde sleutelfiguren. Dit boek kan beschouwd worden als het theologisch fundament van B.LOFT en was het als zodanig waard om geanalyseerd te worden. Het doel was hier om de theologie van De Rover – en dus van B.LOFT – te kwalificeren, dus heb ik vooral gezocht naar herkenbare theologische invloeden in de visie van De Rover.

De analyse van de events bevat ook een element van inhoudsanalyse, aangezien deze voor een belangrijk deel draaien om het betoog van de spreker en een dergelijke betoog als een te analyseren 'tekst' beschouwd kan worden.¹⁸ Voor de bespreking van de events als zodanig heb ik echter een andere methode gebruikt: videografie. Ik had namelijk het geluk dat van alle events – op één na – opnames waren gemaakt en deze mij ter beschikking werden gesteld. Dit gaf mij de mogelijkheid om een breder scala aan events te analyseren dan met participerende observatie mogelijk was geweest.¹⁹ Videografisch onderzoek bestaat volgens Hubert Knoblauch uit de gedetailleerde analyse van opeenvolgende acties, waarbij er gezocht wordt naar een betekenisvolle samenhang

¹⁰ John Swinton and Harriet Mowat, *Practical Theology and Qualitative Research* (London: SCM Press, 2016), 43-4.

¹¹ Methodologie moet volgens Swinton and Mowat, *Practical Theology*, 69 onderscheiden worden van methode en 'has to do with an overall approach to a particular field. It implies a family of methods that have in common particular philosophical and epistemological assumptions.'

¹² Swinton and Mowat, *Practical Theology*, 33-5.

¹³ Swinton and Mowat, *Practical Theology*, 36, 70-2.

¹⁴ Swinton and Mowat, *Practical Theology*, 48-9.

¹⁵ Anna Davidson Bremborg, "Interviewing," in *The Routledge Handbook of Research Methods in the Study of Religion*, ed. Michael Stausberg and Steven Engler (London and New York: Routledge, 2011), 312.

¹⁶ Davidson Bremborg, "Interviewing," 316.

¹⁷ Chad Nelson and Robert H. Woods, Jr, "Content Analysis," in *The Routledge Handbook of Research Methods in the Study of Religion*, ed. Michael Stausberg and Steven Engler (London and New York: Routledge, 2011), 109-21. Volgens Nelson en Woods wordt deze methode vaak ingezet voor kwantitatief onderzoek, maar is ze ook geschikt voor kwalitatief onderzoek (110).

¹⁸ Nelson and Woods, "Content Analysis," 109.

¹⁹ Enkele van de geanalyseerde events heb ik overigens wel daadwerkelijk bezocht. Dat was destijds echter steeds in de hoedanigheid van gewone bezoeker en niet als onderzoeker.

van die acties.²⁰ Knoblauch pleit er hierbij voor om acties niet te coderen op basis van vooropgestelde categorieën en zo de interpretatie impliciet te houden, maar om het eigen verstaan van de actoren leidend te laten zijn in het interpreteren. Hiervoor is het nodig om kennis te nemen van de cultuur van de actoren. Knoblauch stelt dan ook dat een gefocuste etnografie essentieel is om de video-opnames goed te kunnen begrijpen.²¹ De analyse is overigens niet beperkt tot de analyse van acties; ook de visuele context (ruimte, symbolen, etc.) spelen een rol.²²

In mijn analyse van de events heb ik de methode van Knoblauch niet heel strak toegepast als het gaat om het gedetailleerde coderen van alle acties, met name omdat de events zich inhoudelijk nu eenmaal niet kenmerkten door veel afwisselende handelingen.²³ Ik heb me dan ook meer gericht op de grote lijnen en de opvallende overeenkomsten en verschillen tussen events. Niettemin ben ik bij mijn analyse wel uitgegaan van de cultuur van de actoren. Bewust heb ik ervoor gekozen de events als laatste te beschrijven, zodat deze beschrijving in het licht staat van de eerder gevonden doelstellingen en overtuigingen van de organisatoren. Niet alleen verrijkt dit het begrip van de events van B.LOFT; het geeft bovendien de mogelijkheid om te zien hoe die doelstellingen en overtuigingen naar de praktijk zijn doorvertaald.

De duiding van het beeld van B.LOFT dat met behulp van de bovenstaande onderzoeksmethoden is ontstaan – en dus het ontwikkelen van een kwalificatie van het fenomeen – is met name een kwestie van vergelijking. Michael Stausberg stelt dat ‘the formation of analytical and theoretical categories requires comparative work.’²⁴ Zoals hierboven uitgelegd, heb ik ervoor gekozen om B.LOFT te vergelijken met de ‘Emerging Church Movement’. Om dat te kunnen doen, was het uiteraard ook nodig om goed zicht te krijgen op de ECM. Daarvoor heb ik gebruik gemaakt van relevante literatuur over missionair-contextueel kerk-zijn en de ECM. Daarnaast heb ik enkele boeken geraadpleegd van auteurs die met de ECM worden geassocieerd.

1.5 PRAKTISCH-THEOLOGISCHE OVERWEGINGEN

Dit onderzoek is praktisch-theologisch van aard, maar wat betekent dat precies? In welke zin is het praktisch? En wat wil ‘theologisch’ zeggen in de context van deze thesis? Tegen het slot van de inleiding wil ik op deze vragen reflecteren.

1.5.1 PRAKTISCH

Het interessegebied van de praktische theologie als academische discipline²⁵ is in de afgelopen eeuw enorm uitgebreid. Met name sinds de jaren ’50 en ’60 van de vorige eeuw is er veel veranderd. Waar tot dan toe de focus primair lag op de wijze waarop de christelijke geloofsleer

²⁰ Hubert Knoblauch, “Videography,” in *The Routledge Handbook of Research Methods in the Study of Religion*, ed. Michael Stausberg and Steven Engler (London and New York: Routledge, 2011), 437.

²¹ Knoblauch, “Videography,” 435-6.

²² Knoblauch, “Videography,” 441.

²³ Knoblauch, “Videography,” 435 geeft zelf ook aan dat ‘video analysis is [...] most pertinent when it comes to the analysis of performative forms of actions, rituals and ceremonies, and any observable processes of religious actions in (interactive) time.’ Een monoloog – de hoofdmoot van de events van B.LOFT – is hiermee in vergelijking wat statisch.

²⁴ Michael Stausberg, “Comparison,” in *The Routledge Handbook of Research Methods in the Study of Religion*, ed. Michael Stausberg and Steven Engler (London and New York: Routledge, 2011), 33.

²⁵ Bonnie J. Miller-McLemore, “Five Misunderstandings about Practical Theology,” *International Journal of Practical Theology* 16 (2012): 20 geeft aan dat de term ‘praktische theologie’ op meerdere ondernemingen kan slaan. Zelf onderscheidt zij er vier: een activiteit van gelovigen die met een bereflecteerd geloof in het leven willen staan, een methode waarmee theologie in de praktijk geanalyseerd wordt, een deel van het theologische curriculum dat professionals in de kerk voorbereidt op de praktijk en een academische discipline die deze ondernemingen ondersteunt.

toegepast diende te worden in concrete pastorale situaties, kwam in die tijd de praktijk zelf als onderzoeksobject veel meer in de belangstelling te staan. Dit had alles te maken met de ontdekking dat mensen net zo goed een bron van religieuze kennis kon zijn als de Bijbel en ook als zodanig geïnterpreteerd kon worden.²⁶ In dit verband kan er gesproken worden van een hermeneutische wending²⁷ in de praktische theologie, die samengaat met een integratie van de empirische sociale wetenschappen, zoals psychologie, sociologie en antropologie – een empirische wending.²⁸ Het is dan ook steeds gebruikelijker geworden om over praktische theologie te denken als de theologische discipline die zich bezighoudt met het beschrijven en analyseren van de manier waarop mensen hun religieuze overtuigingen en ervaringen tot uitdrukking brengen in persoonlijk, geïnstitutionaliseerd en cultureel spreken en handelen, ofwel: met religieuze praxis.²⁹ Een veelgebruikte term hiervoor is ‘geleefde religie’ (‘lived religion’), hetgeen praktische theologie tot de hermeneutiek van de geleefde religie maakt.³⁰ Geheel in lijn met deze ontwikkelingen houdt dit onderzoek zich bezig met het analyseren en interpreteren van de concrete religieuze praxis die de naam B.LOFT draagt.

1.5.2 THEOLOGISCH

In het licht van het bovenstaande is het duidelijk dat dit onderzoek een praktische spits heeft. Het is echter goed om ook iets te zeggen over de theologische dimensie, aangezien niet altijd duidelijk is welke rol die speelt in de praktische theologie. Vaak wordt theologie in verband gebracht met normativiteit. Religieuze praktijken worden dan geëvalueerd op basis van bepaalde theologische overtuigingen.³¹ Op die manier wordt ook onderscheid gemaakt tussen praktische theologie, waarin gewerkt wordt met een binnenperspectief en men als zodanig een bepaald ‘concern’ heeft, en religiewetenschappen, waarin men vanuit een buitenperspectief relatieve objectiviteit kan bewaren. Nu is dit onderzoek primair explorerend van aard. Het fenomeen B.LOFT wordt in kaart gebracht en vergeleken met de ECM in een poging het te kwalificeren. Van een normering is nauwelijks sprake. Dat roept de vraag op naar het theologisch gehalte van het onderzoek.

Op die vraag kan een tweeledig antwoord gegeven worden. In de eerste plaats kan een normatieve stap pas gezet worden nadat de beschrijving en interpretatie heeft plaatsgevonden.³² Dat de beperkte omvang van dit onderzoek niet de ruimte biedt voor een uitgebreide evaluatie van B.LOFT, neemt niet weg dat de eerste stappen van het praktisch-theologische proces wel worden gezet en als zodanig de mogelijkheid bieden tot een vervolg. Het is echter – ten tweede – ook mogelijk om de theologische dimensie te zien als integraal onderdeel van dit onderzoek, door het

²⁶ Bonnie J. Miller-McLemore, “Introduction: The Contribution of Practical Theology,” in *The Wiley-Blackwell Companion to Practical Theology*, ed. Bonnie J. Miller-McLemore (Malden, MA: Blackwell Publishing, 2012), 1.

²⁷ Hans-Günter Heimbrock, “Practical Theology as Empirical Theology,” *International Journal of Practical Theology* 14 (2011): 156.

²⁸ Birgit Weyel, “Practical Theology as a Hermeneutical Science of Lived Religion,” *International Journal of Practical Theology* 18 (2014): 152.

²⁹ Heimbrock, “Practical Theology,” 157. Zie ook: Wilhelm Gräb, “Practical Theology as a Religious and Cultural Hermeneutics of Christian Practice,” *International Journal of Practical Theology* 16 (2012): 89-90.

³⁰ Zie bijvoorbeeld: Weyel, “Practical Theology,” 153; Miller-McLemore, “Introduction,” 4 en Ruard Ganzevoort, *De hand van God en andere verhalen. Over veelkleurige vroomheid en botsende beelden* (Zoetermeer: Meinema, 2006), 150.

³¹ Miller-McLemore, “Five Misunderstandings,” 23-5.

³² Richard R. Osmer, *Practical Theology. An Introduction* (Grand Rapids, MI: Eerdmans, 2008) onderscheidt bijvoorbeeld vier taken van de praktische theologie – de beschrijvende, interpreterende, normerende en pragmatische taak – en geeft aan dat die elkaar stapsgewijs opvolgen. Zie ook: Miller-McLemore, “Five Misunderstandings,” 24-5 en Ganzevoort, *De hand van God*, 153.

onderzoeksubject in theologische termen op te vatten. Hiervoor pleit Ruard Ganzevoort. In navolging van Henning Luther stelt hij voor om het spreken over God in de praktijk als theologisch te kwalificeren. Praktische theologie moet volgens hem gezien worden als de bestudering van theologie in de praktijk, zoals Bijbelse theologie het bestuderen van theologie in de Bijbel is.³³ Hoewel deze aanpak niet zonder kritiek is,³⁴ is de gedachtegang voor dit onderzoek behulpzaam. Als christelijk missionair initiatief kan B.LOFT immers worden gezien als een specifieke vorm van spreken over God en daarmee als een vorm van theologie. In deze thesis reflecteer ik op de aard van deze theologie en kijk hoe ze in de praktijk tot uitdrukking komt. Daarmee kan dit onderzoek – ondanks het feit dat het zich vooral beperkt tot de beschrijvende en interpreterende stap – toch worden gezien als voluit theologisch.

³³ Ganzevoort, *De hand van God*, 149-50.

³⁴ Zo kan namelijk iedere vorm van geleefde religie worden gezien als een vorm van theologie. De theologie lijkt daarmee haar eigenheid ten opzichte van de comparatieve religiewetenschappen – en als gevolg ook haar kritische functie – te verliezen. Daarnaast wijst Gerrit Immink, “Theological Analysis of Religious Practices,” *International Journal of Practical Theology* 18 (2014): 132-3 op de subjectivistische neiging van de focus op geleefde religie, waardoor vormen van geïnstitutionaliseerd christendom als onderzoeksubject naar een secundaire positie worden verdrongen. Aangezien B.LOFT juist in een expliciete – protestants christelijke – theologische traditie staat en een vorm van georganiseerd – en daarmee in zekere mate ook geïnstitutionaliseerd – christendom is, is die kritiek in dit geval echter niet van toepassing.

2. ACHTERGRONDEN BIJ B.LOFT

ONTSTAAN EN ONTWIKKELING

Het lijkt voor de hand te liggen om voor de beschrijving van B.LOFT in eerste instantie te kijken naar de concrete uitingsvorm ervan, namelijk de events. Een dergelijke puur fenomenologische beschrijving is echter vrij plat. Om tot een meer omvattend beeld van de events – en daarmee van B.LOFT – te komen, is het nodig om kennis te nemen van de achtergrond waartegen ze zijn ontstaan. Waarom is men destijds begonnen met het organiseren van deze samenkomsten? Wat wilde men ermee bereiken? In andere woorden: vanuit welke doelstellingen opereert B.LOFT? En hoe hebben die doelstellingen vervolgens de opzet van de events beïnvloed? Om antwoord te krijgen op deze vragen, heb ik twee sleutelfiguren uit de organisatie van B.LOFT geïnterviewd. Hen heb ik gevraagd naar de achtergronden bij het ontstaan en de verdere ontwikkeling van het fenomeen. Dit hoofdstuk vormt de neerslag van die interviews.³⁵

2.1 HET GEBOORTEMOMENT

De directe aanleiding voor het ontstaan van B.LOFT – ook wel aangeduid als ‘het geboortemoment’ – was een bruiloft die zo’n zeven jaar geleden plaatsvond tussen een jongeman uit de Gereformeerd vrijgemaakte kerk in Hardinxveld-Giessendam en zijn niet-kerkelijke vriendin. Omdat zij geen van beiden openbare geloofsbelijdenis hadden afgelegd in de GKv, dachten zij dat ze geen officiële trouwdienst mochten houden.³⁶ Niettemin wilden ze wel graag een samenkomst beleggen, waarin God centraal stond. Hiervoor vroegen ze Arie de Rover, die zelf ook lid was bij de Bron, als spreker. De manier waarop hij tijdens die samenkomst het evangelie en de plaats van God in het huwelijk uitlegde, sprak de bezoekers – in het bijzonder de bekenden van de bruid, van wie er veel nauwelijks of nooit in een kerk kwamen – enorm aan. Hij werd door de vriendenkring van het bruidspaar aangemoedigd om vaker zulke inspirerende bijeenkomsten te houden. De Rover was er echter zeer beducht op om een podium voor zichzelf te bouwen. Daarom kwam hij met de vriendengroep overeen dat hij wel wilde spreken, mits zij de samenkomsten zouden organiseren.

Aldus geschiedde. De vrienden verzonnen de naam B.LOFT (afgeleid van het Engelse ‘beloved’), regelden ‘De Bron’ als locatie en zorgden voor de PR. Op zijn beurt was De Rover verantwoordelijk voor de inhoud. Ondanks het feit dat De Rover dus geen rol speelde in de praktische organisatie, had hij wel een duidelijk beeld van wat hij met de samenkomsten wilde. Het moesten inspiratiemomenten van ongeveer een uur worden, waarin de bezoekers getriggerd zouden worden om na te denken over hun leven. De doelgroep bestond primair uit jongeren en jongvolwassenen die niet gewoon waren in de kerk te komen. Om de drempel voor hen zo laag mogelijk te houden, wilde De Rover dat er tijdens de samenkomsten niet gezongen zou worden. Zijn angst was namelijk dat deze typisch kerkelijke praktijk vervreemdend zou zijn voor mensen die dat niet gewend zijn.

Zo ging op zondag 25 november 2012 B.LOFT van start met het eerste event ‘I want to live forever’.

2.2 DE UITGANGSPUNTEN

Vanuit deze ontstaansgeschiedenis wordt duidelijk dat de events B.LOFT iets anders moesten zijn dan reguliere kerkdiensten. Daar draait het volgens De Rover namelijk veelal om de uitleg van een Bijbelverhaal, met in de laatste tien minuten een vaak moralistische – of op zijn minst op gedrag

³⁵ Met de geïnterviewden is overeengekomen dat zij, waar dit de duidelijkheid ten goede komt, bij naam genoemd mogen worden.

³⁶ Dit was destijds de formele lijn binnen de GKv.

gerichte – toepassing. Bij B.LOFT wilde hij daarentegen vooral het leven uitleggen. Vanuit die focus ontwikkelde hij een format dat hij tot op de dag van vandaag hanteert.

In de basis bestaat ieder event uit een betoog van ongeveer een uur, waarin De Rover een relevant levensthema centraal stelt: dood, liefde, uiterlijk, burn-out, etc. Gedurende zo'n drie kwartier diept hij dit thema uit. Daarbij maakt hij veelvuldig gebruik van populaire cultuur, zoals films en muziekclips. Actuele thema's worden immers zichtbaar in actuele media-uitingen. Bovendien vindt hij dat men het evangelie moet uitleggen in de taal van nu. Jezus gebruikte in zijn onderwijs ook voorbeelden uit de praktijk van alledag. De Rovers bespreking kenmerkt zich door problematisering. Hoewel hij het namelijk heel belangrijk vindt om niet te oordelen, wil hij wel eerlijk aangeven waar mensen vastlopen in hun omgang met het besproken thema. Daarbij blijft hij niet hangen bij oppervlakkige observaties, maar is hij altijd op zoek naar de achterliggende processen. Steevast belandt hij op de identiteitszoektocht waar mensen volgens hem hun hele leven mee bezig zijn. Zijn conclusie is keer op keer dat mensen in hun zoektocht naar identiteit en betekenis geneigd zijn om anderen, maar vooral ook zichzelf, tekort te doen. Deze heldere, maar ook wat sombere eerlijkheid is kenmerkend geworden voor B.LOFT en blijkt effectief om mensen aan het denken te zetten over de manier waarop ze in het leven willen staan.³⁷ Vervolgens komt ongeveer een kwartier voor het eind een omslagpunt, wanneer De Rover het evangelie inbrengt – in het bijzonder Gods onvoorwaardelijke liefde. Die is namelijk het antwoord op de menselijke identiteitszoektocht. De bezoekers worden uitgenodigd om hun identiteit als geliefd kind van God te ontdekken. Dat is de sleutel om op een goede manier om te gaan met het besproken levensthema.

Hier heeft B.LOFT voor De Rover van meet af aan omgedraaid: om bij de bezoekers een verlangen naar God op te wekken, om ze te laten voelen welke impact geloven kan hebben in hun leven. Daarvoor is het echter wel nodig dat ze ervaren hoe ontoereikend een leven zonder God is. Ze moeten – in de woorden van De Rover – in een crisis worden gebracht. Vandaar dat zijn events vaak niet alleen somber zijn, maar ook confronterend. De taal en beelden zijn bedoeld om de gebrokenheid van het leven hard binnen te laten komen – niet om mensen bang te maken, maar om de waarde van het evangelie extra helder op te laten lichten. De insteek van B.LOFT is dus zeker missionair. Tegelijkertijd is De Rover er nooit op uit geweest dat mensen direct bekeerd worden of zich aansluiten bij een kerk.³⁸ Nog minder heeft hij de bedoeling gehad om van B.LOFT zelf een kerkelijke gemeenschap te maken, waar men lid van kon worden. Behalve de eigenlijke events wordt dan ook niets anders georganiseerd – zelfs geen officiële nazorg. Vrijblijvendheid heeft bij de organisatie altijd hoog in het vaandel gestaan. Er wordt dan ook niets van de bezoekers gevraagd. In tegendeel, het wordt juist als waardevol gezien dat ze überhaupt willen komen.

2.3 ONTWIKKELINGEN

De eerste twee seizoenen van B.LOFT was De Rover de vaste spreker. De onderwerpen van de events werden in deze periode niet van tevoren vastgelegd. Sterker, er was niet eens een vaste planning. De Rover en het organiserend team hielden hun ogen en oren open en zodra er een thema in de actualiteit speelde waarvan zij het idee hadden dat ze er iets mee moesten, werd er een event georganiseerd. Dit kon binnen het bestek van een week gebeuren.³⁹

³⁷ Volgens de organisatoren zegt het veel over de cultuur van de Alblasserwaard dat deze soms wat zwaar-moedige stijl daar zo aanslaat. Het gereformeerde besef van de gebrokenheid zit diep. En B.LOFT wordt geaccepteerd omdat het daarmee, ondanks alle vernieuwende elementen, toch vertrouwd is.

³⁸ Al is het wel zo dat De Bron een groei in haar ledenaantal ziet dankzij B.LOFT.

³⁹ Een overzicht van de events op de site van B.LOFT laat overigens wel een vrij sterke regelmaat zien van één event per maand. Zie: <http://www.iambloft.nl/evenementen>; laatst bezocht op 29 april 2019.

Ondanks dit ‘pop-up karakter’ liep B.LOFT van begin af aan bijzonder goed. De manier waarop De Rover duiding aan het leven gaf en het in verband bracht met het evangelie, sprak veel mensen aan.⁴⁰ Toch zat er duidelijk nog groeipotentie in. Zo kon de promotie van de events nog beter. Vanaf het derde seizoen werd de organisatie versterkt door Anko Oussoren,⁴¹ die zich onder meer daarop ging richten. Het gevolg was dat men al bij het tweede event van dat seizoen zo’n 300 mensen moest wegsturen omdat zowel de grote kerkzaal als het bijzaaltje – waar bij elkaar zo’n 700 personen in passen – helemaal vol zaten. Praktisch gezien was het gebouw van De Bron echter de meest ideale locatie in Hardinxveld, dus de organisatie wilde liever niet verhuizen. Het alternatief zou zijn om twee samenkomsten achter elkaar te organiseren. Dat zou echter een conflict opleveren met de middagdiensten van De Bron. Aangezien B.LOFT nooit officieel een activiteit van die gemeente was geworden en daar zelfs de nodige weerstand had opgeroepen, kwam het als een verrassing dat de kerkenraad niettemin op eigen initiatief besloot om B.LOFT op alle mogelijke manieren te faciliteren – inclusief het verplaatsen van de eigen diensten. Zo komt het dat er sinds december 2014 twee events per editie worden georganiseerd en er per maand tussen de 1200 en 1400 bezoekers worden ontvangen. ‘De Bron’ is de thuishaven van B.LOFT gebleven,⁴² maar omdat er nu van tevoren afspraken over de planning gemaakt moeten worden, kunnen de events niet langer spontaan gepland worden.

Een andere belangrijke verandering die vanaf het derde seizoen werd doorgevoerd, was het vergroten van de sprekerspoule. De Rover wist van zichzelf dat hij een begaafd spreker was en vreesde dat B.LOFT teveel om zijn persoon zou gaan draaien. Het vinden van geschikte nieuwe sprekers bleek echter een uitdaging. B.LOFT was onlosmakelijk vervlochten met de visie van De Rover en juist die visie was een belangrijk ingrediënt van het succes. Sprekers die duidelijk anders naar het leven keken, vonden geen aansluiting bij de bezoekers. Zo werd al snel duidelijk dat er gezocht moest worden naar ‘degelijk gereformeerde’ sprekers. Dat wil zeggen, mensen die spraken vanuit een diep besef van de gebrokenheid van het leven en het perspectief dat Gods liefde (geopenbaard in Christus) daarin biedt. Ze moesten niet ‘te jolig’ zijn. Tegelijkertijd moesten ze ook in staat zijn om het leven uit te leggen en dus niet al te snel naar God of de Bijbel grijpen om hun punt duidelijk te maken. Juist de rand- en buitenkerkelijke bezoekers (voorwie B.LOFT toch in eerste instantie was bedoeld) haakten dan af.

Nadat wat experimenteren in het derde en vierde seizoen, is er uiteindelijk een vaste poule van vier sprekers ontstaan.⁴³ Naast Arie de Rover staan Arie van Es, Wim de Groot en Anko Oussoren tegenwoordig ook geregeld op het podium. Hoewel zij zich prima binnen de kaders van B.LOFT kunnen bewegen, was het onvermijdelijk (maar eigenlijk ook wenselijk) dat zij ieder hun eigen visie hebben ingebracht. Daardoor is de inhoudelijke focus van de events verbreed. Identiteit staat nog steeds vaak centraal, maar naast de vraag ‘Wie ben ik?’ (en het bijbehorende antwoord: ‘Je bent een geliefd kind van God’) zijn er nog twee andere vragen in beeld gekomen, namelijk ‘Waar

⁴⁰ De Rover ziet dit overigens als een bitterzoet gegeven, omdat dat volgens hem het faillissement aantoont van andere plekken waar het goede nieuws van Gods onvoorwaardelijke liefde zou moeten klinken, maar dat blijkbaar niet op een manier gebeurt die mensen echt verandert. Naast rand- en niet-kerkelijke bezoekers, komen er immers heel ook wat mensen die op zondag naar reguliere kerkdiensten gaan (cijfers over de verdeling van deze groepen zijn niet bekend, al schat De Rover dat zo’n 10% van buiten de kerk komt).

⁴¹ Oussoren was ook lid van De Bron en tevens werkzaam bij het praktijkcentrum van de GKv.

⁴² B.LOFT betaalt overigens geen huur voor het gebruik van het gebouw. Bij de events wordt wel een bijdrage gevraagd, maar het geld dat hiermee wordt ingezameld, wordt (naast het betalen van filmrechten) gebruikt voor investeringen in het gebouw waar B.LOFT zelf ook baat bij heeft, zoals een computer die hoge kwaliteit films aankan en goede podiumverlichting.

⁴³ Hoewel in het seizoen 2018-2019 toch weer een gastspreker is uitgenodigd, namelijk Tim Vreugdenhil (bekend van zijn ‘Stand-up Theology’). Hij is echter een bekende van De Rover, dus zijn komst is meer dan een experiment.

hoor ik bij?’ en ‘Wat is de zin van het leven?’ De doelstellingen van de events zijn echter niet veranderd. Nog steeds is de bedoeling om aan de hand van actuele thema’s de bezoekers te ‘triggeren’ om over deze vragen na te denken en om hen vervolgens Gods antwoord daarop te laten ontdekken – om hen te laten zien dat een leven met God ruimte, perspectief en hoop biedt in een wereld waar veel misgaat. Dit in de hoop dat hun verlangen naar God hierdoor gewekt wordt.⁴⁴

Met het behoud van de oorspronkelijk doelstellingen is ook het format dat indertijd door De Rover is ontwikkeld, bewaard gebleven. De komst van nieuwe sprekers heeft daar nauwelijks iets aan veranderd. Nog steeds ligt de focus per event op een specifiek levensthema, dat in een betoog van ongeveer een uur aan de hand van populaire cultuur wordt uitgediept en geproblematiseerd, en uiteindelijk in het perspectief van het evangelie wordt geplaatst. Wel heeft het feit dat iedere spreker in principe volledige zeggenschap kreeg over zijn eigen event, ertoe geleid dat de samenkomsten wat gedifferentieerder werden qua stijl.⁴⁵ Zo gebruikt Van Es veel Nederlandstalige muziek, die hij graag live laat uitvoeren en De Groot bouwt zijn verhaal meestal op aan de hand van een speelfilm. Achter de schermen wordt de samenhang bewaakt door Oussoren. Hij zorgt voor enige sturing door thema’s aan te dragen, suggesties te doen voor muziekclips of door grenzen te stellen voor welke nummers wel en niet gebruikt kunnen worden.⁴⁶ Door de muzikale suggesties van Oussoren is de hoeveelheid Nederlandstalige muziek afgenomen. Daarnaast is het laatste nummer van een event – wanneer het evangelie eenmaal is ingebracht – tegenwoordig vaak expliciet christelijk. Aanvankelijk schuwde men daarvoor weg, maar die muziek blijkt toch te resoneren met de christelijke achtergrond die de meeste bezoekers in zekere mate wel hebben.

Deze nuances doen echter niet af aan het feit dat de events qua opzet in hoofdlijnen onveranderd zijn gebleven. Sterker, de vaste opeenvolging van elementen die al vroeg ontstond – het countdown-filmpje vijf minuten voor aanvang, het welkom heten van de bezoekers, het verhaal van de spreker, omlijst door twee muziekclips, en het gebed – lijkt in de loop der tijd een min of meer liturgische of zelfs rituele status te hebben gekregen. Oussoren ontkomt er dan ook niet aan om de events van B.LOFT te zien als een – zij het geheel eigensoortige – kerkdienst.

2.4 CONCLUSIE

Deze verkenning van de achtergronden bij het ontstaan en de ontwikkeling van B.LOFT laat duidelijk zien dat er geopereerd wordt vanuit een missionaire doelstelling. In dat licht moeten de events dan ook worden begrepen. Het zijn geen samenkomsten van een vaste gemeenschap, maar het losse evenementen. Ze worden door een kleine groep mensen georganiseerd en komen uit de hoek van de GKv, maar zijn daar niet officieel aan gelieerd. De primaire doelgroep bestaat uit jongeren en jongvolwassenen die nauwelijks of niet in de kerk komen. Het – relatief bescheiden – streven is dat zij ernaar gaan verlangen om een relatie met God aan te gaan. De opzet van de events is volledig daarop afgestemd. De behandelde thema’s, het type spreker, de opbouw van zijn verhaal en het gebruik van populaire cultuur zijn allemaal bedoeld om de doelgroep aan te spreken en het verlangen naar God zo effectief mogelijk bij hen aan te wakkeren. Of dat verlangen ook daadwerkelijk groeit, kan ik moeilijk beoordelen, maar gezien de bezoekersaantallen is B.LOFT ontegenzeggelijk erg aansprekend.

⁴⁴ Sommige sprekers gaan verder in hun missionaire verlangen. Zij hopen dat de events mensen daadwerkelijk tot geloof brengen. Dit wordt echter nooit expliciet naar de bezoekers gecommuniceerd.

⁴⁵ Er is dus sprake van een hele lichte organisatie. Slechts twee keer in het jaar komt het organiserend team bij elkaar om te evalueren en hoofdlijnen uit te zetten. Verder is er nog wel communicatie via – voornamelijk – WhatsApp, maar al met al krijgen de individuele sprekers veel vrijheid.

⁴⁶ Hiervoor liggen echter geen richtlijnen vast op papier. De beslissingen lijken daardoor voor een buitenstaander soms wat arbitrair. ‘Kind van de duivel’ van JeBroer kon wel, maar ‘Take Me to Church’ van Hozier niet, terwijl beide vanuit een christelijk oogpunt als (zeer) aanstootgevend ervaren kunnen worden.

3. DE THEOLOGIE VAN B.LOFT 'LEVEN NA DE GENADEKLAP'

Als missionair initiatief heeft B.LOFT een bepaalde visie op het verhaal van God en mensen, ofwel een bepaalde theologie. Maar wat is die theologie? Voor een goed beeld van het fenomeen is het belangrijk dat scherp te krijgen. Nu bleek in het vorige hoofdstuk dat de inhoudelijke visie van B.LOFT onverbrekkelijk samenhangt met de persoon van Arie de Rover. Zijn ideeën over het leven, de mens en God zijn van begin af aan bepalend geweest. Het is dan ook niet overdreven om te stellen dat de theologie van De Rover en B.LOFT samenvallen. Daarmee ligt het voor de hand om aan de hand van verdere interviews met De Rover de theologie van B.LOFT in kaart te brengen. Ik heb echter nog een betere methode tot mijn beschikking. De Rover heeft zijn verhaal opgeschreven en uitgegeven. *Leven na de genadeklap* heet zijn boek dat in 2012 het levenslicht zag. In dit hoofdstuk geef ik een samenvatting en analyse van het betoog dat De Rover houdt.

3.1 HET BETOOG

Het verhaal van De Rover draait om de begrippen 'identiteit' en 'genade' en de manier waarop deze twee met elkaar interacteren. De kernvraag van het boek is waar wij als mensen onze identiteit door laten voeden. In de loop van acht hoofdstukken verdedigt De Rover de stelling dat Gods genade hier verreweg het beste voor geschikt is. Daarbij volgt hij in wezen een variant op de bekende gereformeerde drieslag 'ellende-verlossing-dankbaarheid'.

3.1.1 ELLENDE – DE GEVANGENIS VAN HET TRANSACTIONELE LEVEN

De eerste vier hoofdstukken beschrijven de ellende waar wij als mensen van nature in zitten. Die heeft er volgens De Rover alles mee te maken dat we 'een aangeboren behoefte [hebben] aan een waardevol en zinvol leven'. Daarvoor hebben we het constant nodig om door anderen bevestigd te worden in wie we zijn. De manier waarop wij ons leven vormgeven, is er op gericht om die bevestiging te krijgen. Dat is de primaire drijfveer achter ons gedrag.⁴⁷

Als kinderen ontvangen we voornamelijk bevestiging via de liefde van onze ouders. Maar wanneer we op eigen benen gaan staan, blijkt vaak dat de beste manier om van anderen erkenning te ontvangen het ontwikkelen van een bepaalde status is. Wanneer je succesvol bent (of je zo voor doet), word je geaccepteerd, ontvang je aandacht en respect en neemt men je serieus – allemaal vormen van liefde en dus allemaal buitengewoon bevestigend voor je identiteit.⁴⁸ In navolging van Alain de Botton⁴⁹ noemt De Rover vijf terreinen in de huidige Westerse cultuur waarop status valt te verwerven – uiterlijk, sport, business, kunst, en bekendheid – en voegt er zelf nog een zesde aan toe: religie. Die laatste onderscheidt zich van de andere, omdat daarbij onze 'eeuwigheidsstatus' op het spel staat.⁵⁰

Het probleem in deze manier van doen is dat we onszelf afhankelijk maken van anderen. Hun verwachtingen en voorwaarden ten aanzien van ons succes zijn leidend en we krijgen pas erkenning als we daaraan kunnen voldoen. De Rover: 'Dat is transactioneel leven. Keiharde ruilhandel.' Je krijgt de liefde die je verdient op basis van je prestaties en dus wordt de druk om te presteren

⁴⁷ Arie de Rover (met Wilfred Hermans), *Leven na de genadeklap* (Amsterdam: Buijten en Schipperheijn Motief, 2012), 14-6.

⁴⁸ De Rover, *Leven na de genadeklap*, 21-3.

⁴⁹ Alain de Botton, *Status Anxiety* (London: Penguin, 2004) en de gelijknamige documentaire uit 2004, zie: <https://www.youtube.com/watch?v=t1MqJPHxy6g>

⁵⁰ De Rover, *Leven na de genadeklap*, 27-8.

groot.⁵¹ Dit maakt dat we het leven al snel gaan ervaren als een wedstrijd en het gevolg is dat we gaan vergelijken. We meten onze prestaties aan die van anderen. Dit werkt op zijn beurt weer de neiging tot (ver)oordelen van anderen in de hand – vooral om onszelf ten opzichte van die ander beter te voelen.⁵²

Hetzelfde transactionele mechanisme kan ook op religieus terrein in werking treden. Om op dat gebied status (en dus bevestiging van onze identiteit) te verwerven, stellen we ook voorwaarden, in de vorm van de juiste leer, waar we vervolgens naar moeten handelen. De Rover noemt dit respectievelijk ‘waarheidsstreven’ en ‘heiligheidsstreven’.⁵³ Hier zijn verschillende problemen mee. Allereerst zorgt het waarheidsstreven voor fundamentalisme. Als jouw zekerheid over wie je bent is verbonden met wat je voor waar aanneemt, is iedere twijfel met betrekking tot jouw waarheid een bedreiging van je identiteit. Daarnaast komt alle nadruk te liggen op wat we doen. ‘Heiligheid [is] synoniem voor perfect en onberispelijk gedrag.’ Het gevolg is dat christenen vooral bekend staan als moralistisch en veroordelend. Maar belangrijker dan dit imago probleem is dat deze levensstijl mensen onvrij maakt.⁵⁴

De Rover claimt dat we gevangen worden gehouden door de voorwaarden voor ons geluk. We zijn gewend geraakt aan het transactionele leven en hebben ermee leren omgaan. Sterker, we kunnen niet meer zonder; het geeft ons een gevoel van veiligheid. Toch is die veiligheid een illusie die constant bedreigd wordt, want veel van de zaken waar wij onze zekerheden op plachten te bouwen – relaties, banksaldo, maatschappelijke positie, gezondheid, etc. – zijn vergankelijk. Zolang we echter wel varen bij het systeem van ruilhandel, zien de meesten van ons geen reden om eruit te stappen. Ondertussen vertellen we elkaar dat de oneindige keuzemogelijkheden die we hebben, laten zien dat we wel degelijk vrij zijn, terwijl die eigenlijk voornamelijk zorgen voor keuzestress en een loodzware verantwoordelijkheid om door middel van de juiste keuzes ons leven een succes te maken.⁵⁵

Religieuze systemen functioneren bij uitstek als een gevangenis. Voorgangers worden voor hun status afhankelijk van bevestiging door hun gemeente en ‘gewone’ religieuze mensen hebben het gevoel tekort te schieten ten opzichte van de heiligheidseis, maar durven dat niet toe te geven uit angst hun status te verliezen. Het probleem is echter dat we op religieus gebied niet alleen het idee hebben te falen tegenover mensen, maar ook tegenover God. Dit maakt ons falen des te dramatischer. Vervolgens komt er gemakkelijk een cirkelbeweging op gang waarbij we onze misstappen proberen te compenseren door extra heilig te leven, daarin falen, willen compenseren, etc. Ieder falen verlaagt bovendien ons gevoel van eigenwaarde, dus er zijn steeds grotere prestaties nodig om dat goed te maken. Dit is een klassieke verslavingsdynamiek, die extra sterk werkt omdat God erbij betrokken is.⁵⁶

Al met al is De Rover ervan overtuigd dat het beter voor ons is om deze gevangenis te verlaten. Hiervoor gebruikt hij de metafoer van een geboorte. Het transactionele leven is als de baarmoeder, waarin een baby kan overleven, maar waar de mogelijkheden beperkt zijn en er via de navelstreng een soort ruilhandel van zuurstof gaande is tussen moeder en kind. Met de geboorte komt de baby de vrijheid binnen. Het kind is niet langer afhankelijk van de moeder, maar kan zelfstandig de zuurstofrijke lucht buiten in gaan ademen. Precies zo zouden wij het vrije leven in moeten

⁵¹ De Rover, *Leven na de genadeklap*, 34-6.

⁵² De Rover, *Leven na de genadeklap*, 42-4.

⁵³ De Rover, *Leven na de genadeklap*, 45.

⁵⁴ De Rover, *Leven na de genadeklap*, 48-9.

⁵⁵ De Rover, *Leven na de genadeklap*, 58-63.

⁵⁶ De Rover, *Leven na de genadeklap*, 66-72.

stappen, waarin we voor het voeden van onze identiteit niet langer zijn aangewezen op transactie, maar die voeding vrijelijk tot ons kunnen nemen.

3.1.2 VERLOSSING – BEVRIJD DOOR GENADE

Het vijfde hoofdstuk vormt de kern van het betoog van De Rover, waarin hij een alternatieve wijze voorstelt waarop we bevestigd kunnen worden in wie we zijn, zonder gevangen te zitten in het transactionele systeem. De hierboven geïntroduceerde metafoor van het lichamelijk verlossingsproces – de geboorte – is leidend voor het nadenken over deze spirituele bevrijding.⁵⁷

Om te beginnen moeten de weeën op gang komen. In ons drukke bestaan houden we ons niet vaak bezig met een diepere bezinning op ons leven; dat moet uitgelokt worden, bijvoorbeeld door een persoonlijke crisis waarin vanzelfsprekendheden wegvallen en prioriteiten verschuiven, of door inspirerende figuren, zoals Martin Luther King, Gandhi of Jezus. Deze weeën kunnen vervolgens leiden tot de daadwerkelijke geboorte. Dit brengt een radicale verandering met zich mee. We gaan ontdekken dat er een andere mogelijkheid is om onze identiteit te voeden dan zintuigelijk waarneembare relaties en prestaties, namelijk de relatie met ‘een onzichtbare, spirituele bron’. De identiteitsvoeding uit deze bron is als het zuurstof voor een pasgeboren kind: onzichtbaar en overvloedig – en het heet *genade*.⁵⁸

Genade functioneert radicaal anders dan het systeem van ruilhandel. In de woorden van De Rover: ‘Genade kun je omschrijven als “onverdiende goedheid”. Dus je ontvangt “goedheid” (een diepe bevestiging van wie je bent), maar je hebt het NIET verdiend. [...] Genade is onvoorwaardelijke liefde. Geen enkele eis of voorwaarde kan je verhinderen om je identiteit te laten vervullen door deze genade.’ Om dit echt te ontdekken is een theoretische bestudering niet voldoende, genade moet worden ondergaan. Daarvoor is het echter wel nodig dat wij ons verbinden aan (identificeren met) de bron van genade. Om een dergelijke verbinding plaats te laten vinden, is er een drietal eigenschappen waar die bron aan moet voldoen. In de eerste plaats moet de bron veilig en betrouwbaar zijn. Je maakt jezelf er immers van afhankelijk voor de voeding van je identiteit. Ten tweede moet de bron autoriteit hebben, anders is de erkenning die uit deze bron vloeit weinig waard. Als laatste moet er een wederkerige relatie met deze bron bestaan. Geen ruilhandel, maar ‘een voortdurende harmonieuze samenhang tussen geven en ontvangen’. Het overgeven aan deze bron van genade is een spong in het diepe, aangezien het voorbijgaat aan de zekerheden van de zintuigelijke waarnemingen. Het vraagt dus om geloof. Leren om je oude zekerheden los te laten in ruil voor de overtuiging van een nieuwe waarheid zich aan je opdringt: ‘Het is een mystieke dans tussen ontvangen en je eraan overgeven.’⁵⁹

Nu is de grote vraag of een dergelijke bron daadwerkelijk bestaat en, zo ja, wie of wat dat is. Het antwoord van De Rover is helder: ‘[I]k [kan] concluderen dat de God die beschreven wordt in de Bijbel, die bron van genade is.’ Dat Gods genade ons bevrijdt uit het transactionele leven maakt in zichzelf al dat hij daarmee ook de beste identiteitsbron is, maar twee andere kenmerken van God onderstrepen dit nog eens. Allereerst het feit dat hij ervoor kiest een persoonlijke relatie met ons aan te gaan en daarbij de rol van een vader op zich neemt. In de woorden van De Rover: ‘Aandacht, bevestiging en onvoorwaardelijke liefde van je vader ontvangen zijn het beste identiteitsvoedsel dat je op aarde kunt krijgen.’ Daarnaast identificeert God zich volledig met ons. Wij zijn hem alles waard – en meer. Zijn liefde voor ons is zonder eigenbelang en hij heeft alles voor ons

⁵⁷ Spiritualiteit heeft voor De Rover, *Leven na de genadeklap*, 78 te maken met een dieper niveau van denken: ‘Denk aan termen zoals nadenken, indenken, overdenken, reflecteren, bewust worden, bezinnen, mediteren, inkeren, herinneren.’

⁵⁸ De Rover, *Leven na de genadeklap*, 78-82.

⁵⁹ De Rover, *Leven na de genadeklap*, 82-8.

over. Dat heeft hij heel duidelijk laten zien in Jezus. God heeft ervoor gekozen om in hem zelf de rechtvaardige straf te dragen voor het onrecht dat wij hem aan hebben gedaan.⁶⁰

3.1.3 DANKBAARHEID – EEN LEVEN UIT GENADE

Nadat hij in hoofdstuk zes is ingegaan op weerstanden die we kunnen tegenkomen op onze weg naar de vrijheid van een leven uit genade – zogenaamde ‘weeënremmers’ – beschrijft De Rover in hoofdstuk zeven hoe dat leven in vrijheid er volgens hem uitziet. De kern is dat we dermate onder de indruk zijn van het feit dat God zich volledig met ons wil identificeren dat er bij ons een wederkerig verlangen bestaat: we willen net als God zijn. Liefde is daarbij het kenmerk dat de boventoon voert. Als we ons aan God overgeven – een relatie met hem aangaan – gaat zijn liefde onze identiteit voeden en wordt onze persoonlijkheid dienovereenkomstig veranderd. Dat heeft onvermijdelijke gevolgen voor ons gedrag. De Rover noemt enkele passages uit de Bijbel die dat illustreren, namelijk Mattheüs 5:3-12 en 39-44, Romeinen 12:9-21, 1 Korinthiërs 13:4-6 en Galaten 5:22.⁶¹

In de rest van het hoofdstuk komen enkele levensterreinen aan bod die door ‘het vrije leven’ beïnvloed worden. Allereerst onze relatie met onze ouders, partner en kinderen. Daarvoor geldt dat ze niet langer als voeding gelden voor onze identiteit, zodat we ze onvoorwaardelijk kunnen gaan liefhebben. Iets vergelijkbaars gebeurt met onze carrière. Als we daar onze zekerheid niet meer vanaf laten hangen, hoeven we niet meer te streven naar de perfecte baan, maar kunnen we ontspannen op zoek naar werk dat past bij onze door God gegeven talenten. In andere woorden: we mogen onze unieke roeping gaan ontdekken. Met geld werkt het net zo. Als het onze identiteit niet meer bepaalt, is er in principe niks mis mee. Meer dan dat, het stelt ons in staat goede dingen voor anderen te doen. Ten slotte bespreekt De Rover de thema’s waarheid en recht. Veel mensen identificeren zich met hun persoonlijke waarheid, met als gevolg dat andere waarheden bedreigend zijn en bestreden moeten worden. Maar als we van genade leven, weten we dat Jezus de strijd met alle leugens is aangegaan en al heeft gewonnen. Dan hoeven we niet meer krampachtig ons gelijk te halen, maar kunnen we ontspannen vasthouden aan onze waarheid en proberen anderen daarvoor in te winnen. Ook hoeven we niet meer koste wat kost ons recht te behalen. Die is immers ook niet meer bepalend voor onze identiteit. Sterker, als we ons beseffen dat God zelf de straf heeft gedragen voor ons onrecht, kunnen we onmogelijk nog een ander aanklagen.⁶²

De Rover eindigt zijn boek met een hoofdstuk waarin hij zijn lezers aanspoort om zich aan God en zijn genade over te geven, ofwel: de genadeklap te incasseren.⁶³

3.2 ANALYSE

Het verhaal van De Rover heeft niet alleen qua opzet gereformeerde trekken; de calvinistische theologie is ook op inhoudelijk gebied een beslissend element.⁶⁴ Tegelijk weet hij zich er niet door gebonden en op sommige punten vaart hij een duidelijk eigen koers.

3.2.1 GOD

Dat wordt allereerst zichtbaar in de manier waarop er over God gesproken wordt. Op het meest basale niveau ziet De Rover God in lijn met het calvinisme als een onafhankelijke en transcendente

⁶⁰ De Rover, *Leven na de genadeklap*, 88-94.

⁶¹ De Rover, *Leven na de genadeklap*, 123-32.

⁶² De Rover, *Leven na de genadeklap*, 132-45.

⁶³ De Rover, *Leven na de genadeklap*, 147-74.

⁶⁴ Gezien De Rovers achtergrond in de Gereformeerde vrijgemaakte kerk is dat geen verrassing. Deze denominatie plaatst zich in de traditie van de calvinistische Reformatie en onderschrijft de drie formulieren van enigheid. Zie: <https://www.gkv.nl/kennismaken/gereformeerd-vrijgemaakt/hoezogereformeerd>; laatst bezocht op 29 april 2019.

entiteit. God is niet 'iets in ons', maar bestaat op zichzelf. Zijn bestaanswijze is echter van een andere orde dan die van onze fysieke werkelijkheid en onttrekt zich aan onze zintuigelijke waarneming. Dat wil echter niet zeggen dat God zich niet bezig zou houden met onze werkelijkheid. In tegendeel, de kern van De Rovers betoog is dat God een relatie met mensen aan wil gaan. Hij gaat dus uit van een persoonlijke en kenbare God, die als zodanig ook concrete eigenschappen heeft.

Drie van die eigenschappen worden in het boek expliciet genoemd, namelijk Gods almacht, zijn rechtvaardigheid en zijn liefde. De liefde voert daarbij zonder twijfel de boventoon. In een boek over genade is dat niet verwonderlijk en het is ook een essentiële theologische notie.⁶⁵ Toch speelt ze van oorsprong in de gereformeerde traditie geen expliciete hoofdrol⁶⁶ en moet ze altijd begrepen worden in verband met Gods rechtvaardigheid.⁶⁷ Tegenwoordig lijkt dit verband – mogelijk onder evangelicale invloeden – echter af te zwakken en komt er een steeds eenzijdiger nadruk op Gods liefde te liggen. De positie van De Rover lijkt in deze ontwikkeling te staan. Gods rechtvaardigheid komt zoals gezegd wel aan bod, maar slechts vrij terloops en in een laat stadium van het betoog. Dit verklaart ook waarom Gods vaderschap zo belangrijk voor De Rover is. Het is immers deze relatie waarin onvoorwaardelijke en bevestigende liefde bij uitstek tot uitdrukking komt.⁶⁸

3.2.2 VERZOENING

De overtuiging dat er een breuk bestaat tussen God en mensen neemt De Rover over van de klassiek gereformeerde theologie. Beide zijn het erover eens dat de schuld hiervoor bij de mens ligt, die God onrecht heeft aangedaan. De calvinistische traditie heeft dit onrecht vaak begrepen als het overtreden van Gods goede geboden, waarmee zonde primair wordt gezien als een vorm van juridische *ongehoorzaamheid* die de woede van God oproept en straf tot gevolg heeft.⁶⁹ De Rover ziet zonde echter meer als een vorm van relationele *ontrouw*, als pogingen van de mens om zonder een intieme relatie met God te leven. Daarmee ontzegt hij zichzelf de status als kind van God en loopt zo zijn hoogste doel mis. Het gevolg is dat hij het moet doen zonder Gods onvoorwaardelijke liefde en is gedwongen om zijn identiteit buiten hem te voeden. En omdat het willen houden van Gods geboden – het zogenaamde heiligheidsstreven – een manier kan zijn om je eigen religieuze status te verdienen, kan dat zelfs onderdeel van de zonde zijn. Op dit punt radicaliseert De Rover de klassiek gereformeerde theologie. Hij haalt Vraag en Antwoord 8 uit de Heidelbergse Catechismus aan, waar staat dat de mens geneigd is tot alle kwaad en onbekwaam tot enig goed.⁷⁰ Voor De Rover betekent dit niet slechts dat mensen niet naar Gods geboden kunnen leven, maar dat elke poging daartoe die niet wordt gevoed door Gods genade in zichzelf verkeerd is.⁷¹

⁶⁵ In de woorden van Jan Muis, *Onze Vader. Christelijk spreken over God* (Zoetermeer: Boekencentrum, 2016), 216: 'Dat God ten diepste liefde is, zal geen christen willen ontkennen. Dit is het eerste en het laatste dat wij van God mogen en kunnen zeggen.'

⁶⁶ Zo is het opvallend dat 'liefde' – of het equivalent 'barmhartigheid' – ontbreekt in de opsomming van eigenschappen van God, die in Artikel 1 van de Nederlandse Geloofsbelijdenis te vinden is. Almacht en rechtvaardigheid worden daar wel genoemd.

⁶⁷ Zie hiervoor bijvoorbeeld de Heidelbergse Catechismus, Vraag en Antwoord 11.

⁶⁸ De Rover, *Leven na de genadeklap*, 90. Dit wordt ook onderstreept door Muis, *Onze Vader*, 162, die stelt dat theologisch gezien 'onvoorwaardelijke, trouwe en vergevende liefde' een centraal betekeniselement is van het Vader-zijn van God.

⁶⁹ Zie hiervoor HC, Zondag 2-4 en NGB, Artikel 14.

⁷⁰ De Rover, *Leven na de genadeklap*, 105.

⁷¹ In beide gevallen laat het wel iets zien van de gebondenheid die met de zonde meekomt. In het calvinisme gaat het dan om de slavernij onder de zonde, die zelfs de menselijke vrije wil compromitteert; bij De Rover om gevangenschap in het transactionele leven, waarin (religieuze) status verdiend moet worden.

Deze scherpe veroordeling van religiositeit (als tegenhanger van een levende relatie met God) zegt De Rover over te nemen van de Amerikaanse predikant en theoloog Tim Keller.⁷² De invloed van Kellers theologie op de denkbeelden van De Rover moet niet onderschat worden. Hij geeft zelf aan dat de preken van Keller in zijn eigen biografie een beslissende rol speelden in het in het proces om te leren leven uit genade.

Het opvallende is dat De Rover ondanks zijn eigen definitie van zonde wel werkt met de klassieke reformatorische interpretatie van de anselmiaanse verzoeningsleer ('verzoening door voldoening'). De mens vindt zijn ware bestemming in God, maar kiest ervoor andere manieren te zoeken om betekenis te geven aan zijn leven. Dit is in wezen een vorm van afgoderij en daarmee wordt God onrecht aangedaan.⁷³ Aangezien God rechtvaardig is, kan hij dit niet door de vingers zien en moet hij ons straffen. Vanwege zijn liefde voor ons, kiest hij er echter voor om zelf de straf te dragen in de persoon van Jezus Christus. Daardoor is het mogelijk voor mensen zich met God te laten verzoenen en alsnog een relatie met hem aan te gaan. Pas in die relatie krijgen Gods aanwijzingen met betrekking tot het menselijk gedrag de juiste rol, namelijk om het nieuwe, vrije, door Gods liefde vervulde leven vorm te geven.⁷⁴

3.2.3 JEZUS

Nu rijst de vraag naar het belang van het Jezus-gebeuren in het betoog van De Rover. In een theologie die geschoeid is op de leest van de gereformeerde traditie, zou men verwachten dat het verzoeningswerk een prominente plaats inneemt. En op basis van de bovenstaande verhandeling lijkt de rol van Jezus inderdaad essentieel. Tegelijkertijd komt het verlossingswerk pas ter sprake *na* dat de cruciale stappen van het betoog al zijn gezet, namelijk het uitwerken van de stelling dat God onvoorwaardelijk van ons houdt en de oproep om uit die liefde te gaan leven.⁷⁵ In de flow van het verhaal hebben de komst en het sterven (en opstaan) van Jezus voornamelijk een illustratieve functie, waarmee duidelijk wordt gemaakt wat het inhoudt dat God genadig is. De beslissende functie die Jezus in de gereformeerde traditie heeft als middelaar tussen God en mensen verliest hierdoor wat aan gewicht. Jezus wordt vooral een voorbeeldfiguur en het is wat dat betreft veelzeggend dat hij door De Rover makkelijk in het rijtje met inspirerende mensen wordt gezet, samen met Martin Luther King en Mahatma Gandhi.

Het feit dat het werk van Jezus relatief weinig aandacht van De Rover krijgt, is in lijn met het geheel van zijn verhaal, dat toch primair een antropocentrische focus heeft. Het betoog is gebaseerd op de stelling dat de mens de betekenis van zijn leven buiten God wil zoeken – een probleem waar zowel God als mensen de dupe van worden. De uitwerking van deze stelling gaat niettemin voor het overgrote deel over de menselijke kant van het probleem: de manier waarop de mens hier zelf nadeel van ondervindt, omdat hij zichzelf veroordeelt tot het leven in een systeem van ruilhandel. Gods liefde wordt dan ook in de eerste plaats gepresenteerd als de oplossing hiervoor,

⁷² De Rover, *Leven na de genadeklap*, 27.

⁷³ Deze stap wordt door De Rover niet expliciet gemaakt. In zijn bespreking van de verzoeningsleer gebruikt hij de term 'onrecht' zonder die verder toe te lichten. Uit het bredere verband blijkt echter dat dit niet op de klassieke manier – als het overtreden van geboden – begrepen kan worden.

⁷⁴ Hier is een duidelijke parallel te zien met wat in de klassiek gereformeerde theologie de 'heiliging' wordt genoemd. Daarbij is het overigens vermeldenswaardig dat waar de calvinistische traditie in dit verband spreekt over de vernieuwing door de heilige Geest (zie HC, Vraag en Antwoord 86), De Rover het houdt op een door Gods liefde veranderde levenshouding. Hoewel hij deze twee wel impliciet met elkaar in verband brengt door Galaten 5:22 (de vrucht van de Geest) te citeren bij de beschrijving van die nieuwe levenshouding, speelt de heilige Geest als zodanig geen rol in zijn betoog.

⁷⁵ Sterker, voor hij overgaat naar de bespreking van wat God in Jezus heeft gedaan, schrijft hij het volgende: 'God schenkt jou genade, en wil je gratis en voor niets bevrijden uit je gevangenis. Bovendien wil hij je Vader zijn. *Meer dan genoeg!* zou je denken' (De Rover, *Leven na de genadeklap*, 91; cursief in origineel).

als een manier om uit dat systeem bevrijd te worden. Verlossing heeft dan niet zozeer te maken met het ontkomen aan Gods toorn en daarmee aan een eeuwige veroordeling, zoals wel het geval is in de klassiek gereformeerde traditie,⁷⁶ maar met een bevrijd leven in het hier-en-nu. Sterker, De Rover levert kritiek op mensen die het evangelie proberen te ‘verkopen’ onder de dreiging van de hel. Evenmin is hij bezig met de hemel, omdat die in de eerste plaats ‘slechts’ de vervolmaking is van het leven in vrijheid dat mensen hier op aarde al kunnen ervaren.⁷⁷

3.2.4 UITVERKIEZING

Een laatste punt van aandacht is de vraag hoe mensen deel kunnen krijgen aan dat leven in vrijheid. Waar de klassiek gereformeerde theologie hier het antwoord geeft dat men moet geloven in Jezus Christus,⁷⁸ is het in het licht van het bovenstaande niet verwonderlijk dat De Rover het iets anders zegt. Volgens hem is het een kwestie van overgave: ‘Alles loslaten. Niets meer zelf doen. Ontvangen wat God je wil geven. Vertrouwen. Capitulatie.’⁷⁹ Toch gaat het in beide gevallen om min of meer hetzelfde, namelijk om niet naar jezelf en je eigen prestaties te kijken voor je redding, maar naar God en wat hij heeft gedaan.

Nu is de calvinistische traditie er heel duidelijk in dat het geloof een genadegave van God is, die hij kan schenken aan wie hij wil.⁸⁰ Dit is de zogenaamde uitverkiezings- of predestinatieleer. De Rover is iets meer ambivalent. Enerzijds geeft hij aan dat je je aan Gods genade moet *willen* overgeven. Tegelijkertijd ligt het proces niet geheel in menselijke handen. Dat is wat De Rover ook wil zeggen in zijn spreken over een genadeklap: ‘Het eeuwige leven, het leven van genade, ontvang je doordat je geraakt wordt door Gods genade. Om het wat ongenueanceerd te zeggen: als jij knock-out gaat door de genadeklap, is dat je eerste stap in vrijheid.’⁸¹ Elders geeft hij aan dat de beweging richting het nieuwe leven gepaard gaat met het groeien van een innerlijke overtuiging dat er een andere waarheid bestaat – een overtuiging die verandering teweegbrengt. Dit proces omschrijft hij als ‘een mystieke dans tussen ontvangen en je eraan overgeven; tussen het nieuwe ontvangen, en het oude loslaten’.⁸² Hoewel God hier niet expliciet wordt ingebracht als de aanstichter van dit veranderingsproces, is het duidelijk dat het tot op zekere hoogte iets is dat men overkomt.⁸³ Het passieve, of receptieve element waardoor de predestinatieleer zich kenmerkt, is dus ook aanwezig in het denken van De Rover.

3.3 CONCLUSIE

De theologie van Arie de Rover kan mijns inziens beschouwd worden als een gesprek met de klassiek gereformeerde traditie. De invloed daarvan is duidelijk zichtbaar in De Rovers godsbeeld, zijn visie op de mens en zijn kijk op de verzoening. Tegelijkertijd hebben zijn eigen biografie en de theologie van – met name – Tim Keller ervoor gezorgd dat hij grote nadruk is gaan leggen op de liefde en genade van God. De wijze waarop hij dat doet, maakt dat hij op bepaalde punten ook afwijkt van en zelfs kritiek heeft op het klassieke calvinisme, dat hij een te grote neiging naar religiositeit verwijt.

Het meest eigenzinnig is De Rover in het feit dat hij genade op een primair ‘horizontale’ wijze uitwerkt. Genade heeft er voor hem niet zozeer mee te maken dat mensen verlost worden

⁷⁶ Zie HC, Zondag 4, 5 en 6.

⁷⁷ De Rover, *Leven na de genadeklap*, 108.

⁷⁸ Zie NGB, Artikel 22.

⁷⁹ De Rover, *Leven na de genadeklap*, 154.

⁸⁰ Zie hiervoor met name de Dordtse Leerregels, bijvoorbeeld Artikel 6.

⁸¹ De Rover, *Leven na de genadeklap*, 152-3.

⁸² De Rover, *Leven na de genadeklap*, 87.

⁸³ Tijdens het interview gaf De Rover aan dat hij hier het werk van de Heilige Geest voor ogen had.

vanonder Gods oordeel over de zonde, maar bevrijd worden uit de gevangenis van het transactionele leven. Het is de bedoeling dat mensen door Gods liefde hun identiteit laten voeden, zodat ze daarvoor niet langer afhankelijk zijn van de bevestiging van anderen die ze op basis van hun prestaties moeten verkrijgen. Deze focus op het belang van genade voor het hier-en-nu heeft twee kanten. Enerzijds is het sterk dat de relevantie van Gods liefde niet beperkt blijft tot het leven na dit leven. Anderzijds zou men de kritiek kunnen leveren dat genade in het verhaal van De Rover wel wat 'verplat'. En dat terwijl hij wel degelijk lijkt te stellen dat de mens Gods genade alleen kan ontvangen dankzij het verlossingswerk van Jezus Christus, die de straf voor de zonde heeft gedragen. Dit levert een vreemde ambivalentie op met betrekking tot de rol van Jezus. Die is binnen het denken van De Rover cruciaal, maar blijft door de specifieke focus van zijn betoog opvallend onderbelicht.

4. DE EVENTS VAN B.LOFT

VORMGEVING EN BOODSCHAP

Nadat in de vorige hoofdstukken is gekeken naar het ontstaan, de ontwikkeling en de theologie van B.LOFT, komen in dit hoofdstuk de concrete events ter sprake. Hoe zijn die opgezet? De beantwoording van die vraag dient een tweeledig doel. In de eerste plaats wordt op die manier duidelijk hoe de doelstellingen en overtuigingen, die hierboven in meer algemene bewoordingen zijn weergegeven, worden doorvertaald naar de daadwerkelijke samenkomsten. Hoe ziet dat er nu feitelijk uit, een event dat bezoekers wil aansporen om na te denken over hun leven en de rol van God daarin? Die exercitie heeft ook een kritisch element, omdat zo de mogelijk ideaaltypische verhalen uit de interviews en het boek van De Rover gespiegeld worden aan de weerbarstige praktijk. Hoe vrijblijvend en laagdrempelig zijn de events echt? In hoeverre wordt in de events daadwerkelijk het leven uitgelegd? Worden er inderdaad geen moralistische en veroordelende preken gehouden? Is Gods onvoorwaardelijke liefde de drijvende theologische notie? In de tweede plaats is de bedoeling van dit hoofdstuk om een feitelijke beschrijving van de events te geven, teneinde het beeld van B.LOFT nog completer te maken. Immers, hoe scherper het fenomeen in focus is, des te beter kan het gesprek met de 'Emerging Church Movement' gevoerd worden.

Op het moment van schrijven zijn er in totaal 55 events geweest.⁸⁴ Voor dit hoofdstuk analyseer ik er daar acht van. De selectie is tot stand gekomen op basis van een aantal criteria. Allereerst heb ik uit ieder seizoen minstens één event gekozen, om zo de ontwikkeling van B.LOFT door de tijd heen in beeld te krijgen. Qua sprekers kijk ik alleen naar de vier mannen die uiteindelijk tot de vaste poule zijn gaan behoren, omdat zij het duidelijkst de boodschap en doelstellingen van B.LOFT vertegenwoordigen: Arie de Rover (vier events), Arie van Es (één event), Wim de Groot (één event) en Anko Oussoren (twee events). Ook speelden inhoudelijke overwegingen soms mee in de keuze voor specifieke events. Bij het event rond kerst was ik benieuwd naar de manier waarop dit christelijke feest besproken zou worden, het event over religie leek me interessant omdat B.LOFT zelf ook een religieuze uitingsvorm is (mogelijk zou dat leiden tot enige reflectie op meta-niveau tijdens het event), en bij het event waarin de #MeToo-discussie centraal stond, wilde ik graag zien hoe men met een dergelijk actueel en ook controversieel thema zou omgaan. Concreet ben ik tot de volgende selectie gekomen:

Titel	Spreker	Datum	Opmerkingen
'I want to live forever'	Arie de Rover	25 november 2012	Eerste event
'Christmess'	Arie de Rover	15 december 2013	Kerst-event
'Trust Me'	Arie van Es	11 januari 2015	Introductie Van Es
'Choose Happiness'	Anko Oussoren	11 oktober 2015	Introductie Oussoren
'Life on Track'	Wim de Groot	24 januari 2016	Introductie De Groot
'Prison of Religion'	Arie de Rover	30 april 2017	Reflectie op religie
'#wetoo'	Arie de Rover	18 februari 2018	Over de #MeToo-discussie
'Sunny Days'	Anko Oussoren	23 september 2018	

Zoals ik in de methodologische paragraaf van de inleiding heb uitgelegd, heb ik een aantal van deze events zelf bezocht. Enkele observaties die ik toen heb gedaan, zullen in dit hoofdstuk terugkomen – met name bij de beschrijving van de ruimte. Voor de meer gedetailleerde bespreking van

⁸⁴ Zie: <http://www.iambloft.nl/evenementen>.

de events ga ik, zoals in hoofdstuk 1 is aangegeven, uit van de video-opnames die mij voor dit onderzoek ter beschikking zijn gesteld.

4.1 VORMGEVING

Wanneer de ontwikkeling van B.LOFT door de tijd heen wordt gevolgd, valt op dat de vorm van de events in al die jaren nagenoeg hetzelfde is gebleven. Dat geldt voor het gebruik van de ruimte, de opeenvolging van de verschillende elementen waaruit het event is opgebouwd (eventueel aan te duiden als 'liturgie') en de bronnen waaruit daarbij geput wordt.

4.1.1 HET GEBRUIK VAN DE RUIMTE

De events van B.LOFT vinden plaats in het gebouw van de GKV-gemeente 'De Bron'. Via de hoofdingang komt men eerst in de hal, die voor en na de samenkomsten dient als ontmoetingsruimte. Er staan enkele banken en statafels en er is een koffiobar. De events zelf vinden plaats in de kerkzaal (zie de afbeelding). Het is een grote, strakke ruimte met veel licht, zowel dag- als kunstlicht. Voorin is een groot podium gebouwd, dat bijna de hele breedte van de zaal beslaat. Daarop staan standaard een

lessenaar, liturgische tafel en vleugel. Op de wand achter het podium is een grote lege ruimte, waarop beelden geprojecteerd kunnen worden. Aan diezelfde muur hangt ook een kruis dat van achter verlicht wordt. Achterin de zaal bevindt zich op een balkon een kerkorgel. De rest van de ruimte is gevuld met stoelen die allemaal naar het podium gericht zijn, ca. zeshonderd in totaal.

Tijdens alle geobserveerde events wordt de zaal in deze opstelling gebruikt. De bezoekers nemen plaats op de stoelen en blijven daar – voor het oog passief – zitten. Het podium is de plaats waar de spreker zijn verhaal houdt. De lessenaar en liturgische tafel zijn naar achter geschoven, zodat er veel ruimte is om vrij te bewegen, wat ook door alle sprekers wordt gedaan. Bij een aantal events staat er wel een hoge kruik op het podium, maar hier wordt nauwelijks gebruik van gemaakt. Wanneer er filmfragmenten of muziekclips worden getoond, neemt de spreker plaats op een gereserveerde plek op de voorste rij. Tijdens het spreken verlaat in de regel echter niemand het podium. De enige uitzondering hierop is Arie van Es, die tijdens zijn event 'Trust Me' in het publiek om twee smartphones vraagt om een punt in zijn verhaal te illustreren. Van de bekeken events is dit ook het enige waarbij de vleugel op het podium wordt gebruikt. Zoals eerder aangegeven, houdt Van Es ervan om live muziek te gebruiken.

4.1.2 DE OPBOUW VAN DE EVENTS

In de interviews kwam naar voren dat er zich al snel een 'liturgie' heeft gevormd met een aantal vaste elementen, waar nauwelijks van afgeweken wordt. Dat blijkt ook uit mijn observaties. De events beginnen met een aftelfilmpje dat vijf minuten voor aanvang begint te spelen. Hoewel de

countdown er ieder seizoen weer anders uitziet, lijken de verschillende filmpjes ook wel veel op elkaar: veel beelden van verre landschappen, mensen die genieten van elkaar en hun omgeving en relatief rustige muziek.⁸⁵ Na de countdown volgt er een kort woord van welkom, waarbij het thema van de avond wordt geïntroduceerd en dat uitloopt op het eerste fragment. In de meeste gevallen is dat een muziekclip, maar 'Christmess' en 'Choose Happiness' openen met een reclame-spotje.⁸⁶ Daarna begint de spreker met zijn verhaal. Het enige event dat van dit stramien afwijkt, is het eerste, 'I want to live forever'. Daarin is er geen countdown, maar begint de samenkomst direct met de eerste muziekclip, waarna het welkom volgt. Na een tweede clip neemt de spreker het vervolgens over.

Het leeuwendeel van elk event bestaat uit het betoog van de spreker. 'Preek' is daarvoor niet de juiste term, omdat het verhaal niet uitgaat van een lezing uit de Bijbel.⁸⁷ In plaats daarvan koppelt de spreker zijn betoog aan allerhande vormen van audiovisueel materiaal. In de geobserveerde events wordt gebruik gemaakt van muziekclips (voornamelijk seculiere muziek, maar ook enkele christelijke nummers), afbeeldingen, TedTalks, films (zowel grote internationale kaskrakers tot Nederlandse televisiefilms), krantenartikelen, Nederlandse televisieprogramma's (Adieu God?, Pauw, Rambam), reclamespotjes, YouTube filmpjes, documentaires en journaalitems.⁸⁸ Het besproken thema wordt aan de hand van dit materiaal geïllustreerd en uitgediept. Over het algemeen is er sprake van een heen-en-weer: er wordt een fragment of clip getoond en de spreker reflecteert daar vervolgens op, waarna hij het volgende element introduceert. Een aantal keer (met name in 'Trust Me', 'Life on track' en 'Choose Happiness') wordt de verhaallijn van één film gevolgd en worden de fragmenten ook aan elkaar gepraat, door te vertellen wat er tussen de getoonde scènes is gebeurd. Doordat het getoonde materiaal zozeer is ingebed in het verhaal van de spreker, ligt de interpretatie ervan volledig ook in diens handen.

Hoewel er geen schriftlezingen worden gedaan, komt de Bijbel in sommige events ('I want to live forever', 'Trust Me' en 'Choose Happiness') wel expliciet aan het woord, wanneer tegen het eind van het verhaal het christelijke perspectief op het thema wordt gegeven.⁸⁹ Er wordt dan gelezen uit de Nieuwe Bijbelvertaling of de Bijbel in Gewone Taal.⁹⁰

Het betoog van de spreker wordt altijd afgesloten met muziek. Meestal een clip, maar in het geval van Van Es met een lied dat live wordt uitgevoerd met piano en zang. In lijn met het christelijke perspectief dat inmiddels is ingebracht, is dit nummer vaak expliciet christelijk (bij 'Choose Happiness', 'Life on Track', 'Prison of Religion' en 'Sunny Days') of wordt het christelijk

⁸⁵ Opvallend was dat er in de verschillende filmpjes steeds meer een ideaalbeeld werd gepresenteerd. Er verschenen steeds mooiere locaties, knappere mensen, leukere activiteiten, etc. Het seizoen 2016-17 vormde hiervan het hoogtepunt. In de interviews bleek dat dit was bedoeld als een visuele weergave van het thema van dat seizoen: 'desires'. Er kwam echter kritiek op. Bij B.LOFT betoogde men toch juist dat er ruimte moet zijn voor imperfectie? Daarom werd er in de volgende seizoenen wat gas teruggenomen.

⁸⁶ Hoewel de reclame van 'Choose Happiness', namelijk een spotje uit de Choose Happiness-campagne van Coca Cola, ook gezien kan worden als een clip bij het nummer 'What Are You Waiting for?' van de Nederlandse rapper Haris Trnjanin.

⁸⁷ Gerrit Immink, *Over God gesproken. Preken in theorie en praktijk* (Zoetermeer: Boekencentrum, 2018), 146.

⁸⁸ Zie de bijlage voor een gedetailleerd overzicht.

⁸⁹ De inhoudelijke lijn van de events wordt besproken in paragraaf 4.2.1.

⁹⁰ Bij het eerste event wordt er voorgelezen uit een fysieke Bijbel op de lessenaar; bij de twee latere events vanaf een geprojecteerde dia. Daarbij worden losse verzen soms samengevoegd tot één geheel.

geïnterpreteerd (bij 'Christmess' en '#wetoo'),⁹¹ dan wel gemaakt (bij 'Trust Me').⁹² Vervolgens wordt er door de spreker gebeden – vaak uitgelegd als 'iets tegen God zeggen'. De bezoekers worden uitgenodigd om mee te bidden. Dat betekent niet dat de bezoekers input voor het gebed kunnen leveren, maar dat ieder individueel zich samen met de spreker op God mag richten, al dan niet met gesloten ogen en gevouwen handen. Na het gebed sluit de spreker het event af met wat praktische mededelingen, waarbij hij de bezoekers uitnodigt om na te praten bij een kopje koffie, hen wijst op de fooienpot, waarin een vrijwillige bijdrage gegeven kan worden en alvast het volgende event aankondigt. Dan volgt een afscheidsgroet, waar vaak een zegenwens in verwerkt is. Het duidelijkst is dat bij Wim de Groot, die met een groots gebaar de bezoekers de zegen van St. Patrick oplegt; de andere sprekers zijn in hun gebaren en/of woorden wat minder expliciet.⁹³

Het valt op dat er geen interactieve elementen in de 'liturgie' verwerkt zijn. Getuige het eerste event was dat aanvankelijk wel de bedoeling. Daarin worden de bezoekers aangemoedigd om tijdens het event via twitter vragen te stellen, die aan het eind behandeld worden. Op dat moment is er ook ruimte voor reacties uit de zaal. Hier wordt echter maar minimaal gebruik van gemaakt en het is dan ook niet verwonderlijk dat dit element al in het tweede seizoen is komen te vervallen. Daar staat tegenover dat in het laatst geanalyseerde event de bezoekers worden opgeroepen om op een kaartje aan te geven welke vragen zij een keer gethematiseerd zouden willen zien in een event. Tijdens de events zelf is er echter primair sprake van eenrichtingsverkeer van de spreker naar de bezoekers.

Na ieder event wordt in de hal koffie, thee en fris met een koekje geserveerd en is er de mogelijkheid om elkaar te ontmoeten en na te praten. Hier wordt wel gebruik van gemaakt, maar in mijn ervaring blijven mensen daarbij wel voornamelijk bij hun eigen groepje bekenden en gaan de meesten al weer vrij snel huns weegs.

4.2 INHOUD

De vorige paragraaf heb ik beschreven hoe de events van B.LOFT zijn vormgegeven; in deze paragraaf kijk ik naar de boodschap die daar gecommuniceerd wordt. Uiteraard heeft ieder event zijn eigen thema en iedere spreker zijn eigen stijl, maar dat neemt niet weg dat er op bepaalde punten overlap waar te nemen is, die iets zegt over B.LOFT als geheel. Allereerst wordt dat zichtbaar in een aantal inhoudelijke keuzes die de events als zodanig tekenen. Daarnaast is er in de verhalen van de verschillende sprekers ook een min of meer coherente visie op de mens, de maatschappij en God te ontwaren.

4.2.1 DE INHOUDELIJKE LIJN VAN DE EVENTS

Het eerste inhoudelijke kenmerk dat de events van B.LOFT tekent, is gelegen in de keuze van de behandelde thema's. Conform de doelstellingen wordt er altijd aangehaakt bij zaken die op de een

⁹¹ Een dergelijke interpretatie gebeurt meestal doordat de spreker parallellen trekt tussen de inhoud van het nummer en het evangelie. Een andere strategie (die ik overigens niet heb gezien bij een afsluitend nummer), is om in de ondertiteling van een Engelstalig nummer 'you' te vertalen met 'U', waarmee God wordt bedoeld.

⁹² Bij live muziek kan de tekst eenvoudig aangepast worden. In dit concrete geval gaat het om het nummer 'Mag ik dan bij jou?' van Claudia de Breij. 'Jou' wordt daarbij vervangen door 'U' en een aantal regels wordt veranderd, zodat het lied een minder vragend en meer belijdend karakter krijgt. Ter illustratie: de zin 'want als ik bij jou mag, mag jij altijd bij mij' wordt 'want als ik op zoek ben, komt U altijd naar mij' en in plaats van 'als het einde komt en als ik dan alleen ben, mag ik dan bij jou?' luidt de laatste regel: 'als het einde komt en als ik dan alleen ben, vind ik rust bij U'.

⁹³ Het feit dat De Groot als enige van de vier vaste sprekers predikant is, verklaart mogelijk zijn vrijmoedigheid ten opzichte van de anderen om deze ambtelijke handeling uit te voeren.

of andere manier spelen in de levens van de bezoekers – met name jongeren en jongvolwassenen. Bij sommige van de geobserveerde events wordt primair ingezet op de grote levensthema's, zoals de dood ('I want to live forever'), kwetsbaarheid ('Christmess'), vertrouwen ('Trust Me'), het zoeken van je weg in het leven ('Life on Track') en geloof ('Prison of Religion'). Andere events steken juist in bij actuele maatschappelijke thema's, zoals de vluchtelingencrisis ('Choose Happiness'), de #MeToo-discussie ('#wetoo') en de golf van burn-outs onder millennials ('Sunny Days'). Ook deze meer maatschappelijk georiënteerde events komen echter stevast uit bij de vraag hoe de bezoekers persoonlijk in het leven willen staan.

Dat raakt aan het tweede punt waarop de verschillende events duidelijke overeenkomst vertonen, namelijk de inhoudelijke lijn. Die wijkt in de praktijk eigenlijk nooit af van het door De Rover ontwikkelde format. Nadat het thema in het welkomstwoord is aangekondigd, wordt het door de spreker verkend aan de hand van allerhande soorten audiovisueel materiaal. Deze verkenning gaat over het algemeen gepaard met een problematisering. Het verhaal heeft een neerwaartse lijn; de sprekers maken duidelijk dat er iets schuurt in de manier waarop veel mensen omgaan met het behandelde thema. Ter illustratie: De Rover claimt in 'Christmess' dat mensen niet kwetsbaar durven te zijn, omdat ze niet van zichzelf kunnen accepteren dat ze onvolmaakt zijn en van Es maakt in 'Trust Me' duidelijk dat veel mensen het moeilijk vinden om anderen te vertrouwen, omdat ze diep van binnen weten dat ze zelf niet te vertrouwen zijn. In de events rond maatschappelijke vraagstukken klinkt er soms zelfs een zekere mate maatschappijkritiek door. Oussoren zet in 'Choose Happiness' duidelijke vraagtekens bij de wijze waarop in Nederland om wordt gegaan met vluchtelingen en in '#wetoo' belicht De Rover de negatieve invloed die de seksuele revolutie van de jaren '60 op de huidige Nederlandse cultuur heeft gehad. Zoals gezegd wordt dat problematiserende element ook op de bezoekers persoonlijk betrokken. In het geval van de bovengenoemde events door hen de vraag te stellen of zij kwetsbaar kunnen zijn, wie ze kunnen vertrouwen, hoe zij zelf met de vreemde ander om willen gaan en hoe zij staande kunnen blijven in het krachtenveld van seks en macht.

De analyses die gegeven worden, stemmen vaak somber en de vragen die gesteld worden zijn scherp. Niettemin valt het op dat het betoog eigenlijk nooit ontaardt in moralisme. De sprekers beperken zich tot een min of meer objectieve bespreking van wat er rond ieder levensthema fout kan gaan en tonen vooral bewogenheid met mensen die daarin vastlopen, in plaats van hen de les te lezen.⁹⁴ Bovendien wordt er ook altijd een alternatief geboden.

In het laatste deel van het betoog – meestal zo'n 15 tot 20 minuten voor het eind – wordt het christelijke perspectief ingebracht en legt de spreker uit hoe (geloven in) God een nieuw perspectief biedt op het behandelde thema en handvatten geeft op daar op een betere manier mee om te gaan. In de zojuist besproken events ziet dat er als volgt uit. In 'Christmess' is de boodschap dat Gods onvoorwaardelijke liefde (zichtbaar geworden in Jezus' komst met Kerst) mensen kan helpen onszelf te accepteren zoals we zijn. De clou van 'Trust Me' is dat, zelfs als niemand te vertrouwen lijkt, God altijd betrouwbaar is. 'Choose happiness' heeft een appellerend element; de bezoekers worden gewezen op Gods opdracht om te zorgen voor de minderbedeelde en hun vijanden lief te hebben. Dat laatste is echter alleen mogelijk wanneer men zelf leeft uit Gods liefde. Ook in '#wetoo' is Gods liefde het antwoord. Wie die liefde leert kennen, hoeft niet meer op zoek te gaan naar de erkenning van iemand met macht of van de bevestiging die een machtspositie met zich meebrengt. Dat werkt bevrijdend voor zowel (potentiele) #MeToo-slachtoffers als -daders. Opvallend is de openheid waarmee het christelijke perspectief wordt gebracht. Het is duidelijk dat

⁹⁴ Vooral voor De Rover blijkt dit een aangelegen punt. Tijdens de events betreft hij de analyses en vragen vaak op zichzelf en hij roept de bezoekers geregeld op vooral niet te oordelen.

de sprekers ervan overtuigd zijn dat de bezoekers er baat bij zouden hebben om God een plek te geven in hun leven en in de gebeden wordt God vaak ook gevraagd of hij bij de bezoekers wil zijn. De bezoekers zelf worden echter nooit expliciet opgeroepen om een concrete keuze voor God te maken of iets dergelijks.⁹⁵

4.2.2 VISIE OP DE MENS

Inhoudelijk draaien alle events van B.LOFT ten diepste om de manier waarop mensen hun leven vormgeven in de huidige maatschappij en de rol die God daarin kan spelen. In deze en de volgende paragrafen bespreek ik op welke wijze deze drie zaken – mens, maatschappij en God – tijdens de events worden gepresenteerd. Ik begin met het mensbeeld.

Tijdens de events worden psychologische en theologische categorieën met elkaar verweven om een beschrijving te geven van de mens en de menselijke conditie. Ondanks de overtuiging dat mensen geliefde kinderen van God zijn, is die beschrijving overwegend negatief. Dat blijkt bijvoorbeeld uit het feit dat vooral slecht menselijke gedrag (zoals egoïsme, lafheid en hypocrisie) benoemd wordt. Er is een echter een fundamenteel probleem en dat vormt ook het (impliciete) uitgangspunt van alle events. Dit is hetzelfde probleem als De Rover in zijn boek aanstipt, namelijk de neiging van de mens om zijn leven onafhankelijk van God vorm te geven. Dit heeft allerlei kwalijke gevolgen, die in de verschillende events verkend worden.

Het belangrijkste gevolg is dat mensen zichzelf in een leven zonder God ook Gods liefde ontzeggen. Door het gemis van deze liefde, mist de mens de bevestiging die daaruit volgt – de ervaring van betekenis te zijn en ertoe te doen. Daardoor wordt de mens voor die bevestiging afhankelijk van andere mensen en gaat hij op zoek naar manieren om de erkenning van anderen te verwerven, bijvoorbeeld door een zo mooi mogelijk levensproject op te tuigen ('I want to live forever'), door waardering te zoeken van iemand met macht, dan wel zelf macht uit te oefenen ('#wetoo'), of door zo goed mogelijk te presteren ('Sunny Days'). Al deze pogingen schieten echter tekort en kunnen zelfs schadelijke uitwassen hebben. Het tekort aan goddelijke liefde heeft ook negatieve gevolgen voor de manier waarop mensen met elkaar omgaan. Zo durven mensen die zich niet geliefd weten, zich uit angst voor veroordeling – schaamte – minder snel bloot geven, zodat het moeilijk wordt om op een dieper niveau relaties aan te gaan ('Christmess'). Daarnaast blijkt het voor mensen die zichzelf niet geliefd weten moeilijk om anderen lief te hebben. Dit loopt al snel uit op de drang om anderen te veroordelen ('Prison of Religion') of te zien als bedreiging voor het eigen geluk ('Choose Happiness'). Zonder God kan dat eigen geluk zelfs zo belangrijk worden dat mensen in hun zoektocht daarnaar anderen onheus bejegenen, met als gevolg dat men elkaar niet meer durft te vertrouwen ('Trust Me').

Naast zijn liefde moeten mensen die zonder God willen leven ook zijn troostende en bemoedigende nabijheid missen, wanneer ze geconfronteerd worden met moeilijke situaties en levensvragen. Het leven wordt er onzeker en beangstigend van ('Life on Track' en 'Trust Me').

4.2.3 VISIE OP DE MAATSCHAPPIJ

Tijdens de events van B.LOFT wordt de maatschappij besproken in wisselwerking met de mens die erin leeft. De maatschappij wordt in eerste instantie opgevat als een collectief van mensen die met elkaar samen proberen te leven. Dit samenleven wordt getekend door een set verwachtingen, (ongeschreven) regels, idealen, angsten, etc. die vervolgens weer invloed uitoefenen op de

⁹⁵ Op basis van de geobserveerde events lijken de sprekers er wel van overtuigd dat de mens hierin keuzevrijheid heeft. Het meest expliciet is De Rover die tijdens 'I want to live forever' stelt dat het aan de mens is of hij zich laat overtuigen om op God te gaan vertrouwen.

individuele mens. Aangezien de maatschappij in deze visie zo sterk verbonden is met de individuele mens en gegeven het feit dat het mensbeeld dat in de events wordt geschilderd overwegend negatief is, is het weinig verrassend dat ook de visie op de maatschappij wat pessimistisch uitvalt. In de verschillende events komt een aantal overkoepelende probleemgebieden naar voren.

Meerdere malen komen de maatschappelijke problemen naar voren die het gevolg zijn van het feit dat mensen die zonder Gods liefde leven voor hun bevestiging afhankelijk zijn van andere mensen (zie de vorige paragraaf). Dit is een gevaarlijke combinatie met de ontwikkeling dat in de huidige maatschappij identiteit en erkenning steeds meer gebaseerd zijn op individuele prestaties. Daardoor moet men om mee te tellen immers minstens even succesvol zijn als anderen – en het liefst nog een beetje meer. Het levensproject van mensen moet dus niet alleen in zichzelf geslaagd zijn, maar het moet zich ook kunnen meten aan dat van anderen. Hierdoor ontstaat een maatschappelijke ‘ratrace’ (‘I want to live forever’), waarin de lat steeds hoger komt te liggen en er dus steeds minder imperfectie getolereerd wordt (‘Christmess’). De druk om te streven naar succes en perfectie wordt vooral ervaren door ‘millenials’ en ‘post-millenials’, die hier massaal aan onderdoor gaan (‘Sunny Days’). Daarnaast blijkt de afhankelijkheid van anderen te leiden tot talloze gevallen van machtsmisbruik, die – gecombineerd met de uitwassen van de seksuele revolutie van de jaren ‘60 – uitmondt in vele schrijnende gevallen van seksueel misbruik (‘#wetoo’).

Een tweede reeks problemen vloeit voort uit het feit dat mensen door het gebrek aan Gods liefde vaak ook niet liefdevol met elkaar omgaan – zeker niet met mensen die buiten de kring van de eigen familie en vrienden vallen. Dit resulteert in een maatschappij die getekend wordt door een sterke mate van liefdeloosheid. Zo komen (groepen) mensen in het geweer tegen anderen, van wie ze vinden dat ze verkeerd zijn. Juist religie blijkt hier een sterke motivatie voor te geven (‘Prison of Religion’). Ook worden vluchtelingen niet met verwelkomd om te delen in de voorspoed en het geluk dat Nederland kenmerkt. Integendeel, vluchtelingen worden gezien als een bedreiging voor dat geluk (‘Choose Happiness’). Die problematiek hoeft bovendien niet beperkt te blijven tot vluchtelingen. In een maatschappij die lijdt aan een gebrek aan liefde, gaat het menselijk streven om geluk te verwerven en veilig te stellen vaak ten koste van anderen. Iedereen wordt daardoor wel een keer onrecht aangedaan. En net zo goed doet iedereen een ander wel een keer onrecht aan. Hierdoor slijt vertrouwen langzaam weg en raken mensen veelal op zichzelf aangewezen (‘Trust Me’).

4.2.4 VISIE OP GOD

Ook het beeld van God dat tijdens de geobserveerde events geschilderd wordt, lijkt rechtsreeks te zijn overgenomen uit *Leven na de genadeklap*. Het is vrij eendimensionaal en kan worden samengevat in één woord: liefde. Deze eigenschap komt bij ieder event aan bod en wordt gepresenteerd als het universele antwoord op de persoonlijke en maatschappelijke problemen die hierboven zijn geschetst. Gods liefde geeft erkenning (‘I want to live forever’, ‘Christmess’, ‘#wetoo’ en ‘Sunny Days’), biedt troost en vertrouwen als het leven moeilijk is (‘Trust Me’ en ‘Life on Track’) en leert om anderen lief te hebben (‘Choose Happiness’ en ‘Prison of Religion’).

Kenmerkend voor de liefde van God is dat deze onvoorwaardelijk is. Geen menselijk presteren of falen kan er voor zorgen dat God meer of minder van mensen gaat houden. Zelfs het feit dat de mens (bij lange na) niet kan voldoen aan de torenhoge morele standaard die God erop nahoudt,

kan Gods liefde niet doen afnemen en leidt dan ook niet tot een veroordeling. Daarin – zo wordt gesteld – verschilt deze ‘christelijke God’ van de goden van alle andere religieuze systemen.⁹⁶

Aangezien het bij B.LOFT gaat om de christelijke God, spreekt het voor zich dat Christus (die tijdens de events overigens exclusief wordt aangeduid als Jezus) een belangrijke rol speelt. Uitspraken over hem zijn wat eclectisch, maar bij elkaar genomen, vormt zich het volgende beeld. Jezus is God zelf, die uit de hemel naar de aarde kwam en hier mens werd. Zijn doel was om hier de liefde van God de Vader kenbaar te maken. Dit deed hij op twee manieren. In de eerste plaats door er tijdens zijn leven uiting aan te geven in woorden en daden en in de tweede plaats door te sterven aan het kruis.⁹⁷ Nu is hij weer bij de Vader in de hemel (die overigens wordt gezien als een reële werkelijkheid) om daar voor mensen een plaats te bereiden.

Het spreken over God als Vader gebeurt niet alleen in verband met Jezus.⁹⁸ ‘Vader’ is de leidende metafoor die tijdens de geobserveerde events voor God wordt gebruikt.⁹⁹ Deze metafoor lijkt als doel te hebben het persoonlijke en intieme karakter van Gods onvoorwaardelijke liefde tot uitdrukking te brengen.¹⁰⁰ Dit wordt onderstreept door het feit dat er ook meermaals over God als ‘papa’ wordt gesproken – met name als aanspreekvorm in de gebeden. In deze metafoor klinken ook Gods zorgzaamheid en betrouwbaarheid door. Die betrouwbaarheid is een andere belangrijke eigenschap die herhaaldelijk aan bod komt en dan vaak in verband wordt gebracht met de moeilijkheden van het leven. God voorkomt niet dat mensen te maken krijgen met tegenslagen, maar belooft wel dat hij er dan bij is.¹⁰¹ Die belofte ligt besloten in de naam JHWH – Ik zal er zijn.

Een God die onvoorwaardelijk liefheeft, vraagt ook van mensen dat ze elkaar liefhebben, zo wordt met name in het event ‘Choose Happiness’ gesteld. God roept mensen op om van de ander te houden als van zichzelf – zelfs van hun vijanden. Omdat mensen dit niet uit zichzelf kunnen, wil God hen door zijn eigen liefde veranderen: ‘God houdt van je zoals je bent, maar hij houdt teveel van je om je zo te laten.’

⁹⁶ Sterker, bij B.LOFT wordt gesteld dat echt geloven juist géén religie is. Religie heeft immers te maken met regels en het denken in termen van goed en kwaad. Wie Gods liefde leert kennen, laat dit type denken achter zich.

⁹⁷ Los van de stelling dat Jezus’ kruisdood Gods liefde toont, wordt het waarom en hoe ervan tijdens de geobserveerde events nooit duidelijk besproken. In ‘Prison of Religion’ wordt gesuggereerd dat Jezus in zijn sterven Gods oordeel over de fouten van de mens (d.w.z. het niet kunnen voldoen aan Gods morele standaard) ondergaat, hetgeen duidt op ‘verzoening door voldoening’, maar dit wordt niet expliciet uitgewerkt. Het is bovendien opvallend dat het sterven van Jezus wel een aantal keer wordt genoemd, maar zijn opstanding in het geheel niet.

⁹⁸ De Zoon en met name de Vader worden veelvuldig in de events genoemd. De Heilige Geest komt alleen in het eerste event ter sprake. En zelfs dan alleen tijdens het welkomstwoord en het gebed, dus niet in het primaire betoog. Er is dus wel sprake van een trinitarisch godsbeeld, maar dat vindt in de praktijk weinig doorwerking.

⁹⁹ Er wordt tijdens de geobserveerde events nooit in vrouwelijke termen over God gesproken. Alleen in ‘Life on Track’ worden parallellen getrokken tussen God en de moeder uit de film ‘Extremely Loud and Incredibly Close’.

¹⁰⁰ Daar staat tegenover dat God wel met eerbied behandeld moet worden. Zo is ‘jou’ blijkens het gebruik van ‘U’ in de ondertitelde Engelse nummers en de aanpassingen in het liedje van Claudia de Breij (zie noot 91 en 92) geen geschikte aanspreekvorm voor hem.

¹⁰¹ In ‘Trust Me’ gebruikt Van Es in dit verband de metafoor van een schommel. Het kan soms lijken of de schommel van het leven alle kanten op gaat, maar dan mag men erop vertrouwen dat God niettemin degene is die de schommel duwt. Deze metafoor roept echter een spanning op die gelegen is in de suggestie dat God degene is die de schommel alle kanten opduwt en dus ook verantwoordelijk is voor de tegenslagen in het leven. Dit is overigens wel geheel in lijn met Zondag 10 uit de Heidelbergse Catechismus, over de voorzienigheid van God.

4.3 CONCLUSIE

Een verkenning van verschillende events van B.LOFT levert een aantal interessante conclusies op. In de eerste plaats valt het op dat de weerbarstige praktijk van verschillende samenkomsten, over verschillende thema's met verschillende sprekers zowel qua vorm als qua inhoud toch heel goed overeenkomt met de visie die in de vorige hoofdstukken is besproken. Het uitgangspunt wordt telkenmale genomen in de ervaring van alledag en de verbinding van het verhaal van mensen met het verhaal van God is expliciet en uitnodigend, maar niet dwingend of veroordelend. De events zijn als zodanig zeker te beschrijven als vrijblijvend en laagdrempelig.¹⁰² Gods onvoorwaardelijke liefde is de belangrijkste theologische notie en die wordt verbonden met klassiek gereformeerde elementen – net zoals in het boek van De Rover.

Ten tweede, wat betreft de vorm van de events lijkt het label 'statisch' op zijn plaats.¹⁰³ Dit om twee redenen. De eerste is het feit dat het format zich al heel snel consolideerde tot een vaste liturgie waar nauwelijks van wordt afgeweken. Daarnaast kenmerken de events zich door een vrij sterke mate van passiviteit. De spreker brengt een vrij dichtgetimmerd verhaal en de bezoekers laten het over zich heenkomen. Verder gebeurt er – in ieder geval voor het oog – vrij weinig. Er is geen interactie met de spreker of met elkaar. Dit maakt dat de events ook wat individualistisch aandoen. Dit wordt versterkt door de inhoud van de events, die zich in de meeste gevallen toespitst op de vraag hoe *ik* in het leven wil staan en hoe God een oplossing biedt voor de problemen die *ik* ervaar als mens die leeft in de huidige maatschappij.

In de inhoudelijke lijn van de events is weer de drieslag ellende-verlossing-dankbaarheid waar te nemen. De nadruk ligt daarbij op de ellende (wat terug is te zien in de negatieve beschrijvingen van de mens en de maatschappij) en in iets mindere mate op de verlossing (altijd bewerkstelligd door Gods onvoorwaardelijke liefde). Dankbaarheid komt eigenlijk maar in één event duidelijk aan de orde, namelijk in 'Choose Happiness'. Daarmee onderscheidt dit event zich ook van de andere. Niet de persoonlijke problemen van de bezoekers staan centraal, maar de oproep van God om vanuit zijn liefde iets te doen aan de problemen van anderen. Dit maatschappelijke engagement¹⁰⁴ blijkt echter meer uitzondering dan regel.

¹⁰² Bij het welkomstpraatje bij het eerste event werd er nog wel vrij veel taal uit de christelijke bubbel gebruikt (uitdrukkingen zoals 'groeien in het geloof' en 'openstellen voor wat God wil doen'), maar hier is in de rest van de samenkomst en in de events daarna weinig meer van terug te horen.

¹⁰³ Hier niet bedoeld als waardeoordeel.

¹⁰⁴ Nog eens extra duidelijk gemaakt door het feit dat de collecte tijdens dit event niet bestemd was voor B.LOFT, maar voor de stichting Open Doors.

5. B.LOFT EN DE 'EMERGING CHURCH MOVEMENT'

EEN COMPARATIEVE BESCHOUWING

In de zoektocht naar een goed begrip van B.LOFT heb ik in de vorige drie hoofdstukken gepoogd een zo compleet mogelijk beeld van het fenomeen te schetsen. Op basis daarvan kan in dit hoofdstuk het gesprek met de 'Emerging Church Movement' (ECM) worden aangegaan. In dat gesprek zoek ik naar opvallende overeenkomsten en verschillen die helpen om B.LOFT te begrijpen – als fenomeen op zichzelf, maar ook in relatie tot de maatschappelijke, culturele en kerkelijke context waarin het is opgekomen. In het verlengde daarvan hoop ik concepten en begrippen te vinden die helpen om B.LOFT concreet te kunnen kwalificeren.

5.1 DE 'EMERGING CHURCH MOVEMENT'

Om B.LOFT in gesprek te kunnen brengen met de 'Emerging Church Movement' is het eerst nodig om goed zicht op die beweging te krijgen. Dat is geen eenvoudige opgave, want zoals in het vervolg zal blijken, is de ECM een verschijnsel dat getekend wordt door een grote interne verscheidenheid. Ondanks verschillende pogingen is dan ook nog niet gelukt om tot een algemeen geaccepteerde definitie van de ECM te komen.¹⁰⁵ Het alternatief is om de beweging meer fenomenologisch te beschrijven. Het ontbreekt mij echter aan de ruimte om een compleet overzicht van de ECM te geven en bovendien valt dat buiten de scope van dit onderzoek. In plaats daarvan kies ik ervoor om op basis van een algemene schets van het ontstaan en de ontwikkeling van de ECM een aantal primaire kenmerken te noemen. Dat zal in deze paragraaf gebeuren. In de volgende paragraaf zal ik in de vergelijking met B.LOFT een meer gedetailleerde verhandeling van de daarvoor relevante aspecten van de ECM geven.

5.1.1 HET ONTSTAAN VAN EEN NETWERK

De beweging die ik versta onder 'Emerging Church Movement', vloeit voort uit een aantal ontwikkelingen die begonnen binnen het protestantisme in de (voornamelijk) Engelstalige wereld. In de jaren '90 van de vorige eeuw zagen evangelicalen in de Verenigde Staten zich geconfronteerd met het feit dat het voor kerken erg moeilijk bleek om aan te sluiten bij de belevingswereld van jongeren en jongvolwassenen, die sterk beïnvloed waren door het postmodernisme. Zowel in haar vormen als haar theologische inhouden sprak de kerk de jongere generatie niet meer aan en dreigde haar te verliezen. Dit leidde tot het opzetten van een aantal leiderschapsnetwerken waarin men het gesprek aanging over dit probleem.¹⁰⁶ In diezelfde tijd was er ook in het Verenigd Koninkrijk sprake van een groeiende ontevredenheid met de kerk. Daar speelde eveneens de vraag hoe de kerk moest aansluiten bij het leven van de postmoderne mens. Dat dit niet lukte, blijkt uit de toenmalige kritiek die veel mensen op de kerk hadden en uit het feit dat de kerken leegliepen. Allerlei strategieën die werden ontwikkeld om mensen weer in de kerk te krijgen – o.a. 'seeker services', 'purpose driven church' en zelfs de 'Alpha course' – leverden uiteindelijk maar beperkte resultaten.¹⁰⁷ De (onuitgesproken) verwachting dat mensen via deze initiatieven zouden doorstromen naar reguliere kerken bleek niet bewaarheid te worden. Opgepimpte kerkdiensten bleken niet

¹⁰⁵ Doornenbal, *Crossroads*, 3.

¹⁰⁶ Gerardo Marti and Gladys Ganiel, *The Deconstructed Church. Understanding Emerging Christianity* (Oxford: Oxford University Press, 2014), 22.

¹⁰⁷ Moynagh, *Church for Every Context*, 55-6.

genoeg voor mensen om zich aan een kerk te verbinden.¹⁰⁸ Dientengevolge kwam er ook aan deze kant van de Atlantische Oceaan bezinning op gang.

Vergelijkbare ontwikkelingen deden zich voor in andere landen, zoals Australië en Nieuw-Zeeland en zo is er in de loop der tijd een internationaal en oecumenisch netwerk ontstaan, bestaande uit 'a wide variety of persons and groups that meet each other in internet chat rooms, websites and blogs, at regional, national and international gatherings, through books articles, CD's, DVDs, videoclips and so on'.¹⁰⁹ Binnen dit netwerk zijn allerlei participanten met elkaar in discussie. Het gesprekselement is dermate belangrijk voor de ECM dat Tony Jones, een invloedrijke stem binnen de beweging, de ECM allereerst definieert als 'a loosely aligned conversation'.¹¹⁰ Deze nadruk op het gesprek geeft niet alleen aan dat er verschillende partijen bij betrokken zijn, maar brengt ook het dynamische karakter van de ECM tot uitdrukking. Mensen en groepen met uiteenlopende (theologische) visies scharen zich onder het label ECM en het gevolg is een levendige discussie, waarin ironie, tegenstrijdigheden en ook onconventionele opvattingen alle ruimte krijgen. Er is daarbij geen instantie die het laatste woord heeft, al zijn er wel belangrijke opinie-makers.¹¹¹

5.1.2 DECONSTRUCTIE EN DE LOKALE KERK

Wat alle verschillende partijen binnen de ECM bindt, is volgens Gerardo Marti en Gladys Ganiel een gedeelde 'religious orientation, built on a continual practice of deconstruction'.¹¹² Dit is voor de participanten binnen de ECM van groot belang, omdat zij zich geconfronteerd zien met het feit dat traditionele geloofsvormen en theologieën steeds minder aansluiting vinden bij de postmoderne mens, met als gevolg dat steeds meer mensen de kerk en het christelijk geloof achter zich laten.¹¹³ De ECM kenmerkt zich door een sterke missionaire drive en stelt zichzelf ten doel om de postmoderne mens (weer) bij de boodschap van het evangelie te betrekken. Om dat voor elkaar te krijgen "“emerging Christians” deconstruct and reconstruct Christian beliefs, standards, and methods regarding church, mission, church leadership, theology and theological education".¹¹⁴ Deze de- en reconstructie komt op allerlei manieren tot uitdrukking. Bijvoorbeeld via de vele wegen die door de ECM gebruikt worden om ideeën te delen (boeken, blogs, conferenties, etc.). De voornaamste plekken waar dit 'nieuwe christendom'¹¹⁵ echter concreet vorm wordt gegeven, zijn de lokale kerken.

De ontevredenheid over de traditionele kerk en het nadenken over vernieuwing ging al vanaf het eerste moment gepaard met lokale experimenten met allerlei nieuwe vormen van kerk-zijn. In de Verenigde Staten was een verschuiving te zien, waarbij kerken zich bewogen van een Kerk 1.0-model (traditionele kerken in een moderne context), naar een Kerk 2.0-model (kerken als bedrijven, waar voorgangers spirituele diensten en goederen aan de man proberen te brengen), en vervolgens naar een Kerk 3.0-model. Dit laatste model kan 'Emerging Church' genoemd

¹⁰⁸ Martijn Vellekoop en Nico-Dirk Van Loo, *Ploeteren en pionieren. Nieuwe manieren van kerk zijn* (Amsterdam: Ark Media, 2009), 21-2.

¹⁰⁹ Doornenbal, *Crossroads*, 36.

¹¹⁰ Geciteerd in: Doornenbal, *Crossroads*, 3n12.

¹¹¹ Marti and Ganiel, *The Deconstructed Church*, 5; Vellekoop en Van Loo, *Ploeteren en pionieren*, 25-6. Enkele bekende namen binnen de ECM zijn Mark Driscoll, Alan Hirsch, Brian McLaren en Peter Rollins.

¹¹² Marti and Ganiel, *The Deconstructed Church*, 6.

¹¹³ Vergelijk Vellekoop en Van Loo, *Ploeteren en pionieren*, 26-33, die de opkomst van het postmodernisme en de marginalisatie van de kerk zien als de drijvende ontwikkelingen achter de 'Emerging Church'.

¹¹⁴ Doornenbal, *Crossroads*, 4.

¹¹⁵ Naar de titel van het boek van Brian McLaren, *A New Kind of Christianity. The Questions That Are Transforming the Faith* (New York: HarperCollins Publishers, 2010).

worden en kenmerkt zich onder meer door gevoeligheid voor de postmoderne cultuur, acceptatie van de gemarginaliseerde positie van de kerk en een missionaire drive die is toegespitst op de lokale context.¹¹⁶ Ook in het Verenigd Koninkrijk ging men aan de slag met alternatieve, context-gevoelige vormen van vieren. Als reactie op – en vooral als aanmoediging van – deze ontwikkeling bracht de Anglicaanse Kerk in 2004 het rapport *Mission-shaped Church* uit. Dit rapport had als doel ‘to describe what was happening, provide a theological defense and encourage the church to give appropriate support, including dismantling institutional blocks’.¹¹⁷ *Mission-shaped Church* was van invloed op de meeste grote denominaties in het Verenigd Koninkrijk en leidde tot de opzet van het project ‘Fresh Expressions of Church’ in de Anglicaanse en Methodistische Kerk.¹¹⁸ Via het ECM-netwerk raakten mensen in steeds meer landen geïnspireerd tot dergelijke experimenten. Naast de Verenigde Staten, het Verenigd Koninkrijk, Australië en Nieuw-Zeeland gebeurde er ook veel in andere Europese landen, zoals Duitsland en ook Nederland.¹¹⁹

De vorm die verschillende nieuwe ‘grassroots-churches’ aannemen verschilt enorm per initiatief. Het hangt er immers maar net van af wat goed bij een bepaalde context aansluit. Toch zijn er ook gemeenschappelijke kenmerken, waarvan Doornenbal een goede samenvatting geeft: ‘These churches are dynamic and flexible (or “liquid”), contextual and mission-minded, creative and focused on relations and community.’¹²⁰ Dit resulteert in kerken die vaak in hoge mate laagdrempelig en informeel zijn.¹²¹ Zo ontstaan er gemeenschappen in cafés en buurthuizen, rond maaltijden en tijdens wandelingen.

Een algemeen aanvaarde definitie van de ECM is er niet, maar op basis van de bovenstaande verkenning durf ik me toch wel aan een korte beschrijving te wagen: de ‘Emerging Church Movement’ is een beweging waarin een grote verscheidenheid aan actoren vanuit een gedeeld missionair verlangen zoeken naar wegen om in een postmoderne cultuur vorm te geven aan het christelijk geloof. Dat gebeurt niet in de laatste plaats door op lokaal niveau op allerlei innovatieve manieren aan gemeenschapsvorming te doen.

5.1.3 DE ECM IN NEDERLAND

In Nederland hebben zich culturele en kerkelijke ontwikkelingen voorgedaan die vergelijkbaar zijn met de Angelsaksische wereld en het is daarom niet verwonderlijk dat de ECM ook hier aan land kwam. Martijn Vellekoop en Nico-Dirk van Loo noemen in het bijzonder de namen van schrijvers Matthijs Vlaardingerbroek en Daniel de Wolf als degene die de term ‘Emerging Church’ aan het begin van dit millennium hier hebben geïntroduceerd.¹²² Zelf schreven zij het boek *Ploeteren en pionieren* dat in 2009 verscheen, waarmee ze een bijdrage wilden leveren aan het gesprek rond ‘Emerging Church’ door enerzijds de (theologische) visie achter de beweging op een toegankelijke manier weer te geven en anderzijds vijf voorbeelden te beschrijven van nieuwe vormen van kerk-zijn. Beide auteurs waren ook betrokken bij het zogenaamde ‘Emerging Netwerk’, dat gezien kan worden als de Nederlandse tak van de internationale ECM.¹²³

Al in 2012 observeert Robert Doornenbal in zijn proefschrift *Crossroads* dat de interesse zich in Nederland niet concentreert rond de naam ‘Emerging Church’.¹²⁴ Terecht, want van de

¹¹⁶ Doornenbal, *Crossroads*, 35.

¹¹⁷ Moynagh, *Church for Every Context*, 59.

¹¹⁸ Moynagh, *Church for Every Context*, 56-9.

¹¹⁹ Doornenbal, *Crossroads*, 36.

¹²⁰ Doornenbal, *Crossroads*, 3.

¹²¹ De Roest, “Ecclesiologies at the Margin,” 261.

¹²² Vellekoop en Van Loo, *Ploeteren en pionieren*, 23.

¹²³ Vellekoop en Van Loo, *Ploeteren en pionieren*, 9.

¹²⁴ Doornenbal, *Crossroads*, 37n38.

‘Emerging Church’ als zodanig hoort men tegenwoordig weinig meer. Na het boek van Vellekoop en Van Loo is er weinig meer onder die noemer gepubliceerd en ook in de website van het ‘Emerging Netwerk’¹²⁵ lijkt tegenwoordig weinig leven meer te zitten. Daarmee is echter nog niet alles gezegd, want Doornenbal geeft ook aan dat de focus hier meer in het algemeen is komen te liggen op nieuwe contextuele en missionaire vormen van kerk-zijn.¹²⁶

Dit lijkt inderdaad een trend die sinds het begin van de 21ste eeuw aan de gang is. Dat is onder andere te zien aan het feit dat er sinds die tijd veel op dit gebied gepubliceerd is. Doornenbal noemt zelf Gerrit Noort et al., *Als een kerk opnieuw begint. Handboek voor missionaire gemeenschapsvorming* (Zoetermeer: Boekencentrum, 2008). Andere noemenswaardige titels zijn Wim Dekker, *Marginaal en missionair. Een kleine theologie voor de krimpende kerk* (Zoetermeer: Boekencentrum, 2011), de speciale Nederlandse editie van Tim Keller, *Centrumkerk. Het evangelie midden in je stad* (Franeker: Van Wijnen, 2014) en Stefan Paas, *Vreemdelingen en priesters. Christelijke missie in een postchristelijke omgeving* (Zoetermeer: Boekencentrum, 2015). Daarnaast zijn er ook de concrete voorbeelden van missionair-contextuele vormen van kerk-zijn. Daarbij kan worden gedacht aan de *PopUp-Kerk* die Rikko Voorberg in 2013 opstartte.¹²⁷ Een breed scala van andere voorbeelden is te vinden binnen het pioniersproject van de Protestantse Kerk in Nederland, dat sinds 2009 loopt.¹²⁸ Dit project ligt duidelijk in de lijn van de ECM. Zo is het veelzeggend dat Martijn Vellekoop de coördinator is van het landelijke team pionieren en ook blijkt het boek *Church for Every Context* van Michael Moynagh, die in het Verenigd Koninkrijk lid is van het ‘Fresh Expressions Team’, een zeer belangrijke inspiratiebron.

Ondertussen zijn er ook nog steeds platforms waar men bezig is met het de- en reconstrueren van de theologie voor de postmoderne tijd. Bijvoorbeeld het jaarlijkse Geestdrift Festival, waar sprekers uit de ECM-hoek, zoals Peter Rollins en John D. Caputo, een podium wordt geboden.¹²⁹ Ook noemenswaardig is het aan de Evangelische Omroep verbonden platform Lazarus, dat naar eigen zeggen zoekt naar ‘nieuwe woorden en manieren om te geloven’.¹³⁰ Op de site schrijven mensen als Rikko Voorberg, Brian McLaren en Rob Bell. Ook is Lazarus de drijvende kracht achter de Nederlandse uitgaven van boeken van die twee laatste auteurs. In haar bijdrage tijdens de zogenaamde 7keer7-tour die Lazarus een aantal jaar organiseerde, brengt Miranda Klaver het platform dan ook in verband met de ECM.¹³¹

Hoewel ‘Emerging Church Movement’ als zodanig geen breed gedragen begrip in Nederland is geworden, zijn de ontwikkelingen die ermee gepaard gaan, namelijk het zoeken naar manieren om kerk te zijn en te theologiseren in een postmoderne en postchristelijke context, op veel plekken dus wel zichtbaar. De vraag is hoe B.LOFT zich tot deze ontwikkelingen verhoudt.

5.2 B.LOFT IN GESPREK MET DE ‘EMERGING CHURCH MOVEMENT’

Nu een algemene beschrijving van de ECM is gegeven, is het tijd om verder in te zoomen en op specifieke punten de vergelijking met B.LOFT te maken. Op die manier ontstaat er een nog scherper beeld van de ECM, maar – en dat is voor dit onderzoek van groter belang – ook wordt duidelijk welke aspecten van de ECM behulpzaam zijn om B.LOFT te beschrijven en begrijpen. In de

¹²⁵ <https://www.emergingnetwerk.nl>; laatst bezocht op 29 april 2019.

¹²⁶ Doornenbal, *Crossroads*, 37n38.

¹²⁷ Rein Brouwer, “Leadership in a Deconstructed Church,” in *The Future of Lived Religious Leadership*, ed. Rein Brouwer (Amsterdam: VU University Press, 2018), 50 ziet de PopUpKerk als een ‘Emerging Church’.

¹²⁸ Zie voor een goed overzicht: Janet van Dijk et al., *Op hoop van zegen. Ontwikkelingen, geleerde lessen en uitdagingen na acht jaar pionieren* (Utrecht: Protestantse Kerk in Nederland, 2017).

¹²⁹ <https://www.geestdriftfestival.nl>; laatst bezocht op 29 april 2019.

¹³⁰ <https://www.lazarus.nl>; laatst bezocht op 29 april 2019.

¹³¹ Terug te zien via: <https://www.youtube.com/watch?v=uT4kodrKPCE>

vergelijking zal ik me richten op een viertal aspecten, namelijk: het missionair-contextuele gehalte, de wijze van samenkomen, de theologische inhoud en de mate van gemeenschapsvorming. Daarmee pretendeer ik geenszins uitputtend te zijn, maar ik meen ik wel de meest relevante zaken te hebben besproken.

5.2.1 MISSIONAIR-CONTEXTUEEL

Ondanks alle diversiteit binnen de ECM, is men het erover eens dat het label 'missionair-contextueel' en goede typering is van de kerken binnen de beweging. Daarom wil ik de vergelijking beginnen door het missionair-contextuele karakter van de ECM verder te verkennen en te kijken in hoeverre het ook op B.LOFT van toepassing is. Daarbij zal ik de twee elementen van het label, 'missionair' en 'contextueel' – hoewel ze nauw met elkaar verbonden zijn – met het oog op de helderheid zoveel mogelijk los van elkaar behandelen.

5.2.1.1 Missionair

Bij de algemene bespreking van de ECM werd duidelijk dat het ontstaan van de beweging samenhangt met een missionaire 'drive': het verlangen om de postmoderne mens te bereiken met de boodschap van het christelijke geloof. Hierdoor ontstaan contextuele kerkelijke praktijken. Henk de Roest: "“Emerging church” starts with a missional desire to start a church in an informal surrounding, in the context or culture of the group involved.”¹³² Missie is dan ook een centraal element van de ecclesiologie van de ECM. De meeste participanten zijn het erover eens dat de kerk geroepen is een missionaire kerk te zijn.¹³³ Sommige auteurs gaan nog verder en stellen dat missie de essentie van de kerk is.¹³⁴ Moynagh waarschuwt voor het gevaar van reductionisme die dat met zich meebrengt,¹³⁵ maar is tegelijkertijd wel van mening dat missie absoluut geen facultatief 'extraatje' voor de kerk is. Dit werkt hij uit aan de hand van het concept *Missio Dei*, het idee dat missie allereerst een activiteit van God is waar de kerk aan deelneemt. Aangezien God eeuwig missionair is, hoort ook de kerk missionair van aard te zijn.¹³⁶ Als doel van missie noemt Moynagh als goed Anglicaan de 'Five Marks of Mission': het verkondigen van het goede nieuws van het Koninkrijk, het onderwijzen, dopen en grootbrengen van nieuwe gelovigen, het reageren op menselijke nood door middel van liefdevolle dienstbaarheid, het proberen om onrechtvaardige maatschappelijke structuren te transformeren en het bewaken van de integriteit van de schepping en het onderhouden en hernieuwen van het leven op aarde.¹³⁷

Hoewel Moynagh schrijft vanuit een specifiek theologisch perspectief, wordt de hele ECM getekend door het besef dat het de taak van de kerk is om actief te participeren in Gods missie.¹³⁸ Wel is er verschil van inzicht over de focus van die missie. Grofweg zijn er twee polen te onderscheiden: evangelisatie en discipelschap enerzijds en sociale gerechtigheid en ecologische betrokkenheid anderzijds. Moynagh stelt dat deze beide nodig zijn voor een holistische missie en betreurt dat traditionele kerken ze in het verleden uit elkaar getrokken hebben.¹³⁹ Vellekoop en Van Loo gebruiken het Koninkrijk van God – een belangrijk concept binnen de ECM – als een integratief

¹³² De Roest, "Ecclesiologies," 261.

¹³³ Doornenbal, *Crossroads*, 54.

¹³⁴ De Roest, "Ecclesiologies," 262.

¹³⁵ Moynagh, *Church for Every Context*, 104-5.

¹³⁶ Moynagh, *Church for Every Context*, 121-5.

¹³⁷ Moynagh, *Church for Every Context*, 129.

¹³⁸ Doornenbal, *Crossroads*, 53. De Roest, "Ecclesiologies," 262 wijst erop dat het concept *Missio Dei* binnen de gehele ECM zeer invloedrijk is.

¹³⁹ Moynagh, *Church for Every Context*, 130.

kader om de polen bij elkaar te houden.¹⁴⁰ Daartegenover laten Marti en Ganiel zien dat, hoewel er binnen de ECM grote overeenstemming is over het belang van de 'sociale/ecologische pool' (zij spreken van een politiek bewustzijn), er verschil van inzicht bestaat met betrekking tot evangelisatie. Sommigen ECM'ers zien het als hun taak om onkerkelijken (weer) bij het christendom te halen. Anderen zijn hier huiverig voor of wijzen het zelfs expliciet af.¹⁴¹ Zij zien evangelisatie als 'forcing people to conform to predetermined ideas of what a Christian should look and live like, thus hindering their ability to live authentically and holistically in the world'.¹⁴²

Dat B.LOFT een missionary focus heeft, is duidelijk. In het licht van het bovenstaande is het echter boeiend om te zien waar de nadruk ligt. Vanuit de ontstaansgeschiedenis die is beschreven in hoofdstuk 2, wordt duidelijk dat het doel is om rand- en buitenkerkelijken te bereiken met het evangelie. De achterliggende hoop aan de kant van de organisatie is dat er bij de bezoekers (op zijn minst) een verlangen naar God gewekt wordt. B.LOFT draait dus primair om de relatie tussen God en mens.¹⁴³ Verreweg de meeste van de geobserveerde events bleken daarop te zijn gericht. Dit laat zien dat de nadruk bij de 'evangelisatie/discipelschap-pool' ligt. In de interviews met de organisatoren kwam aandacht voor sociale gerechtigheid of ecologie totaal niet naar voren als onderdeel van het missionary verlangen van B.LOFT en slechts één van de geobserveerde events ('Choose Happiness') stond expliciet in dat kader. Het politieke bewustzijn dat de ECM kenmerkt, blijft hier dus onderbelicht.

5.2.1.2 Contextueel

De ECM is zich ervan bewust dat missie nooit *in abstracto* gebeurt, maar plaatsvindt in een concrete context. Wil een kerk mensen bereiken, dan is het van belang dat ze hun taal spreekt en hun gewoonten kent: '[T]he missional church should be contextual, that is, it must be culturally relevant'.¹⁴⁴ Daarbij kan onderscheid gemaakt worden tussen twee verschillende niveaus. In de eerste plaats het overkoepelende maatschappelijk-culturele niveau – de tendensen die kenmerkend zijn voor de bredere samenleving. In het geval van ECM-kerken gaat het dan vooral om de omgang met het postmodernisme. Het tweede niveau is de concrete lokale context, die per plaats (of zelfs wijk) sterk kan verschillen. Op beide niveaus is de diversiteit van de ECM zichtbaar.

Met betrekking tot het eerste niveau is het duidelijk dat het ontstaan van de ECM een reactie is geweest op de opkomst van het postmodernisme. Binnen de beweging bestaan echter grote verschillen in de wijze waarop men met deze culturele ontwikkeling omgaat. Doornenbal wijst op het onderscheid tussen drie verschillende groepen binnen het spectrum van de ECM, dat is ontwikkeld door Scot McKnight en Ed Stetzer. Zij spreken van 'Relevants', 'Reconstructionists' en 'Revisionists'.¹⁴⁵

Relevanten werken in hun bediening *ten behoeve van* postmoderne mensen. Dat betekent niet dat ze hen van het postmodernisme willen bekeren – al willen ze wel een tegenwicht bieden tegen de relativistische uitersten – maar dat ze bewust zoeken naar manieren om hen met het evangelie te bereiken. Dat doen ze enerzijds door kerkelijke vormen te vinden die aansluiten bij de context (zowel de lokale cultuur als de bredere maatschappelijke tendensen) en anderzijds door in te gaan

¹⁴⁰ Vellekoop en Van Loo, *Ploeteren en pionieren*, 49-67.

¹⁴¹ Marti and Ganiel, *The Deconstructed Church*, 144.

¹⁴² Marti and Ganiel, *The Deconstructed Church*, 134.

¹⁴³ Blijkens het boek van De Rover ligt hier ook het theologische zwaartepunt.

¹⁴⁴ Doornenbal, *Crossroads*, 54.

¹⁴⁵ Doornenbal, *Crossroads*, 40-6. In het vervolg zal ik de vernederlandste varianten van deze labels gebruiken: 'Relevanten', 'Reconstructionisten' en 'Revisionisten'. Het is belangrijk om te bedenken dat het hierbij gaat om ideaaltypen. In de praktijk zijn de grenzen tussen deze groepen vaag en uiteraard bestaan er uitzonderingen.

op actuele behoeften en problemen. Aangezien de toenadering tot het postmodernisme bij de Relevanten vooral zit in de vorm, is er binnen dat kamp nog een grote verscheidenheid aan theologische standpunten – inclusief een conservatieve kant met zogenaamde ‘Emerging Reformers’, die bewust in de traditie van de Reformatie willen blijven. Mark Driscoll spreekt in dit verband over ‘relevant orthodoxy’. Dat wil zeggen: ‘[D]octrinal principles remain in a closed hand and cultural methods remain in an open hand.’¹⁴⁶

Reconstructionisten gaan een stap verder. Zij werken in hun bediening *met* postmoderne mensen. Dat uit zich onder andere in hun overtuiging dat kennis verder gaat dan rationele, declaratieve taal en in hun afkeer van metaverhalen. Op eclectische en speelse wijze herstructureren zij symbolen in nieuwe combinaties. Dit leidt ertoe dat ze veel nadruk leggen op het opnieuw uitvinden van leiderschap, kerkstructuren, gemeentelieven, aanbidding, etc.

Revisionisten, ten slotte, werken in hun bediening *als* postmoderne mensen. Zij hebben stevige kritiek op het modernisme en de conservatieve (evangelische) theologie die mede daardoor is gevormd. Klassieke dogma’s moeten volgens hen gerevalueerd, herzien of zelfs verlaten worden. Hun gemeenschappen zijn inclusief – dus pluralistisch – en worden gekenmerkt door veel ruimte voor experimenten en nadruk op sociaal activisme. Veel bekende ECM’ers, zoals Rob Bell, Brian McLaren en Peter Rollins, behoren tot deze groep. Gezien de grote verschillen met de Relevanten, mag het geen verrassing zijn dat deze twee groepen in de loop der tijd gepolariseerd zijn.¹⁴⁷

Zonder hier al te diep in te gaan op liturgische praktijken, theologie of gemeenschap, kan gesteld worden dat de missionair-contextuele strategie van B.LOFT primair overeenkomt met de Relevanten – met name met de ‘Emerging Reformers’. De aansluiting met de postmoderne mens wordt voornamelijk gezocht in de vorm van de events (een soort kerkdienst die niet te kerkachtig mag zijn en waarin veelvuldig gebruik wordt gemaakt van populaire cultuur) en het behandelen van actuele thema’s. Veel traditionele geloofsstellingen blijven intussen overeind staan. De meer radicale de- en reconstructie van zowel vormen als inhoud die de Reconstructionisten en Revisionisten kenmerkt, is afwezig.

Interessant is dat juist het klassiek gereformeerde karakter van B.LOFT het belangrijkste element is in de aansluiting bij de lokale situatie – het tweede niveau van contextualisatie. ECM’ers zoeken die aansluiting vaak in de plaats en wijze van samenkomen,¹⁴⁸ maar samenkomsten als bij B.LOFT zouden in principe in heel Nederland kunnen plaatsvinden, zolang het gebouw de juiste faciliteiten heeft. En dat gebeurt dan ook. Verschillende events worden door de sprekers ook op andere plekken herhaald. Dit gebeurt onder andere onder de vlag van *Best Life*, in het Noord-Brabantse plaatsje Best.¹⁴⁹ Uit de interviews met de sprekers kwam echter naar voren dat de boodschap – en dan met name de pessimistische visie op mens en maatschappij – daar minder goed landt dan in de Alblasserwaard. B.LOFT is ontstaan in de cultuur van de Bijbelbelt, die sterk door het calvinisme getekend is, en spreekt ook die taal. Een confrontatie met de door het Rooms

¹⁴⁶ Mark Driscoll, “The Church and the Supremacy of Christ in a Postmodern World,” in *The Supremacy of Christ in a Postmodern World*, ed. John Piper and Justin Taylor (Wheaton, IL: Crossway Books, 2007), 143. Driscoll geeft een opsomming van doctrines die gehandhaafd moeten blijven, waaronder de onfeilbaarheid van de Bijbel, de totale verdorvenheid van de mens, de dood van Jezus als plaatsvervangende straf, de exclusiviteit van Jezus als enige weg tot verlossing en de realiteit van satan, demonen en de hel (134-9). Om deze leerstellingen goed te kunnen communiceren ‘churches must continually ask questions about their use of technology [...], music style, dress, verbiage, building aesthetics, programming, and the like’. (143) Vergelijk: Doornenbal, *Crossroads*, 43.

¹⁴⁷ Doornenbal, *Crossroads*, 47.

¹⁴⁸ De Roest, “Ecclesiologies” 261.

¹⁴⁹ <https://www.best-life.nl/>; laatst bezocht op 29 april 2019.

Katholicisme beïnvloedde cultuur van het zuiden maakt duidelijk dat B.LOFT toch sterk gecontextualiseerd is.

5.2.2 SAMENKOMSTEN

Het deconstructivistische karakter van de ECM heeft grote impact op de samenkomsten binnen de beweging. Traditionele kerkdiensten en geijkte vormen van vieren hebben veelal plaatsgemaakt voor nieuwe, meer creatieve en experimentele praktijken. Op basis van de beschrijving in hoofdstuk 4 kan gezegd worden dat ook de events van B.LOFT afwijken van het klassieke kerkelijke format. De vraag is wat er naast deze oppervlakkige overeenkomst nog meer te zeggen is over de verhouding tussen de samenkomsten van de ECM en B.LOFT.

Marti en Ganiel geven een uitgebreide beschrijving van de wijze waarop gemeenschappen binnen de ECM hun samenkomsten vormgeven. Volgens de auteurs wordt daarin de kritiek belichaamd die ECM'ers hebben op de (met name evangelische) megakerken en traditionele kerken.¹⁵⁰ De eerste is te populariserend en de tweede vastgeroest in oude gewoonten, maar beide zijn 'formulaic, having devolved religious devotion to strict rubrics, and thus have lost the base meaning, formation, and conversation necessary for the construction of significant and formative worship'.¹⁵¹ De reactie vanuit de ECM is niet geweest om alle bekritiseerde praktijken overboord te zetten, maar om ze op een nieuwe en creatieve manier in te zetten om mensen op een ongedwongen manier in contact met God te brengen.¹⁵² De auteurs noemen een aantal gebieden die hierdoor in het bijzonder veranderingen hebben ondergaan. In de eerste plaats de preek. Hoewel het gesproken woord belangrijk blijft en ook de Bijbel daarin – al dan niet expliciet – een rol blijft spelen, zijn er binnen de ECM preekstijlen ontwikkeld die afwijken van de bekende protestantse preek. Ofwel omdat er veel meer sprake is van interactie ('communitarian preaching'), ofwel omdat de sprekers hun gehoor willen confronteren door vertrouwde ideeën te ondermijnen ('provocative preaching'). Het tweede gebied is de liturgie ('worship'). De ECM kenmerkt zich door een grote variëteit in liturgische praktijken, zowel binnen gemeenschappen als tussen verschillende groepen. Een gemene deler is echter het feit dat de liturgie 'a curious mix of sacramentalism and ahistoricism' is. Elementen uit de hele christelijke traditie worden op creatieve wijze samengevoegd tot experimentele vieringen, waarin ieder op zijn eigen manier God kan ervaren. Aan de klassieke rituelen zoals doop, gemeenschappelijk gebed en – vooral – communie wordt veel belang gehecht, niet in de laatste plaats omdat zo alle zintuigen worden ingezet en op die manier recht wordt gedaan aan de menselijke lichamelijkeheid.¹⁵³ Hoewel deze praktijken voor buitenstaanders vervreemdend kunnen zijn, mag iedereen – gelovig of niet – meedoen. Ten derde wordt er binnen de ECM ook anders omgegaan met de ruimte waarin men samenkomt. Vaak wordt er bewust voor gekozen die zo min mogelijk 'kerkelijk' aan te laten doen. Daarom wordt er gekozen voor 'seculiere ruimtes' zonder preekstoel of altaar en met comfortabele sofa's in plaats van kerkbanken.¹⁵⁴

Enkele elementen uit deze beschrijving hebben raakvlakken met B.LOFT. Zo proberen de sprekers ook daar de bezoekers vaak te confronteren. De Rover gaf tijdens zijn interview zelfs aan dat hij hen in een spirituele crisis wil brengen. Dit doet denken aan 'provocative preaching'. Daarbij wordt echter niet direct een oplossing geboden, wat bij B.LOFT juist wel gebeurt. Daarnaast wil ook B.LOFT iedere bezoeker de ruimte bieden om zelf te bepalen hoe hij reageert op hetgeen

¹⁵⁰ Marti and Ganiel, *The Deconstructed Church*, 132.

¹⁵¹ Marti and Ganiel, *The Deconstructed Church*, 111.

¹⁵² Marti and Ganiel, *The Deconstructed Church*, 112.

¹⁵³ Vergelijk: Vellekoop en Van Loo, *Ploeteren en pionieren*, 146.

¹⁵⁴ Marti and Ganiel, *The Deconstructed Church*, 113-7, 122-31.

tijdens het event gebeurt. De vorm van de samenkomsten en de inhoud van de boodschap laat daar echter wel minder ruimte voor dan in de ECM-samenkomsten.

Al met al vallen voornamelijk de verschillen tussen de bovenstaande beschrijvingen en de samenkomsten van B.LOFT op, die er samenvattend op neerkomen dat er bij de ECM meer ruimte voor flexibiliteit en ambiguïteit is dan bij B.LOFT. Dat blijkt uit het feit dat de preken in de ECM vaak geen keurig afgerond verhaal zijn, dat de liturgie daar veel rijker en gevarieerder is en dat vervreemding daarin niet als iets verkeerd wordt gezien. Een ander duidelijk verschil is dat B.LOFT juist wel in een kerkgebouw plaatsvindt. Nu is dat een modern gebouw zonder kerkbanken of preekstoel en bovendien worden de katheders en liturgische tafels tijdens de events opzij geschoven. De keurige rijen stoelen, het kerkorgel en het kruis aan de wand geven de ruimte niettemin een 'kerkelijke' ambiance.¹⁵⁵

Ook hier moet echter de breedte van de ECM in het oog worden gehouden. Marti en Ganiel lijken vooral de Revisionisten te beschrijven, terwijl in de vorige paragraaf bleek dat B.LOFT vooral raakvlakken heeft met de Relevanten. Die zijn in de opzet van hun samenkomsten veel minder radicaal en zoeken primair nieuwe vormen voor zover die behulpzaam zijn in het communiceren van het evangelie naar de omliggende cultuur.¹⁵⁶ Dit kan resulteren in het andere uiterste, namelijk een kerkdienst, waarin veel klassieke elementen in een nieuw jasje zijn gestoken – aanbidding als een popconcert, populaire cultuur geïntegreerd in preken – zonder fundamenteel anders te zijn. De kritiek is dan ook dat 'Relevants are doing little more than cool church for hip young Christians'.¹⁵⁷ Toch is deze kritiek – en daarmee de karakterisering als Relevant – ook niet geheel van toepassing op B.LOFT. Het is zeker waar dat men relevant wil zijn en daarvoor onder meer gebruik maakt van populaire cultuur. Maar het is niet zo dat men actief probeert om aantrekkelijk of 'cool' te zijn. De events zijn geen show. Integendeel, in de basis is een samenkomst niet meer dan een spreker die een uur lang een betoog staat te houden – er is zelfs in het geheel geen sprake van 'worship'. De laagdrempeligheid van B.LOFT hangt niet samen met hippe vormen, maar met de vrijheid die elke bezoeker tijdens het event krijgt om individueel met de boodschap aan de slag te gaan. Al met al zijn de samenkomsten van B.LOFT van een heel eigensoortig type, waarin evenwel elementen van zowel de Relevanten en de Revisionisten herkenbaar zijn.

5.2.3 THEOLOGIE

Als dit hoofdstuk tot nu toe ook maar iets heeft duidelijk gemaakt, is het dat de ECM een buitengewoon gevarieerde beweging is. Op theologisch gebied is dat niet anders. Doornenbal stelt dan ook ronduit dat '[i]t is not possible to describe *the* theology of the Emerging Church Movement'.¹⁵⁸ Hij spreekt daarom over een theologisch spectrum.¹⁵⁹ Daarentegen is het wel goed gelukt – met name door de analyse van het boek van Arie de Rover in hoofdstuk 3 – om de theologie van B.LOFT helder te krijgen. Het bleek te gaan om een variant op de klassiek gereformeerde theologie, waarin de nadruk ligt op Gods onvoorwaardelijke liefde, de neiging van de mens om die liefde af te wijzen, Gods poging om door het lijden, sterven en opstaan van Jezus de relatie tussen God en mens weer

¹⁵⁵ Eerlijkheidshalve moet wel vermeld worden dat er in Hardinxveld-Giessendam geen betere alternatieve ruimtes beschikbaar zijn. Tijdens het interview gaf De Rover aan dat hij de events echter liever niet in een kerk, maar een theater o.i.d. had laten plaatsvinden.

¹⁵⁶ Doornenbal, *Crossroads*, 41.

¹⁵⁷ Doornenbal, *Crossroads*, 42. Dit resoneert sterk met de kritiek van ECM'ers op (evangelische) megakerken die Marti en Ganiel, *The Deconstructed Church*, 111 beschrijven: 'The strategies of mega-churches are repeatedly characterized as cherry-picking elements of mainstream, consumer-driven, pop culture in a play for "relevance".'

¹⁵⁸ Doornenbal, *Crossroads*, 40; cursief in origineel.

¹⁵⁹ Ibid.

te herstellen en de positieve gevolgen die de herstelde relatie voor mensen heeft in het hier en nu. De vraag is hoe dit binnen het theologisch spectrum van de ECM valt.

Dat spectrum volgt de onderverdeling tussen Relevanten, Reconstructionisten en Revisionisten dat werd geïntroduceerd paragraaf 5.2.1.2. Juist op theologisch vlak is de polarisatie tussen de twee uitersten goed zichtbaar. Enerzijds staan de Revisionisten, die – volgens de beschrijving van Marti en Ganiel – geloven zien als een voortdurend gesprek dat niet als doel heeft om tot een gemeenschappelijk standpunt te komen, maar juist om een pluraliteit aan identiteiten en posities te waarborgen. Dit gesprek wordt aangewakkerd door zogenaamde ‘religious institutional entrepreneurs’. Figuren als Bell, McLaren en Rollins fungeren bij uitstek als zulke ‘entrepreneurs’. Op basis van hun ideeën worden er binnen gemeenschappen vragen gesteld en wordt er gediscussieerd. Marti en Ganiel onderscheiden in die gesprekken drie kernthema’s: (1) de waarheid, die niet wordt beschouwd als objectief en vindbaar in doctrines, maar die ieder persoonlijk moet ontdekken in een geleefde reactie op God, (2) twijfel, die van harte omarmd wordt en (3) God, die vooral wordt gezien als liefdevol en – met verwijzing naar de triniteit – als relationeel en dynamisch.¹⁶⁰

Vanuit de afkeer van vaste dogma’s moet vooral de leer van ‘verzoening door voldoening’ het ontgelden. Marti en Ganiel citeren een voorganger uit de ECM die dit de “‘Jesus-died-on-the-cross-to-pay-for-your-sins’ bullshit” noemt¹⁶¹ en verwijzen naar Phyllis Tickle, die stelt dat er ondanks alle verscheidenheid die de ECM tekent, op dit gebied opvallend veel overeenstemming lijkt te zijn. Het idee dat een almachtige God geen betere oplossing voor de zonde zou hebben dan deze vorm van ‘kosmisch kindermisbruik’ wordt gezien als een contradictie van de bovenste plank.¹⁶²

Dit soort standpunten levert begrijpelijkerwijs moeite op met hen die de Bijbel zien als de absolute autoriteit op het gebied van geloofsleer en -praktijk.¹⁶³ Deze mensen zijn binnen de ECM echter wel te vinden. De Relevanten – en met name de ‘Emerging Reformers’ – houden juist wel vast aan veel klassieke leerstellingen.¹⁶⁴ Theologisch worden ze daarbij geïnspireerd door historische figuren als Augustinus, Luther en Calvijn, maar ook door hedendaagse theologen als John Piper, D.A. Carson en Tim Keller.¹⁶⁵ Bij hen leeft er juist moeite met de afwijkende theologische ideeën van de Revisionisten, die – in de woorden van Mark Driscoll – wordt gezien als ‘the latest form of liberalism’.¹⁶⁶

Als B.LOFT in dit spanningsveld geplaatst moet worden, dan is dat – in lijn met de vorige paragrafen – in eerste instantie aan de kant van de Relevanten, met name van de ‘Emerging Reformers’. De theologie van B.LOFT is immers eveneens een vrij dichtgetimmerd verhaal, waarin veel klassiek-gereformeerde elementen overeind blijven staan – inclusief de ‘verzoening door voldoening’, die niet per se een hoofdrol speelt, maar op de achtergrond onmiskenbaar aanwezig is. Bovendien is er een gedeelde theologische inspiratiebron in de persoon van Tim Keller.

Toch is daarmee nog niet alles gezegd. In hoofdstuk 3 werd immers duidelijk dat de theologie van B.LOFT zich op bepaalde punten vrij eigenzinnig en soms zelfs zeer kritisch verhoudt ten opzichte van het orthodox protestantse gedachtegoed, dat wordt verweten Gods genade te onderwaarden en diens gevolg een neiging te hebben tot menselijke religiositeit. Hier ontstaat een opvallende overlap met de Revisionisten, die vergelijkbare kritiek hebben. En in beide gevallen

¹⁶⁰ Marti en Ganiel, *The Deconstructed Church*, 78-106.

¹⁶¹ Marti en Ganiel, *The Deconstructed Church*, 103.

¹⁶² Ibid.

¹⁶³ Doornenbal, *Crossroads*, 47.

¹⁶⁴ Dat is overigens precies de reden waarom Marti en Ganiel, *The Deconstructed Church*, 138, die vooral de Revisionisten in het vizier hebben, hen zien als onderdeel van een duidelijk te onderscheiden stroming, namelijk het neocalvinisme.

¹⁶⁵ Doornenbal, *Crossroads*, 42n75.

¹⁶⁶ Doornenbal, *Crossroads*, 47.

gaat het daarbij om kritiek op het kerkelijke milieu waarin of waaruit¹⁶⁷ de fenomenen zijn ontstaan – de GKv bij B.LOFT en (voornamelijk) het evangelicalisme bij de ECM. Daarnaast heeft de theologie van B.LOFT veel raakvlakken met die van Peter Rollins. Dat wordt goed duidelijk in een vergelijking tussen diens boek *The Idolatry of God*¹⁶⁸ en het boek van De Rover. Beide auteurs leveren kritiek op wat zij ‘afgoderij’ noemen, namelijk het verlangen van de mens naar allerlei zaken die voor bevrediging moeten zorgen, en zien dit ook als dat wat er ten diepste met ‘zonde’ wordt bedoeld. Zowel De Rover als Rollins waarschuwen dat ook religieuze overtuigingen (inclusief de bijbehorende wetten en regels) als afgoden kunnen dienen en dat dit gevoelens van veroordeling en vijandigheid jegens anderen bevordert. Het verlangen naar bevrediging houdt de mens volgens beiden gevangen in een systeem dat schadelijk is en waar men dus uit bevrijd moet worden. Voor allebei is Jezus’ sterven daarvoor essentieel, omdat Jezus de relatie tussen God en mensen herstelt (De Rover), dan wel het systeem van afgoderij ontmaskert (Rollins). Het grote verschil zit in het denken over het ontstaan en, als gevolg, het verdwijnen van de menselijke hunkering naar bevrediging. De Rover stelt dat dit verlangen hoort bij de zoektocht naar identiteit, die inherent is aan het mens-zijn. Gods liefde is als enige toereikend om dit verlangen te vervullen en doordat die liefde onvoorwaardelijk is, wordt de mens bevrijdt van zijn pogingen zelf bevestiging te verdienen. Rollins is radicaler. Hij beweert dat het verlangen is gericht op het vullen van de kloof die mensen in zichzelf ervaren. Die kloof is ontstaan door de existentiële ervaring van scheiding en verlies bij de ontdekking van het ‘ik’ (en daarmee ook het ‘niet-ik’). Deze leegte kan echter niet opgevuld worden en dus is *alles* wat men daarvoor wil gebruiken een afgod – inclusief God. In plaats daarvan moet men met de leegte leren leven.

Net als bij de bespreking van de samenkomsten blijkt B.LOFT een geheel eigen positie ten opzichte van de ECM te hebben, waarin wel verschillende elementen uit de beweging – van zowel de Relevanten als de Revisionisten – herkenbaar zijn. Dat leidt echter niet tot een eenduidige classificering.

5.2.4 GEMEENSCHAPSVORMING

De lokale gemeenschap speelt een belangrijke rol binnen de ECM. Marti en Ganiel beschrijven de beweging niet voor niets als een ‘congregational movement’.¹⁶⁹ In hoofdstuk 2 werd duidelijk dat B.LOFT juist *geen* kerkelijke gemeenschap moest zijn. Dit lijkt – in ieder geval op het eerste gezicht – een significant verschil. Een verdere verkenning zal duidelijk maken hoe de twee fenomenen zich op dit punt precies tot elkaar verhouden.

Met betrekking tot de ECM stelt Doornenbal dat ‘[t]he implication of the word “community” is that *relationships* – concrete and regular connections and interactions with other believers, or rather “family members” – are central’.¹⁷⁰ Sterker, het wezen van de kerk wordt binnen de beweging begrepen in termen van relaties. ‘[T]he Emerging Church Movement uses a *relational ecclesiology* in which the church is understood as a network of relationships.’¹⁷¹ In de praktijk ligt de nadruk veelal op relaties in de horizontale dimensie.¹⁷² Vellekoop en Van Loo leggen uit hoe dit er concreet uit ziet: ‘Je leven delen, daar gaat het om bij community. [...] Het draait om relaties, met alles wat daarbij hoort: transparant zijn, elkaar waarderen, samen eten, gezelligheid, elkaar

¹⁶⁷ Vergelijk: Doornenbal, *Crossroads*, 37.

¹⁶⁸ Peter Rollins, *The Idolatry of God. Breaking Our Addiction to Certainty and Satisfaction* (New York: Howard Books, 2013).

¹⁶⁹ Marti and Ganiel, *The Deconstructed Church*, 55.

¹⁷⁰ Doornenbal, *Crossroads*, 50; cursief in origineel.

¹⁷¹ Doornenbal, *Crossroads*, 51; cursief in origineel.

¹⁷² Ibid. Doornenbal geeft aan dat veel theologen die populair zijn binnen de ECM wel de verbinding tussen de kerk en de trinitarische God maken.

aanspreken en troosten, praktisch helpen. [...] Community vraagt om liefde en vriendschap in optima forma, niet alleen voor de mensen met wie je een klik hebt, maar ook met mensen aan wie je je irriteert.¹⁷³ Afhankelijk van de lokale context (en de plaats op het spectrum¹⁷⁴) is een grote variëteit in gemeenschapsvormen denkbaar – en ook zichtbaar – binnen de ECM,¹⁷⁵ maar in al die verschillen is het belang van onderlinge relaties een overkoepelend kenmerk.¹⁷⁶

Daartegenover wijzen Marti en Ganiel ook op de plaats van het individu. Door de radicale deconstructie in de hoek van de ECM die zij voor ogen hebben, worden de gemeenschappen die zij beschrijven getekend door een sterke mate van pluraliteit. Deze pluralistische gemeenschappen 'are structured with the intend to allow a maximum degree of individuality and openness to divergent viewpoints and maximize individuals' opportunities to self-direct their spiritual selves'.¹⁷⁷ Kortweg noemen ze dit 'religious individualisation'.¹⁷⁸ Tegelijkertijd gebeurt dat niet buiten de gemeenschap om, waarin men in contact staat met anderen en met de christelijke traditie die gedeconstrueerd wordt. '[T]he formation of *individual* religious orientations cannot be done without reference to people's experiences in the *relational* congregations of the ECM.'¹⁷⁹ In de relationele context van de gemeenschap wordt men aangemoedigd en uitgedaagd om een eigen vorm van religiositeit te vinden (of te construeren).

Evenals in de ECM, zijn relaties bij B.LOFT erg belangrijk. Het verschil is echter dat het bij B.LOFT gaat om de relatie die de bezoekers hebben met God en de mensen die ze in het dagelijks leven tegenkomen, maar niet om de relatie met *elkaar*. In geen enkele van de in hoofdstuk 4 geanalyseerde events wordt daar inhoudelijk aandacht aan besteed en ook de opzet van de samenkomsten blijkt daar niet toe uitnodigen. Sterker, in de paragraaf over de samenkomsten in dit hoofdstuk bleek juist de individualiteit een belangrijk kenmerk. Het enige element van B.LOFT dat enigszins uitnodigt tot het ontwikkelen van relaties, vindt plaats na de eigenlijke events, namelijk ontmoeting bij de koffie. Nog afgezien van het feit dat daar maar vrij beperkt gebruik van wordt gemaakt, is gemeenschap – zoals ook Vellekoop en Van Loo opmerken – beduidend meer dan koffiedrinken na afloop van de kerkdienst.¹⁸⁰

Voor zover er bij B.LOFT sprake is van gemeenschap, kan deze het beste aangeduid worden als 'community lite'. Dit type gemeenschap is 'dynamic and flexible but also temporary, superficial and based on individual choice'.¹⁸¹ Dat blijkt voor de mensen die de events van B.LOFT bezoeken zo te zijn. De samenstelling van de groep is telkens weer anders, ze is alleen bij elkaar voor de duur van het event, de onderlinge relaties worden niet verdiept en iedere bezoeker maakt een persoonlijke afweging om te komen.¹⁸² Kenmerkend voor 'communities lite' is dat het zoekende individu meer centraal staat dan de gemeenschap.¹⁸³ Dit is bij B.LOFT ontegenzeggelijk het geval en daarin gaat men nog weer verder dan de 'religious individualisation' van Marti en Ganiel. Daarin blijft het zoeken van het individu immers stevig ingebed in het gemeenschapsleven. Meer

¹⁷³ Vellekoop en Van Loo, *Ploeteren en pionieren*, 147.

¹⁷⁴ Zo geeft Doornenbal, *Crossroads*, 44 bijvoorbeeld aan dat huiskerken en neo-monastieke gemeenschappen vooral met de Reconstructionisten geassocieerd kunnen worden.

¹⁷⁵ Vergelijk bijvoorbeeld de vijf zeer verschillende portretten in het boek van Vellekoop en Van Loo.

¹⁷⁶ Vergelijk: Marti and Ganiel, *The Deconstructed Church*, 50-1.

¹⁷⁷ Marti and Ganiel, *The Deconstructed Church*, 59.

¹⁷⁸ Marti and Ganiel, *The Deconstructed Church*, 59, 179-81.

¹⁷⁹ Marti and Ganiel, *The Deconstructed Church*, 59; cursief in origineel.

¹⁸⁰ Vellekoop en Van Loo, *Ploeteren*, 147.

¹⁸¹ Doornenbal, *Crossroads*, 66n233.

¹⁸² De benaming 'event' voor de samenkomsten van B.LOFT is vanuit dit perspectief zeer gepast. Het zijn inderdaad evenementen – georganiseerde gebeurtenissen, waarbij zich een tijdelijke gemeenschap vormt die na afloop weer uit elkaar valt.

¹⁸³ Doornenbal, *Crossroads*, 66.

dan dat, Doornenbal geeft aan dat in de ecclesiologie van de ECM juist wordt benadrukt dat het individu *door de gemeenschap* wordt gevormd.¹⁸⁴

5.3 CONCLUSIE

Een vergelijking tussen de 'Emerging Church Movement' en B.LOFT levert alles behalve een helder beeld op. Veeleer is er sprake van een wirwar aan overeenkomsten en verschillen – met daarin allerlei gradaties van nuance. Ik zal pogen om niettemin een aantal algemene conclusies te destilleren als het gaat om de vraag welke aspecten van de ECM bruikbaar zijn om B.LOFT te begrijpen.

Allereerst is B.LOFT ontstaan vanuit vergelijkbare impulsen als de ECM, namelijk de realisatie dat de traditionele kerkelijke vormen en theologische inhouden tekortschieten en niet goed afgestemd zijn op mensen die gevormd zijn door de huidige (postmoderne) cultuur. De reactie is eveneens vergelijkbaar, namelijk het herijken van de theologie en het zoeken van nieuwe, aansprekende vormen om mensen in contact te brengen met het evangelie. In dat opzicht is het label 'missionair-contextueel' zeker van toepassing op B.LOFT, al bleek de missionaire nadruk wel eenzijdig op de 'evangelisatie-pool' te liggen.

Wat betreft de vorm van de samenkomsten en de theologische inhouden blijken er telkens raakvlakken te zijn met de ECM. Opvallend genoeg combineert B.LOFT elementen van de Relevanten en de Revisionisten, terwijl die groepen binnen de ECM juist gepolariseerd zijn. In ieder geval geeft dit B.LOFT een geheel eigen karakter. Ondertussen is de vraag wel hoe die verschillende elementen op een constructieve manier bij elkaar gehouden kunnen worden. Hoe verhoudt de individuele vrijheid zich bijvoorbeeld met de vrij massieve boodschap? Wordt dat geen kwestie van 'slikken of stikken'? En kan een radicaal geloof in Gods *onvoorwaardelijke* liefde wel samengaan met de opvatting dat de dood van zijn Zoon nodig was om de relatie tussen hem en de mens te herstellen? Binnen de ECM lijkt men meer bereid op deze punten duidelijke keuzes te maken. De uitkomsten kunnen daarbij verschillen, afhankelijk of men meer belang hecht aan het blijven bij het traditionele christendom of aan het aansluiten bij de postmoderne cultuur. B.LOFT lijkt echter van twee walletjes te willen eten, met het gevaar diffuus of zelfs inconsequent te worden.

Op het gebied van gemeenschapsvorming worden er bij B.LOFT wel duidelijke keuzes gemaakt en juist daar is het verschil met de ECM het scherpst. Bij de ECM ligt er veel nadruk op het aangaan van relaties met medegelovigen en daarmee op gemeenschapsvorming. Die gemeenschap is op haar beurt de plaats waar het individu zichzelf (religieus) kan ontwikkelen. Bij B.LOFT gaat het primair om die religieuze individualisatie. De focus ligt op het individu, zijn persoonlijke leven en de plaats die God daarin kan spelen. De enige gemeenschap die er gevormd wordt, is de 'community lite' die tijdens een event bijeen is, maar direct daarna weer uit elkaar valt. B.LOFT is dus in elk geval geen duurzame gemeenschap. Op de vraag wat het wel is, zal ik in het concluderende hoofdstuk een antwoord pogen te geven.

¹⁸⁴ Doornenbal, *Crossroads*, 67.

6. CONCLUSIES

Na een uitgebreid onderzoek naar B.LOFT, de 'Emerging Church Movement' en de wijze waarop die twee zich tot elkaar verhouden, is het nu tijd om de balans op te maken. Is het mogelijk om B.LOFT als fenomeen te kwalificeren en welke handvatten geeft de vergelijking met de ECM daarbij? Hieronder zal ik die vraag beantwoorden. Op dat antwoord zal ik vervolgens inhoudelijk reflecteren. Ten slotte zal ik een aantal opmerkingen plaatsen bij het gedane onderzoek en suggesties doen voor vervolgonderzoek.

6.1 EEN KWALIFICATIE VAN HET FENOMEEN B.LOFT

Het zou verreweg het meest overzichtelijk zijn wanneer B.LOFT gezien zou kunnen worden als een vorm van 'Emerging Church' en daarmee als onderdeel van de ECM. Zo eenvoudig liggen de zaken echter niet. Allereerst vanwege het simpele feit dat er geen enkele connectie lijkt te zijn tussen B.LOFT en (leden van) de ECM. De korte opleving die er aan het begin van de 21ste eeuw in Nederland was rond 'Emerging Church', was al weer op zijn retour tegen de tijd dat B.LOFT ontstond en geen van de organisatoren geeft aan zich te hebben laten inspireren door de beweging, of zich ermee te associëren. Daarnaast – en belangrijker – is gebleken dat B.LOFT te zeer een eigen karakter heeft om zonder meer als 'Emerging Church' aan te duiden. Er zijn wel overeenkomsten met de ECM aan te wijzen, maar daarbij gaat het om opvallend uiteenlopende elementen in een nieuwe configuratie. Bovendien wijkt B.LOFT op enkele cruciale punten af van de ECM.

B.LOFT heeft dus een eigensoortige kwalificatie nodig. Daarvoor is de vergelijking met de ECM niettemin behulpzaam geweest. Waar sprake is van overlap kan namelijk gebruik worden gemaakt van concepten die reeds voor de ECM ontwikkeld zijn en bij verschillen wordt juist extra goed zichtbaar waar de eigenheid van B.LOFT zit, die in het oog moet worden gehouden. Zodoende is er een helder beeld ontstaan, dat ik hier samenvattend zal presenteren, om vervolgens op basis daarvan aan te geven hoe het fenomeen volgens mij het beste begrepen kan worden.

Van begin af aan is duidelijk dat B.LOFT gezien kan worden als een missionair-contextueel initiatief. Bij de concrete invulling daarvan valt op dat het missionaire streven vrijwel exclusief is gericht op evangelisatie. De primaire doelstelling is om met name jongeren en jongvolwassenen die niet of nauwelijks (meer) in de kerk komen, in aanraking te brengen met het goede nieuws, in de hoop dat dat hen dichterbij God brengt. In de wijze waarop er aansluiting wordt gezocht bij deze doelgroep blijken er veel raakvlakken te zijn met de Relevanten binnen de ECM. Er kan dan ook gesteld worden dat relevantie het hoofdmotief vormt van het contextualisatieproces. Daarbij zijn twee niveaus te onderscheiden. In de eerste plaats wil men het evangelie, zoals dat bij B.LOFT wordt uitgelegd, op een voor de doelgroep relevante manier communiceren, begrijpelijk en aansprekend. Vandaar bijvoorbeeld het veelvuldig gebruik van populaire cultuur. Daarnaast – en dit lijkt nog wezenlijker – gaat het erom dat duidelijk wordt gemaakt wat de relevantie van die goede boodschap is voor de levens van de bezoekers. Dat is immers de pointe van het hele concept: uitgebreid de vragen en problemen bespreken die mensen in hun leven in de huidige tijd en cultuur tegenkomen, om die vervolgens in het licht van het evangelie te plaatsen en zodoende uit te leggen dat het aanvaarden van Gods onvoorwaardelijke liefde de antwoorden en oplossingen biedt.

Die liefde van God is verreweg het belangrijkste element in de theologie van B.LOFT. Deze theologie is stevig geworteld in de klassiek gereformeerde traditie, maar heeft een sterk relationele focus. De kern van de boodschap is dat mensen hun bestemming vinden in de relatie met God, maar de neiging hebben om buiten God om betekenis aan hun leven te geven. Hiermee wordt God onrecht aangedaan en komen mensen vast te zitten in een systeem waar ze alleen bevestiging krijgen wanneer ze aan bepaalde voorwaarden voldoen. Om hen hieruit te bevrijden, heeft God in de

persoon van Jezus zelf de straf gedragen voor het menselijk onrecht. Zo kan de relatie tussen de mens en God hersteld worden, kunnen mensen onvoorwaardelijke bevestiging krijgen door Gods liefde en kunnen ze die liefde ook weer doorgeven. Deze focus gaat gepaard met de nodige kritiek op de calvinistische orthodoxie, met name op de meer juridische en dogmatische elementen ervan. Waar de Revisionisten vanwege dergelijke kritiek zijn overgegaan op deconstructie van de klassieke geloofsinhouden, kan daar bij B.LOFT niet van gesproken worden. Daarvoor is het verhaal te massief en bovendien blijven nog veel klassieke leerstellingen (zoals de verzoeningsleer) overeind staan. In plaats daarvan lijkt het beter om te spreken van herinterpretatie.

Met betrekking tot de events van B.LOFT is de term deconstructie wel op zijn plaats. Het blijkt haast onvermijdelijk om ze te zien als een soort kerkdiensten – met liturgie en al – en tegelijkertijd is het overduidelijk dat het daarbij om een geheel eigen vorm gaat. Ten opzichte van zowel reguliere kerkdiensten als de vieringen binnen de ECM zijn de samenkomsten van B.LOFT erg sober. Qua opzet lijken ze nog het meest op lezingen. Opvallend is dat hiervoor is gekozen om juist de aantrekkelijkheid van de events te vergroten. Vaak – ook bij de Relevanten binnen de ECM – wil men bezoekers trekken door een spectaculaire show neer te zetten, maar bij B.LOFT probeert men door het weglaten van veel expliciet kerkelijke praktijken, de drempel voor mensen van buiten de kerk zo laag mogelijk te houden. Iedereen moet zich veilig en op zijn gemak kunnen voelen.

Hierin wordt goed zichtbaar dat B.LOFT vrijblijvendheid hoog in het vaandel heeft staan. Dat geldt voor de wijze waarop de bezoekers participeren tijdens de events, maar ook voor hun omgang met de boodschap die ze daar horen. Er is altijd een uitnodiging of – iets sterker – aanmoediging richting de bezoekers om zich aan Gods liefde over te geven, maar ze worden nooit voor het blok gezet. Heel bewust wordt hen alle ruimte geboden om op hun eigen manier aan de slag te gaan met het verhaal van de spreker. In die zin is hier sprake van ‘religieuze individualisatie’. Deze nadruk op het (religieuze) individu is sterker dan bij de ECM. Daar wordt immers veel aandacht besteed aan het opbouwen van relaties en de inbedding van de enkeling in een duurzame gemeenschap, waarbinnen hij zich kan ontwikkelen. Bij B.LOFT is dergelijke gemeenschapsvorming niet aan de orde. Tijdens de events wordt er een ‘community lite’ gevormd, die na afloop ook direct weer uit elkaar valt.¹⁸⁵ Uiteindelijk zit iedereen er in eerste instantie met en voor zichzelf.

Dit alles in ogenschouw nemend, kan ik een suggestie doen voor een kwalificatie van het fenomeen B.LOFT. Mijns inziens is B.LOFT het beste te begrijpen als een vorm van collectieve christelijke coaching. De events draaien om het betoog van de spreker, waarin verreweg de meeste aandacht wordt besteed aan het bespreken en problematiseren van het leven in de huidige tijd en cultuur. Er wordt, in andere woorden, een diagnose gesteld en de bezoekers worden uitgedaagd bij zichzelf na te gaan in hoeverre die op hen van toepassing is. Wanneer vervolgens het evangelie wordt ingebracht, is dat als oplossing voor de gestelde problemen; er wordt uitgelegd hoe het aanvaarden van Gods liefde handvatten biedt om daarmee om te gaan. Daarna is het aan de bezoekers zelf om daar in hun dagelijks leven mee aan de slag te gaan. Deze uitkomst hoeft overigens niet geheel als een verrassing te komen. Het format voor B.LOFT komt immers uit de koker van Arie de Rover en hij is in het dagelijks leven werkzaam als – inderdaad – coach.

6.2 REFLECTIE OP DE RESULTATEN

De bovenstaande conclusie nodigt uit tot verdere inhoudelijke reflectie. Ik richt mij op een tweetal punten. Ten eerste wil ik een aantal vragen aanstippen die op basis van de resultaten aan het adres

¹⁸⁵ In de loop der tijd heeft zich natuurlijk wel een vaste groep bezoekers gevormd, die naar (bijna) ieder event komen. Zij worden echter niet gestimuleerd om een relatie met elkaar op te bouwen. Daarom kan men daarbij naar mijn mening toch niet spreken van duurzame gemeenschapsvorming.

van B.LOFT gesteld kunnen worden. Daarnaast is het goed om de uitkomst van dit onderzoek te bespreken in het licht van de vraag die door allerlei nieuwe vormen van kerk-zijn wordt opgeroepen, namelijk: wat maakt een kerk tot een kerk?

6.2.1 VRAGEN AAN B.LOFT

Door B.LOFT te bezien vanuit het frame van collectieve christelijke coaching, valt er een aantal zaken op, die uitnodigen voor verdere reflectie en het plaatsen van enkele kritische kanttekeningen. Het eerste punt is dat het evangelie binnen het coachingsschema lijkt te versmallen tot een copingstrategie,¹⁸⁶ een manier om staande te blijven te midden van de moeilijkheden die het leven in de huidige tijd en cultuur met zich meebrengt. De events zijn er immers welhaast exclusief op gericht de bezoekers te laten zien hoe leven vanuit Gods liefde hen helpt om te gaan met moeilijkheden in het hier en nu. De relatie met God wordt primair besproken met het oog op het voordeel dat de mens daar zelf van heeft. Een appèl om Gods liefde te beantwoorden en door te geven aan de naaste komt nauwelijks aan de orde. Dit is de keerzijde van de sterk antropocentrische en individualistische focus van B.LOFT. Het roept de vraag op waarom de organisatoren nu eigenlijk willen dat er bij de bezoekers een verlangen naar God opgewekt wordt. Is het alleen omdat dat hun leven ten positieve beïnvloedt? In zichzelf is daar uiteraard niets mis mee, maar wanneer dat het enige doel is, ontstaat er een beeld van God dat wel heel eenzijdig is en als zodanig vanuit theologisch perspectief bekritiseerd kan worden. Nu wekken de organisatoren niet de indruk het belang van een relatie met God daadwerkelijk zo beperkt te zien. In dat geval kan men zich echter afvragen of de boodschap van B.LOFT na ruim zes jaar niet eens verbreed zou moeten worden.

Vervolgens nodigt het coachingsframe uit om over de organisatoren/sprekers en bezoekers van B.LOFT na te denken als respectievelijk coach en gecoachte, hetgeen aanleiding geeft om te reflecteren op hun beider rol in het proces dat ze samen doorlopen. Enerzijds zijn bijna alle benaderingen van coaching erop gericht dat de gecoachte verantwoordelijkheid neemt voor de beoogde verandering in zijn leven; anderzijds bestaat er verschil van inzicht over de taak die coach daarin heeft.¹⁸⁷ Er kan onderscheid worden gemaakt tussen directieve en non-directieve coachingsstijlen. In het eerste geval brengt de coach zijn eigen kennis en expertise in en draagt hij oplossingen aan om zo de gecoachte verder te helpen. In het tweede geval wordt aangenomen dat de ontwikkeling van de gecoachte bewerkstelligd moet worden door een proces van 'self-instruction', dat op gang wordt gebracht doordat de coach de juiste vragen stelt.¹⁸⁸

In dit schema volgt B.LOFT een sterk directieve benadering. Dit heeft natuurlijk te maken met het collectieve format. Daarin werkt de intensieve interactie die de non-directieve benadering vraagt, nu eenmaal niet. Maar ook vanuit de missionaire focus is een directieve aanpak logisch. De visie van de organisatoren is dat het aanvaarden van Gods liefde heilzaam is voor de omgang met de besproken levensthema's. De primaire doelgroep bestaat echter uit mensen die nauwelijks tot geen weet hebben van deze liefde. Dan is het de taak van de sprekers om hen daarover te vertellen. Het gevaar van een al te directieve coachingsstijl is wel dat de controle en verantwoordelijkheid teveel bij de coach ligt, waardoor de gecoachte passief wordt.¹⁸⁹ Ik kan mij niet van de indruk onttrekken dat dat tot op zekere hoogte ook bij B.LOFT het geval is.

¹⁸⁶ Zie ook: Joke van Saane, *Religie is zo gek nog niet. Een introductie in de godsdienstpsychologie* (Utrecht: Ten Have, 2010), 219-229.

¹⁸⁷ Yossi Ives, "What is 'Coaching'? An Exploration of Conflicting Paradigms," *International Journal of Evidence Based Coaching and Mentoring* 6 (2008): 103-4.

¹⁸⁸ Ives, "What is 'Coaching'?", 104-5.

¹⁸⁹ Ives, "What is 'Coaching'?", 105.

Zoals eerder opgemerkt, kenmerken de events zich door een grote mate van (ogenschijnlijke) passiviteit aan de kant van de bezoekers. Bezoekers kunnen het verhaal van de spreker in alle vrijblijvendheid aanhoren, zonder dat er iets van hen gevraagd wordt. Wederom gezien vanuit een missionair oogpunt, is dat begrijpelijk. Op die manier worden de drempels immers zo laag mogelijk gehouden. Maar wat als een bezoeker inderdaad door de boodschap wordt aangesproken? Deze opzet stimuleert zo iemand niet echt om zich op geloofsgebied verder te ontwikkelen. Men kan beargumenteren dat dat nu eenmaal niet het doel van B.LOFT is; het gaat daar immers vooral om het opwekken van een eerste verlangen naar God. Vanuit een missionair besef is het dan echter vreemd dat de organisatoren er niet voor kiezen getriggerde bezoekers aan te moedigen om buiten B.LOFT verder met het geloof aan de slag te gaan en plekken aan te wijzen waar ze daarmee geholpen worden. Hierdoor nodigen ze (potentiële) nieuwe gelovigen eigenlijk uit om bij B.LOFT te blijven hangen en te consumeren.¹⁹⁰

Deze dynamiek heeft trekken van wat in coachingstermen 'overmatige afhankelijkheid' heet. Dit is een situatie waarbij de gecoachte zich te sterk aan de coach verbindt. Overmatige afhankelijkheid kan ontstaan bij de gecoachte, maar kan daarbij door de coach in de hand worden gewerkt. Hierdoor wordt de ontwikkeling van de gecoachte gefrustreerd.¹⁹¹ Op vergelijkbare wijze is het denkbaar dat bezoekers die iets met God en geloof willen, door het laagdrempelige en vrijblijvende format waarvoor de organisatoren hebben gekozen, ertoe verleidt worden om het zichzelf niet te moeilijk te maken en bij B.LOFT te blijven hangen als de primaire of zelfs enige plek om daarmee bezig te zijn. En omdat hen daar op een weinig activerende manier telkens min of meer dezelfde boodschap wordt aangeboden, krijgen ze weinig kans om in het geloof te groeien.

Een zekere ironie is hier wel te bespeuren: juist de elementen in de opzet van B.LOFT die ervoor zorgen dat het als missionair initiatief zo aansprekend is, lijken ervoor te zorgen dat de mensen die geraakt worden, niet verder komen. Dit roept de vraag op hoeveel langer B.LOFT in zijn huidige vorm zou moeten voortbestaan. Ook de organisatoren lopen met deze vraag rond. Mijns inziens is het antwoord in principe vrij eenvoudig. B.LOFT heeft de missionaire doelstelling om bij rand- en buitenkerkelijken een eerste verlangen naar God op te wekken. Het is dus niet de bedoeling dat mensen die door de boodschap van B.LOFT geraakt zijn, zich daar vervolgens ook gaan settelen. Ook gelovige mensen die de events als een leuk alternatief zien voor de kerkdienst waar ze anders zouden zitten, behoren niet tot de doelgroep. Beiden zullen namelijk al vrij snel weinig nieuws meer leren bij B.LOFT. Wanneer echter blijkt dat dit soort mensen het overgrote deel van de bezoekerspopulatie vormen en dat er nauwelijks tot geen nieuwe niet-gelovigen worden bereikt (hetgeen mij na bijna zeven seizoenen niet onwaarschijnlijk lijkt), dan heeft B.LOFT in wezen zijn bestaansrecht verloren. Een optie zou dan zijn om het format door te laten groeien en een duurzame gemeenschap te stichten met een rijkere boodschap, waar mensen hun geloof verder kunnen ontwikkelen. Mijn inschatting is echter dat de organisatoren daar niet veel voor voelen. In dat geval is het misschien toch goed om een punt achter B.LOFT te zetten. Om bij het idee van coaching te blijven: dan is het tijd om het traject te beëindigen en moet de gecoachte zijn weg zonder de coach leren vervolgen. Net als bij gecoachte mensen, zal dat sommige bezoekers van B.LOFT waarschijnlijk zwaar vallen. Het verzoek om door te gaan klonk in elk geval aan het eind van het vorige seizoen nog duidelijk. En dat maakt het voor de organisatoren ook niet makkelijk om te stoppen. Ook daarbij is echter het beeld van coaching op zijn plaats. Het blijkt voor

¹⁹⁰ Dit wordt nog eens versterkt door het feit dat het voor mensen die niet in de wereld van het christelijke geloof thuis zijn, moeilijk kan zijn om zelfstandig vervolgstappen te zetten.

¹⁹¹ Jeremias J. de Klerk, "Morality on the Executive's Couch: Ethical Perspectives on Coaching Psychology, Theory and Praxis," in *Coaching Psychology: Meta-theoretical perspectives and applications in multicultural contexts*, ed. Llewellyn W. van Zyl et al. (Basel: Springer International Publishing, 2016), 114.

coaches ontzettend lastig om een traject op tijd af te sluiten; niet in de laatste plaats omdat ze soms te kampen hebben met hun eigen behoefte om te helpen – en een appèl van de gecoachte versterkt dit alleen maar. Daar ligt echter het gevaar van overmatige afhankelijkheid aan de kant van de coach op de loer. Juist dan is het beter om de coaching te termineren en moeten beide partijen leren onafhankelijk van elkaar te functioneren.¹⁹² Uiteraard wil ik niet impliceren dat de organisatoren van B.LOFT een messiascomplex zouden hebben, maar het daagt wel uit tot eerlijkheid: als men B.LOFT voort wil blijven zetten, voor wie dan eigenlijk?

6.2.2 VRAGEN ROND KERK-ZIJN

Een vraag die tot nu toe nog niet is gesteld, maar zich wel onvermijdelijk opdringt, is in hoeverre B.LOFT gezien kan worden als een vorm van kerk-zijn. Het feit dat ik in mijn kwalificatie niets over kerk zeg, maakt duidelijk dat ik dat niet direct voor de hand vind liggen. Toch valt niet te ontkennen dat B.LOFT wel degelijk kerkelijke elementen in zich heeft. Daarom is het de moeite waard om op deze vraag te reflecteren.

Het is gebruikelijk om de kerk in eerste instantie te beschrijven in termen van gemeenschap, een verzameling mensen die door hun persoonlijke gemeenschap met Christus aan elkaar verbonden zijn.¹⁹³ Dit is al zichtbaar in het Apostolicum, waarin er gesproken wordt over de ‘heilige, katholieke kerk’ als de ‘gemeenschap der heiligen’.¹⁹⁴ De zichtbare gestalte van deze ene kerk zijn de lokale gemeenten,¹⁹⁵ die – in de woorden van de Nederlandse Geloofsbelijdenis – ‘verspreid en verstrooid [zijn] over de hele wereld’.¹⁹⁶ Daar komen de gelovigen samen in de naam van Jezus. Traditioneel wordt binnen het protestantisme een drietal kenmerken genoemd, waaraan men de ware kerk kan herkennen, namelijk: de zuivere verkondiging van het evangelie, de zuivere bediening van de sacramenten (doop en avondmaal) en de uitoefening van de kerkelijke tucht. Bovendien behoort de leiding in handen te zijn van ambtsdragers.¹⁹⁷

Dat B.LOFT niet in het bovenstaande plaatje past, is helder. Van sacramenten, tucht en ambtsdragers is geen sprake, het verkondigde evangelie is vrij eenzijdig en het gemeenschapsbegrip flinterdun. De opkomst van allerlei nieuwe kerkelijke initiatieven – niet in de laatste plaats binnen de ECM – heeft echter laten zien dat traditionele ideeën over kerk-zijn niet altijd toereikend meer zijn. Dit heeft onder theologen een herijking van het begrip kerk op gang gebracht. Zo stelt Moynagh in navolging van het rapport *Mission-shaped Church* dat het wezen van de kerk bestaat uit ‘four sets of relationships’, namelijk: ‘UP relationships through participating in the life of the Trinity; IN relationships through fellowship within the gathering; OUT relationships in love for, and service of the world; OF relationships, as part of the whole body, through connections with the wider church’.¹⁹⁸ Nu is gebleken dat niet al deze relaties (volwaardig) bij B.LOFT aanwezig zijn, maar het eigene aan relaties is dat die zich moeten ontwikkelen. Dit is ook integraal onderdeel van de visie van Moynagh, die spreekt over het geboren worden en opgroeien van nieuwe kerken. Het inzetten bij samenkomsten – de zogenaamde ‘worship-first journey’ – is daarin volgens hem

¹⁹² Ibid.

¹⁹³ G. van den Brink en C. van der Kooi, *Christelijke dogmatiek. Een inleiding* (Zoetermeer: Boekencentrum, 2012), 524.

¹⁹⁴ K. Zwanepol en C.H. van Campenhout, red., *Belijdenisgeschriften van de Protestantse Kerk in Nederland*, (Heerenveen: Protestantse Pers, 2009), 13.

¹⁹⁵ Van den Brink en Van der Kooi, *Christelijke dogmatiek*, 525.

¹⁹⁶ Zwanepol en Van Campenhout, *Belijdenisgeschriften*, 183.

¹⁹⁷ NGB, Artikel 29 en 30.

¹⁹⁸ Moynagh, *Church for Every Context*, 107.

een geëigende weg.¹⁹⁹ Vanuit het perspectief van Moynagh is B.LOFT dus geen volwaardige kerk, maar zou zich wel daartoe kunnen ontwikkelen. In die zin is er sprake van een 'kerk-in-potentie'.

Inmiddels bestaat B.LOFT echter al ruim zes jaar, zonder zich heel veel te hebben ontwikkeld op het gebied van deze relaties. Met name op het gebied van gemeenschapsvorming – de 'IN relations' – is dit een bewuste keuze. Toch is daarmee het potentiële kerk-zijn van B.LOFT niet van tafel. Henk de Roest laat namelijk zien dat gemeenschap niet per se hoeft te gelden als voorwaarde voor een kerk. Hij beschrijft hoe de toegenomen individualisatie in de Nederlandse samenleving de kerkelijke betrokkenheid onder druk zet.²⁰⁰ In dat kader schetst hij een aantal mogelijke modellen van kerk-zijn, waaronder dat van een kerk als tempel. Kenmerkend daaraan is dat men het streven naar een duurzame geloofsgemeenschap heeft opgegeven. In plaats daarvan wordt een vrijblijvend aanbod gedaan, waarvan naar behoefte gebruik gemaakt kan worden: 'De kerk wordt gezien als een ruimte voor helende ontmoeting met God voor hen die door het leven verwond zijn geraakt of zoeken naar spirituele vormgeving.'²⁰¹ Tijdens zulke ontmoetingsmomenten ontstaat er een tijdelijke gemeenschap, die na afloop weer uit elkaar valt.²⁰² Hoewel het aanbod bij B.LOFT minder gevarieerd en persoonlijk is dan De Roest schetst, zijn de overeenkomsten onmiskenbaar.

Niettemin aarzel ik om B.LOFT op basis hiervan zonder meer een kerk te noemen. De Roest wijst er namelijk op dat het voortbestaan van de kerk bij dit model afhankelijk is van het 'priesterlijk-ambtelijk handelen' van een kleine groep professionals en vrijwilligers.²⁰³ Daarmee wordt niet het ambt als zodanig genoemd, maar toch zou ik dat er wel onder willen verstaan. Er is in de ecclesiologie veel discussie over de vraag of het kerk-zijn nu meer afhankelijk is van de gemeenschap of van het ambt, maar ze worden nooit tegelijkertijd gerelativeerd.²⁰⁴ Daarmee komt immers de zichtbare gestalte van de kerk in gevaar. Aangezien B.LOFT geen ambtelijke structuur én geen duurzame gemeenschap kent, ben ik van mening dat het geen kerk genoemd kan worden. Dat moet overigens zeker niet gezien worden als een veronachtzaming van de kerkelijke elementen die er te vinden zijn en nog minder als een onderwaardering van het fenomeen. Zoals Gijsbert van den Brink en Kees van der Kooi – met een verwijzing naar Henk de Roest – stellen: 'Er zijn meer "kerkplekken" waar de Geest werkt dan alleen de gevestigde kerken en hun diensten.'²⁰⁵

6.3 REFLECTIE OP HET ONDERZOEK

Ten slotte nog enkele woorden over het onderzoek zelf. De toegepaste methoden hebben geleid tot een rijk beeld van het fenomeen B.LOFT. Uiteraard hadden er nog meer elementen aan de beschrijving toegevoegd kunnen worden. Zo heb ik niets gezegd over het thema leiderschap. Het had interessant geweest de rollen van de verschillende betrokkenen verder uit te diepen – ook in het licht van de vraag over het priesterlijk-ambtelijk handelen die hierboven werd aangeraakt. Tegelijkertijd dwong de beperkte omvang van het thesistraject mij om keuzes te maken en ik schat in dat het niet tot een andere uitkomst had geleid. Datzelfde geldt met betrekking tot de hoeveelheid verzamelde data. In theorie had ik meer interviews af kunnen nemen, met nog weer andere organisatoren. Ook had ik meer events kunnen analyseren. Gegeven de grote overlap tussen de nu gebruikte interviews en events verwacht ik echter niet dat dit veel had toegevoegd.

¹⁹⁹ Moynagh, *Church for Every Context*. 206.

²⁰⁰ Henk de Roest, *En de wind steekt op. Kleine ecclesiologie van de hoop* (Zoetermeer: Meinema, 2005), 26-35.

²⁰¹ De Roest, *En de wind steekt op*, 42, 48-9; citaat op pagina 49.

²⁰² De Roest, *En de wind steekt op*, 50.

²⁰³ De Roest, *En de wind steekt op*, 42, 48.

²⁰⁴ Van den Brink en Van der Kooi, *Christelijke dogmatiek*, 526-7.

²⁰⁵ Van den Brink en Van der Kooi, *Christelijke dogmatiek*, 524.

Wel had ik meer verwacht van de vergelijking met de 'Emerging Church Movement'. Ik had er bewust voor gekozen om B.LOFT hiermee te vergelijken – en niet met een willekeurig missionaire vorm – in de verwachting dat de overeenkomsten genoeg concepten zouden opleveren om tot een kwalificatie te komen. Nu waren er zeker parallellen, maar uiteindelijk bleek B.LOFT op veel punten toch net weer een eigen positie te hebben ten opzichte van de ECM. Hierdoor kwam de eigenheid van B.LOFT wel goed naar voren, maar de concrete input voor een kwalificatie bleef wat beperkt.

Beperkt was ook de focus van dit onderzoek. Dat is noodzakelijk, maar ik heb het ook als frustrerend ervaren, met name aan het begin van het onderzoek. Mijn aanvankelijke bedoeling was namelijk om niet in te zetten bij de organisatie en inhoud van B.LOFT, maar bij de bezoekers. Ik wilde weten wie zij zijn, wat hen drijft om naar de events te komen en wat ze er vinden. Methodologisch was dit echter lastig en bovendien lag het meer voor de hand om eerst het fenomeen zelf eens in kaart te brengen, wat – zoals is gebleken – als een onderzoek op zich is. Niettemin blijft de vraag naar de motivatie en beleving van de bezoekers liggen. Het zou dan ook zeker de moeite waard zijn om daar vervolgonderzoek naar te doen. Te meer omdat dit belangrijke informatie kan opleveren voor het nadenken over de toekomst van B.LOFT.

In een breder perspectief blijft een specifieke casus als deze het algemene denken over kerk zijn uitdagen. Ik kies ervoor om B.LOFT niet als kerk te zien, maar voor die afweging maak ik gebruik van traditionele criteria. De vraag is hoe bruikbaar op die lange termijn zijn, zeker nu – zoals De Roest aangeeft – 'incidentele participatie de dominante vorm van betrokkenheid [is] geworden'²⁰⁶ en initiatieven als B.LOFT steeds vaker voor zullen komen. Kan een 'community lite' rond een geopende Bijbel of een organisatie van leken die ambtelijk handelt dan voldoende zijn om te spreken van een volwaardige kerk? Vragen als deze vereisen verdere ecclesiologische reflectie.

Dit onderzoek is echter afgerond. En los van de vraagtekens en kanttekeningen die er nog geplaatst kunnen worden, ben ik onder de indruk geraakt van B.LOFT. De passie en bewogenheid van de organisatoren is bewonderenswaardig. Ieder event is een nieuwe poging om op een aansprekende en eigentijdse manier dat eeuwenoude evangelie te laten landen: dat er hoop is voor een gevallen wereld, omdat er een God is die liefde is.

²⁰⁶ De Roest, *En de wind steekt op*, 53.

BIJLAGE

GEBRUIKT MATERIAAL IN DE GEOBSERVEERDE EVENTS

Hieronder staat een overzicht van het materiaal dat tijdens elk van de geobserveerde events is gebruikt, alsook de verdeling daarvan gedurende ieder event. Wanneer een titel meerdere keren genoemd is, betekent dat dat er verschillende fragmenten zijn getoond. De enige uitzondering hierop is de muziekclip 'Boven de horizon' in het eerste event; die is tweemaal volledig getoond.

1. 'I WANT TO LIVE FOREVER' – ARIE DE ROVER – 25 NOVEMBER 2012

Type	Inhoud
Muziekclip	<i>I want to live forever</i> – Queen
Muziekclip	<i>Boven de horizon</i> – Nino, ft. Edsilia Rombley
Afbeelding	Mooi, groot zandkasteel
Afbeelding	'Oosters' zandkasteel
Afbeelding	Zandsculptuur van hond met vlooiencircus
Afbeelding	Lelijk zandkasteel
Afbeelding	Vrouw valt tijdens het bouwen van een zandkasteel
Afbeelding	Zandsculptuur van man die wordt verslonden door een draak
Afbeelding	Zandsculptuur van een kerststal
Afbeelding	Zandsculptuur van het Laatste Avondmaal
Bijbelgedeelte	Prediker 2:1-16 (NBV)
Afbeelding	Standbeeld van Christopher Columbus
Bijbelgedeelte	Johannes 13:33, 13:36-14:3 (NBV)
Muziekclip	<i>Boven de horizon</i> – Nino, ft. Edsilia Rombley

2. 'CHRISTMESS' – ARIE DE ROVER – 15 DECEMBER 2013

Type	Inhoud
Reclamespotje	<i>Prettig Kerst lukt</i> - Albert Heijn
TedTalk	<i>The Power of vulnerability</i> – Brené Brown
TedTalk	<i>Listening to shame</i> – Brené Brown
TedTalk	<i>The Power of vulnerability</i> – Brené Brown
Muziekclip	<i>Unconditionally</i> – Katy Perry

3. 'TRUST ME' – ARIE VAN ES – 11 JANUARI 2015

Type	Inhoud
Muziekclip	<i>Demons</i> – Imagine Dragons
Televisiefilm	<i>Een tweede kans</i> (Duivelse Dilemma's) – Sandra Burger
Televisiefilm	<i>Een tweede kans</i> (Duivelse Dilemma's) – Sandra Burger
Televisiefilm	<i>Een tweede kans</i> (Duivelse Dilemma's) – Sandra Burger
Televisiefilm	<i>Een tweede kans</i> (Duivelse Dilemma's) – Sandra Burger
Televisiefilm	<i>Een tweede kans</i> (Duivelse Dilemma's) – Sandra Burger
Televisiefilm	<i>Een tweede kans</i> (Duivelse Dilemma's) – Sandra Burger
Bijbelgedeelte	Hosea 4:1-2 (BiGT)
YouTubefilmpje	<i>The story of Blondin</i> – Alpha Australia

Bijbelgedeelte	Marcus 4:37-40 (NBV), NB: 'moed' is veranderd in 'vertrouwen'
Live muziek	<i>Mag ik dan bij U</i> (bewerking van <i>Mag ik dan bij jou</i>) – Claudia de Breij

4. 'CHOOSE HAPPINESS' – ANKO OUSSOREN – 15 OKTOBER 2015

Type	Inhoud
Reclamespotje	<i>Choose Happiness</i> – Coca Cola
Krantenartikel	<i>Azc-angst</i> – De Volkskrant
Televisiefilm	<i>Exit</i> – Boris Paval Conen
Televisiefilm	<i>Exit</i> – Boris Paval Conen
Televisiefilm	<i>Exit</i> – Boris Paval Conen
Televisiefilm	<i>Exit</i> – Boris Paval Conen
Bijbelgedeelte	Leviticus 19:33-34 ^a (BiGT)
Bijbelgedeelte	Mattheüs 5:34 ^b -36 (BiGT)
Bijbelgedeelte	Mattheüs 5:43-45 ^a , 46 ^a , 48 (NBV)
Bijbelgedeelte	Parafrase van Mattheüs 6:22, 25, 30, 7:1, 12 (n.a.v. NBV en BiGT)
Muziekclip	<i>October</i> – U2 (met dronebeelden van de verwoeste stad Kobani)
Muziekclip	<i>Vapor</i> – Gungor

5. 'LIFE ON TRACK' – WIM DE GROOT – 24 JANUARI 2016

Type	Inhoud
Muziekclip	<i>Riddles</i> – Kensington
Film	<i>Extremely Loud and Incredibly Close</i> – Stephen Daldry
Film	<i>Extremely Loud and Incredibly Close</i> – Stephen Daldry
Film	<i>Extremely Loud and Incredibly Close</i> – Stephen Daldry
Film	<i>Extremely Loud and Incredibly Close</i> – Stephen Daldry
Muziekclip	<i>Yahweh</i> – U2
Film	<i>Extremely Loud and Incredibly Close</i> – Stephen Daldry
Muziekclip	<i>Thank You</i> – Jesus Fellowship

6. 'PRISON OF RELIGION' – ARIE DE ROVER – 30 APRIL 2017

Type	Inhoud
Muziekclip	<i>Belief</i> - John Mayer (alleen Nederlandse songtekst)
Televisieprogramma	<i>Pauw</i> (24 november 2016)
Televisieprogramma	<i>Adieu God?</i> (Arjen Lubach)
Televisieprogramma	<i>Adieu God?</i> (Arjen Lubach)
Televisieprogramma	<i>Adieu God?</i> (Arthur Japin)
Film	<i>Prayers for Bobby</i> – Russell Mulcahy
Film	<i>Prayers for Bobby</i> – Russell Mulcahy
Film	<i>Prayers for Bobby</i> – Russell Mulcahy
Film	<i>Prayers for Bobby</i> – Russell Mulcahy
Reclamespotje	<i>Geloven in Delen: teaser #1</i> – Kerk in actie (PKN)
Film	<i>Silence</i> – Martin Scorsese
Muziekclip	<i>Let There Be Light</i> – Hillsong Worship

7. '#WETOO' – ARIE DE ROVER – 18 SEPTEMBER 2018

Type	Inhoud
Muziekclip/Filmfragment	<i>I Dreamed a Dream</i> (Les Misérables) – Anne Hathaway
Afbeelding	Cover <i>Time Magazine</i> 18 december 2017
YouTubefilmpje	<i>Acceptance Speech Golden Globes</i> – Oprah Winfrey
Televisiefilm	<i>Loverboy</i> – Lodewijk Crijns
Televisieprogramma	<i>Rambam</i> (Sugardating)
Documentaire	<i>Brommers kiek'n</i> – Geertjan Lassche
Televisieprogramma	<i>Rambam</i> (Sugardating)
Televisiefilm	<i>Loverboy</i> – Lodewijk Crijns
Televisiefilm	<i>Loverboy</i> – Lodewijk Crijns
Televisiefilm	<i>Loverboy</i> – Lodewijk Crijns
Televisieprogramma	<i>Rambam</i> (Sugardating)
Televisiefilm	<i>Loverboy</i> – Lodewijk Crijns
Muziekclip	<i>Praying</i> - Kesha

8. 'SUNNY DAYS' – ANKO OUSSOREN – 23 SEPTEMBER 2018

Type	Inhoud
Muziekclip	<i>Sunny Days</i> – Armin van Buren, ft. Josh Cumbee
Journaalitem	<i>Student Jip (23) is al 2 jaar burn-out</i> – NOS op 3
Krantenartikel	<i>Studenten vervallen tot een 'generatie van zombies'</i> – De Volkskrant
Krantenartikel	<i>Artsen: student vaker in psychische nood</i> – De Volkskrant
Journaalitem	<i>Prestatiedruk bij studenten zorgt voor burn-outs</i> – RTL nieuws
Muziekclip	<i>Je kan alles</i> – Spinvis
Muziekclip	<i>Sick Boy</i> – The Chainsmokers
YouTubefilmpje	<i>Generation Z - Who are we?</i> – William Royal
Muziekclip	<i>6/10</i> – Dodie
Afbeelding	Foto Anko Oussoren tijdens vakantie op 21-jarige leeftijd
Muziekclip	<i>Arms Open</i> – The Script
Muziekclip	<i>You Say</i> – Lauren Daigle

BIBLIOGRAFIE

Botton, Alain de. *Status Anxiety*. London: Penguin, 2004.

Brink, G. van den en C. van der Kooi. *Christelijke dogmatiek. Een inleiding*. Zoetermeer: Boekencentrum, 2012.

Brouwer, Rein. "Leadership in a Deconstructed Church." In *The Future of Lived Religious Leadership*, edited by Rein Brouwer, 48-64. Amsterdam: VU University Press, 2018.

Davidson Bremborg, Anna. "Interviewing." In *The Routledge Handbook of Research Methods in the Study of Religion*, edited by Michael Stausberg and Steven Engler, 310-322. London and New York: Routledge, 2011.

Dekker, Wim. *Marginaal en missionair. Een kleine theologie voor de krimpende kerk*. Zoetermeer: Boekencentrum, 2011.

Dijk, Janet van, Peter den Hoedt en Martijn Vellekoop. *Op hoop van zegen. Ontwikkelingen, geleerde lessen en uitdagingen na acht jaar pionieren*. Utrecht: Protestantse Kerk in Nederland, 2017.

Doornenbal, Robert. *Crossroads. An Exploration of the Emerging-Missional Conversation with a Special Focus on 'Missional Leadership' and Its Challenges for Theological Education*. Delft: Eburon, 2012.

Driscoll, Mark. "The Church and the Supremacy of Christ in a Postmodern World." In *The Supremacy of Christ in a Postmodern World*, edited by John Piper and Justin Taylor, 125-147. Wheaton, IL: Crossway Books, 2007.

Ganzevoort, Ruard. *De hand van God en andere verhalen. Over veelkleurige vroomheid en botsende beelden*. Zoetermeer: Meinema, 2006.

Gräb, Wilhelm. "Practical Theology as a Religious and Cultural Hermeneutics of Christian Practice." *International Journal of Practical Theology* 16 (2012): 79-92.

Heimbrock, Hans-Günter. "Practical Theology as Empirical Theology." *International Journal of Practical Theology* 14 (2011): 153-170.

Immink, Gerrit. "Theological Analysis of Religious Practices." *International Journal of Practical Theology* 18 (2014): 127-138.

Immink, Gerrit. *Over God gesproken. Preken in theorie en praktijk*. Zoetermeer: Boekencentrum, 2018.

Ives, Yossi. "What is 'Coaching'? An Exploration of Conflicting Paradigms." *International Journal of Evidence Based Coaching and Mentoring* 6 (2008): 100-113.

Keller, Tim. *Centrumkerk. Het evangelie midden in je stad*, onder redactie van Stefan Paas. Franeker: Van Wijnen, 2014.

Klerk, Jeremias J. de. "Morality on the Executive's Couch: Ethical Perspectives on Coaching Psychology, Theory and Praxis." In *Coaching Psychology: Meta-theoretical perspectives and applications in multicultural contexts*, edited by Llewellyn W. van Zyl, Marius W. Stander and Aletta Odenaal, 97-118. Basel: Springer International Publishing, 2016.

Knoblauch, Hubert. "Videography." In *The Routledge Handbook of Research Methods in the Study of Religion*, edited by Michael Stausberg and Steven Engler, 433-444. London and New York: Routledge, 2011.

Marti, Gerardo and Gladys Ganiel. *The Deconstructed Church. Understanding Emerging Christianity*. Oxford: Oxford University Press, 2014.

McLaren, Brian. *A New Kind of Christianity. The Questions That Are Transforming the Faith*. New York: HarperCollins Publishers, 2010.

Miller-McLemore, Bonnie J. "Five Misunderstandings about Practical Theology." *International Journal of Practical Theology* 16 (2012): 5-26.

Miller-McLemore, Bonnie J. "Introduction: The Contribution of Practical Theology." In *The Wiley-Blackwell Companion to Practical Theology*, edited by Bonnie J. Miller-McLemore, 1-20. Malden, MA: Blackwell Publishing, 2012.

Moynagh, Michael (with Philip Harrold). *Church for Every Context. An Introduction to Theology and Practice*. London: SCM Press, 2012.

Muis, Jan. *Onze Vader. Christelijkspreken over God*. Zoetermeer: Boekencentrum, 2016.

Nelson, Chad and Robert H. Woods, Jr. "Content Analysis." In *The Routledge Handbook of Research Methods in the Study of Religion*, edited by Michael Stausberg and Steven Engler, 109-121. London and New York: Routledge, 2011.

Noort, Gerrit, Stefan Paas, Henk de Roest en Sake Stoppels. *Als een kerk opnieuw begint. Handboek voor missionaire gemeenschapsvorming*. Zoetermeer: Boekencentrum, 2008.

Osmer, Richard R. *Practical Theology. An Introduction*. Grand Rapids, MI: Eerdmans, 2008.

Paas, Stefan. *Vreemdelingen en priesters. Christelijke missie in een postchristelijke omgeving*. Zoetermeer: Boekencentrum, 2015.

Roest, Henk de. *En de wind steekt op. Kleine ecclesiologie van de hoop*. Zoetermeer: Meinema, 2005.

Roest, Henk de. "Ecclesiologies at the margin." In *The Routledge Companion to the Christian Church*, edited by Gerard Mannion and Lewis S. Mudge, 251-271. London and New York: Routledge, 2008.

Rollins, Peter. *The Idolatry of God. Breaking Our Addiction to Certainty and Satisfaction*. New York: Howard Books, 2013.

Rover, Arie de (met Wilfred Hermans). *Leven na de genadeklap*. Amsterdam: Buijten en Schipperheijn Motief, 2012.

Saane, Joke van. *Religie is zo geknog niet. Een introductie in de godsdienstpsychologie*. Utrecht: Ten Have, 2010.

Stausberg, Michael. "Comparison." In *The Routledge Handbook of Research Methods in the Study of Religion*, edited by Michael Stausberg and Steven Engler, 21-39. London and New York: Routledge, 2011.

Swinton, John and Harriet Mowat. *Practical Theology and Qualitative Research*. London: SCM Press, 2016.

Vellekoop, Martijn en Nico-Dirk Van Loo. *Ploeteren en pionieren. Nieuwe manieren van kerk zijn*. Amsterdam: Ark Media, 2009.

Weyel, Birgit. "Practical Theology as a Hermeneutical Science of Lived Religion." *International Journal of Practical Theology* 18 (2014): 150-159.

Zwanepol, K. en C.H. van Campenhout, red. *Belijdenisgeschriften van de Protestantse Kerk in Nederland*. Heerenveen: Protestantse Pers, 2009.